

МАТЕРИЯЛИ
ЗА
ИСТОРИЯТА НА МАКЕДОНСКОТО ОСВОБОДИТЕЛНО ДВИЖЕНИЕ
ИЗДАВА „МАКЕДОНСКИЯТЪ НАУЧЕНЪ ИНСТИТУТЪ“
КНИГА II.

ОСВОБОДИТЕЛНАТА БОРБА
въ
КОСТУРСКО
(до 1904 год.)

ПО СПОМЕНИ
на
ПАНДО КЛЯШЕВЪ
съобщава Л. МИЛЕТИЧЪ

СОФИЯ — ПЕЧАТНИЦА П. ГЛУШКОВЪ — 1925.

ПАИДО КЛЯШЕВЪ
Костурски войвода.

СЪДЪРЖАНИЕ.

Пандо Кляшевъ (образъ)	1
Предговоръ	3
I. Пандо Кляшевъ: биографични данни	9
II. Първите зародиши на Организацията въ Костурско. Деяността на Апостолъ Димитровъ, Лазаръ Попъ Трайковъ, Павелъ Христовъ и Кузо Стефовъ. Попъ Трайковъ въ затвора	11
Лазаръ Попъ Трайковъ (образъ стр. 14).	
III. Турски деребек въ Костурско. Първата организационна чета	23
IV. Марко войвода	27
V. По-серизно организиране на района. Василь Чакаларовъ. Василь Чакараловъ (образъ стр. 35)	33
VI. Войвода Атанасъ Петровъ. Аферата по убийството на Нурединъ бей. Арестуването на Павелъ Христовъ . . .	35
VII. Войвода Тале Горановъ. Грижи да се отвори каналъ от къмъ Гърция. Наказателни мърки противъ Коте и другарите му	43
VIII. Предателската афера на Иванчо. Потери и аести. Отпадане на революционния духъ въ Костурско	50
IX. Ново ръководително тѣло на Костурския районъ. Гоце Дѣлчевъ въ Костурско. Женско комитетско дружество въ село Смърдешъ	59
X. Организационна работа следъ заминаването на Гоце Дѣлчевъ. Доставяне оржжие отъ Гърция	67
XI. Първото сражение съ турците. Последствията. Таенъ гръцки комитетъ. Смъртъта на Марко войвода	71
XII. Голъма афера въ Леринско. Откриване на оржжието . .	76
XIII. Засилване организационната работа. Първите селски чети. Геройската смърть на войводата Московъ и на Кольо Вишенски	77
XIV. Полковникъ Янковъ въ Костурско иска да дига въстание	83

XV. Полковникъ Янковъ продължава да въсъва смутъ между селяните. Публиченъ диспутъ съ Янкова. Янковъ си заминава презъ Гърция за България. Войска се настанява по селата. Раздѣляне четитѣ на по-малки групи	99
XVI. Нови предателски афери. Войската прави обиски по селата. Положението става непоносимо. Насърдчение отъ Битоля. Женитѣ въ всичко помагатъ, — и съ караулна служба нощемъ и денемъ. Духоветѣ се съживяватъ. Поведението на руския консулъ и на австрийския . . .	101
XVII. Помирение между екзархисти и гъркомани. Борисъ Сарафовъ съ четата си пристига въ Костурско	111
XVIII. Смилевскиятъ конгресъ	113
XIX. Изгарянето на Смърдешъ. Турските жестокости въ Смърдешъ и околните села. Тежките последствия за дѣлото. Сражение съ турците при с. Желево	115
XX. Сражение при Локвата и Виняри	124
XXI. Следъ сражението при Локвата Груевъ и Сарафовъ пристигатъ	126
XXII. Илинденското въстание. Печалниятъ край. Кляшевъ и Чакаларовъ презъ Гърция дохаждатъ въ България . . .	123-135
Войводите Василь Чакаларовъ, Пандо Кляшевъ и Ив. Поповъ (образи стр. 129).	

ПРЕДГОВОРЪ

Пандо Кляшевъ, чиито спомени съдържа тази втора книга отъ „Материяли за историята на македонското освободително движение“, за първъ път дойде въ София следъ злополучния край на Илинденското въстание, въ което той взе деятелно участие като водач на районна чета въ Костурско. Презъ зимата на 1904 година се запознахъ съ Кляшева, който ми направи особено добро впечатление не само съ своята уладена и твърде приятна външность, но и съ своя здравъ разсъдъкъ, интелигентност, скромност и характерност. Той се съгласи да идва у мене, за да запиша спомените му, които сега тукъ обнародвамъ съвсемъ точно както той ми ги казваше въ редъ дълги срещи, датитъ на които сѫ отбелязани въ самите ми записи. И Кляшевъ ме удиви съ своята свежа паметъ, като отговаряше на въпросите ми касателно дати, имена, описания на дребни случки, биографични данни за разни, второстепенни личности, четници и пр., както читателътъ по-долу ще види въ самите спомени. Една меланхолична доброта дишеше отъ тоя и на гледъ благъ и хуманенъ родолюбецъ, та дори невъроятно ми се чинѣше по нѣкога, че сѫщиятъ той деликатенъ младежъ е можелъ да върши и жестокости, за които самъ разказваше. Но и патриотичното му чувство, което не бѣ престанало да го въодушевява, бѣше толкова дълбоко, а вѣрата му въ правотата на македонското народно дѣло бѣше толкова непоклатна,

I.

Пандо Кляшевъ. Биографични данни.

25 мартъ 1904 година.

Роденъ съмъ въ с. Смърдешъ (Костурско) на 1882 год. 29 септемврий. Баща ми бъше зидаръ, родомъ отъ Смърдешъ, а майка ми отъ Брезница, близко село. Училъ съмъ се въ селото си отъ I до включ. IV отдѣление въ бълг. училище. Въ селото ни имаше българско и гръцко училище; въ Смърдешъ сж най-върлите гъркомани. Въ гр. Костуръ свършихъ I—III класъ; IV—VI кл. въ Солунската гимназия, а VII кл. въ Битоля. Свършихъ гимназията презъ 1899—900 год. Следъ това презъ 1900—901 учителствувахъ въ Смърдешъ, а на края на учебната година 1901 въ юлий постъпихъ въ въстанишка чета, и отъ тогава прекарвахъ цѣлото време съ четитѣ до край. Още въ Солунъ, въ 1898 год. на 20 декемврий бидохъ посветенъ заедно съ нѣколко другари отъ класа (VI кл.) въ революционното дѣло. Тогава имаше две партии въ Солунъ: еднитѣ, централисти, на чело съ Хр. Матовъ, Хр. Татарчевъ, Хаджи Николовъ и Пере Тошевъ — и други, върховисти: Гарвановъ, Колушевъ, Хаджи Мишевъ. Съ тѣхъ бъше и Наумовъ. Азъ и другаритѣ ми нищо не знаемъ, че има разлики между две групи, и симпатизирахме на Хр. Матовъ и Пере Тошевъ. Въ революционното дѣло бъхме посветени отъ Гарванова и Колушева, но не направо, а чрезъ посрѣдство на други. Отъ съчиненията, които бъхъ чель и които сж ми повлияли, си спомнямъ за Каравеловите повести, „Подъ игото“ на Вазова и Ботевите съчинения. Давахме

вечеринки, сказки, и съ събраните пари си набавяхме книги. Презъ ваканцията следъ VI класъ бяхъ въ селото си, а VII класъ прекарахъ въ Битоля. Единъ другар, Лазо Московъ, ми разясни, че имало разцепление между Гарванова и Матова. Тогава дори разбрахъ, какво значатъ натякванията на нѣкои другари, че сме принадлежали на другата група. Отъ Москва разбрахъ, че Гарвановъ, Колушевъ и С-ие имали за цель не да действуватъ по революционенъ, а по еволюционенъ начинъ, имено чрезъ училищата, чрезъ културенъ прогресъ и пр., докато другите — чрезъ революция.

Сега, както зная, разцеплението се дължало на амбиции. Гарвановъ и Колушевъ имали претенцията да работятъ повече и да бжатъ повече освѣтлявани и посвещавани въ дѣлото, за да иматъ по-голѣмо поле за работа. Съ Гарванова бѣше Семерджиевъ, книжарътъ, а съ Матова — Хаджи Николовъ, пакъ книжаръ. Гарвановъ е родомъ отъ Стара-Загора, Колушевъ — отъ Одриенско. Матовъ и С-ие пѣкъ действуваха повече тайно, не се изказваха и резервирано се дѣржаха.

Въ Битоля действувахъ като ученикъ все между учениците. Цельта бѣше да подгответъ колкото се може повече отъ по-надежните ученици отъ IV—VII класъ. Успѣхме много, всички по-добри ученици сгрупирахме и давахме тонъ на цѣлото училище. Между учителите имаше и посветени. Учители ми бѣха тогава Дамянъ Груевъ, който ми преподаваше по география, а въ долните класове — геометрия съ чертане и рисуване; Герджиковъ Михаилъ, който преподаваше французки и минаваше тамъ подъ името Лукановъ Тодоръ, свѣршилъ ужъ химия; Василъ Пасковъ, който преподаваше психология, логика и история.

II.

Първите зародиши на Организацията въ Костурско. Дейността на Апостолъ Димитровъ, Лазаръ Попъ Трайковъ, Павелъ Христовъ и Кузо Стефовъ. Попъ Трайковъ въ затвора.

Презъ ваканцията, като свършихъ гимназията, захванахъ въ родното си село Смърдешъ самостоятелно да агитирамъ. Вече заварихъ комитетски членове на чело съ Фоти Мерджовъ, селянинъ, прости, отъ българската партия. Основите на Вътрешната македонска революционна организация бѣха вече турени, имаше и уставъ. Изобщо въ Костурско организацията до тогава бѣше хванала тукъ тамъ коренъ.

Гъркоманството бѣше пуснало въ цѣло Костурско дълбоки корени. Екзархистите бѣха силни само въ две села — Дъмбени и Бобища. После станаха екзархийски селата Поздивища и Руля, сир. това бѣ станало преди да се роди организацията. Гъркоманските села непредставляваха добра почва отъ начало за организацията. Борбата между гъркомани и българи се водѣше най-ожесточено, па и сега въ Костенарията селата си оставатъ гъркомански, подъ патриаршията. Първите зародиши на организацията донесе Апостолъ Димитровъ, род. отъ Дъмбени, училъ се въ Солунъ (изключенъ отъ VI класъ). Понеже борбата между гъркомани и българи бѣше въ разгара си, Димитровъ не можа много да направи като учителъ въ Смърдешъ. Той бѣше учителъ още когато бѣхъ въ първото отдѣление, — около 1890—1891 год. той учителствуващ. Той бѣше почналъ да пропагандира презъ октомврий 1895 година ; най-напредъ успѣлъ да привлече нѣколко души, 2—3 отъ Смърдешъ и Дъмбени, и да ги посвети въ дѣлото. До 1895 год. Димитровъ е работилъ само за българщината противъ гърците. Отъ Смърдешъ бѣха тия: Ламбро и Кърсто Поповски и Лазо Поповски, все екзархи.

гъркомани още не било възможно тогава да се говори за това. Отъ Дъмбени е билъ посветенъ попъ Филипъ и още 1—2. Още посветилъ въ с. Тиолища учителя Кузо Темелковъ; отъ Блаца — учителя Динко Дамяновъ; отъ Загоричани — Никола Циковъ, учитель, все презъ 1895 год. И учительтъ въ Брезница Христо Георгиевъ бъше другаръ на Апостолъ Димитровъ. Христо Георгиевъ, родомъ отъ Брезница, бъше успѣлъ да посвети въ дѣлото само единъ работникъ, Пенчо Балковъ. Тъзи сѫ първите последователи на революцията въ Костурско. Така въ Смърдешъ и Дъмбени се поставатъ следъ 5 години първите семена на революцията. Апостолъ Димитровъ мина отъ Смърдешъ за главенъ учитель въ Костуръ. Тамъ, въ Костуръ той повече е гледалъ да сгрупира българитѣ, да привлече нѣкои отъ селяните къмъ екзархията, а много слабо е действувалъ по дѣлото на организацията. Той съ получени отъ Битоля (отъ Груева) пари купуваше гръцки пушки за организацията и ги предаваше по костурските села Дъмбени и др. Пушките собствено бъха предназначени за Битолско, но поради нѣкакви мъжнотии, изникнали по пренасянето имъ, тия пушки останаха въ Костурско, имено въ Дъмбени (тѣ бъха нѣщо 18 пушки, купени за 40 лири) и нѣкои въ Загоричани (купувани презъ 1894 год.). Тѣ сѫ, може би, първите пушки, които организацията е купувала. Отъ Костуръ Апостолъ Димитровъ замина на 1896 г. въ Пловдивъ, где стана чиновникъ на източните желѣзници. Той и тукъ действува въ дружеството па и сега е много деятеленъ. Сега е чиновникъ на софийската гара. Подиръ Димитрова дойде единъ главенъ учитель въ гр. Костуръ по име Нелчиновъ — македонецъ (не е отъ Костурско): той учителствува презъ 1896—97. Посветенъ бъше и минаваше като ржководителъ. Лазаръ Попъ Трайковъ (род. отъ Дъмбени) и Кузо Попъ Стефовъ (род. отъ

Загоричани) още като ученици въ Солунъ били с ж посветени въ дългото, струва ми се отъ Груева. Презъ ваканционното време тия двамата действуваха въ селата си покрай Нелчинова. Последниятъ не постигна нъкога видни резултати, а Попъ Трайковъ освенъ въ селото си обикалялъ всички села отъ Корещата, и Пополе, а пъкъ другарътъ му Кузо Стефовъ агитиралъ по селата около Загоричани. Въ това време, 1896—97 год., въ следствие на агитацията на речениците двама и на Нелчинова, почти отъ всички села вече имаше по нъколко души посветени въ дългото. Тогава съ Попъ Трайкова е обикалялъ по селата и другарътъ му Лазаръ Московъ (род. отъ Дъмбени), ученикъ въ Битоля.

Главните учители въ Костуръ, Апостолъ Димитровъ и Нелчиновъ, не можаха да извършатъ нъщо особено. Враждите между българи и гъркомани поутихнаха тезерва вследствие на обиколките на учениците. Ученническите разходки по селата извършиха цѣлъ превратъ въ духоветъ на селяните. Учениците първо патриотически пѣсни, разказваха и пр. Особено пѣсните влияеха, същне другарските срещи и пр. Всичко туй подигаше националното съзнание у селяните гъркомани и езархисти. Вследствие на туй враждите поугасваха и почвата ставаше по-сгодна.

Попъ Трайковъ и Московъ особено енергически действуваха по селата. Попъ Трайковъ още като ученикъ въ Солунъ бѣше изтънко посветенъ въ тайните на организацията. Той, като обикаляше по селата, посвещаваше само най-добрите елементи въ дългото, та когато той искаше и да налага своята воля, можеше чрезъ съвоните, посветени въ дългото другари, предъ които имаше авторитетъ. Освенъ това Попъ Трайковъ бѣше смѣлъ и прибѣгваше до оржието, за да се наложи. Въ Дъмбени селяните по негова инициатива поведоха борба съ

своя спахия Юмеръ-ага. Селяните искаха да даватъ на спахията десетъка—въ сѫщност осмата часть—да си я прибира въ натура, а пъкъ спахията искалъ да я кара по старому, да я оставя у селяните та сетне да имъ

взема двойно, като ги стегне за пари напр. кѫде Великденъ.

Въ тая борба Попъ Трайковъ се прояви съ своята решителност. Той накара селяните сами да си измѣрятъ житото и всички вкупомъ да го изтърсятъ предъ вратата на селския ханъ. А понеже поставениятъ отъ агата чо-

вѣкъ не рачилъ да приеме житото, тѣ го изсипали предъ хора. Най-сетне агата се принудилъ да прибере житото. Агата викналъ селяните да се разправя. Тѣзи опълномощили Попъ Трайкова; агата не го ще—човѣкъ, „който ще развали царщината“. Попъ Трайковъ се опира и казва, че ще говори, защото е опълномощенъ; селяните подкрепятъ това. Скокватъ турци да го убиватъ, но и селяните, въоржени, скокватъ,— и агата отстъпя. Огъ тогава Попъ Трайковъ се издигна въ очите на селяните. Турцитъ дирѣха случай да го убиятъ, но той се пазѣше.

Григоръ Бейдовъ, екзархийски свещеникъ, бѣше председателъ на общината въ Костуръ и доста бѣ спомогналъ (преди да дойде Димитровъ въ Костуръ), за да закрепне тукъ българщината. Ала поради „недобро“ поведение

Лазаръ Попъ Трайковъ.

екзархията го разпопи, а отъ Цариградъ го проводиха въ единъ манастиръ, тукъ въ България. Разпопенъ, той прибѣгна къмъ сърбите, и тѣ го натовариха съ мисия да отваря сръбски училища въ костурските села, като го изпроводиха пакъ като свещеникъ въ Костурско. Попъ Трайковъ се залови да го дебне по цѣли нощи по пжтищата, за да го очисти, но случайно не успѣ. Но и Бейдовъ нищо не направи; узна, че го дебнатъ, и избѣга назадъ въ Битоля и отъ тамъ пакъ въ Сърбия. Сега е потурченъ, а казватъ, че е и убитъ отъ турцитѣ. Следъ това Попъ Трайковъ и Кузо продължиха подиръ ваканцията да се учатъ въ Солунъ. Организацията, така посъзвета презъ ваканцията, се ржководѣше отъ учителя Христо Георгиевъ въ Смърдешъ, главния учителъ въ Костуръ Нелчиновъ и други учители по селата. Така минава зимата презъ 1897 година.

Попъ Трайковъ между туй въ Солунъ поради ученическия бунтъ презъ 1897 учеб. год. биде изключенъ отъ учителите (отъ VI кл.). Бунтътъ бѣше причиненъ отъ Комитета. Учениците дигаха гюрултия главно противъ учителя Наумовъ. Наумовъ принадлежеше къмъ групата Гарвановъ-Колушевъ. Учениците, на чело съ Попъ Трайковъ, Анициновъ, Бошнаковъ и др., навѣрно подъ внушието на Комитета отъ другата група, се дигнаха противъ Наумова и С-ие, главно за да ги накаратъ да се махнатъ отъ Солунъ. Наумовъ бѣше оставенъ за директоръ въ Солунъ вместо Сарафова. Благой Димитровъ (сега учителъ въ София) бѣше уволненъ; учениците не искаха Наумова, недоволни, че е уволненъ Димитровъ. Екзархийскиятъ училищенъ инспекторъ Лазаровъ дохажда да ни мери. По тая причина Попъ Трайковъ бѣше изключенъ, та дохажда въ София, гладувава и отъ тукъ написа дълго изложение въ екзархията върху дѣ-

лата на учителитѣ въ Солунъ. Вследствие на това екзархията му позволи да се върне въ Солунъ и да свърши VII. класъ. Учителскиятъ съветъ, считайки го опасенъ, не позволи да влѣзе въ пансиона, а му дадоха 12 лири, за да живѣе частно. Попъ Трайковъ е билъ и поетъ. Той е особенъ типъ, съ твърда воля, мълчаливъ. Той свърши гимназията и се върна въ Костурско. Пакъ цѣлата ваканция обикаляше по селата и презъ 1898/9 прекара като учителъ въ селото си Дъмбени. Ала той въ село малко се свърташе; все по агитация се движеше дори и въ Леринско. Имаше една Учителка, която му помагаше. Той отиде чакъ въ Пътеле да купи за 20-тина лири, взети отъ Дъмбеници, пушки. Тия пушки достигнаха размѣнени съ по-стари, като минавали отъ ржка на ржка. Трѣбва да се забележи, че въ Костурско, напр. въ Дъмбени, Смърдешъ, Загоричани, Вишени и пр. се намираха пушки, останали отъ „фариитѣ“, — въоружени християни, които се разхождаха по селата, за да бранятъ християните. Тия пушки бѣше ги раздалъ преди нѣколко години, струва ми се, Рифатъ паша на християните селяни, за да се защищаватъ. Наскоро следъ освобождението на България, 1—2 години, бѣха дошли отъ тукъ, отчаяни, че Македония остана въ робство, нѣкои македонци·войводи за да дигатъ въстание: Павелъ отъ с. Желево и споменатиятъ вече Мерджовъ; отъ Гърция войводи Далипо, Стефо. Това движение го наричатъ „андарсията“ („андарти“=хайдути). Огъ това време бѣ се зародилъ бунтовнически духъ въ Костурско¹. Затова

¹ Въ движението „андарсията“ като че ли е имало и нѣкои руси между комититѣ, дошли отъ България. Това въстание трѣбва да се изучи. Значи андарсията, фариитѣ — отъ реформитѣ на битолския паша (когото смѣниха турцитѣ) — и всичко друго обясняватъ успѣха на организацията. Появи се въ това време и единъ страшенъ къръ-сердаръ по име Абдилъ.

организацията намѣри по-добра почва въ Костурско: хората сж и юначни, — има тамъ прочути хайдушки войводи, които сж издържали цѣли голѣми сражения съ турцитѣ, напр. Наумъ Орлинъ, който бѣ дигналъ отъ града Леринъ, отъ самия конакъ, каймакамина; имало е единъ харамия Лаки, прочутъ юнакъ и др. Мѣстността е планинска, хората сж прокудени да ходятъ по гурбетъ.

Въ тсва време, когато Попъ Трайковъ се движи по селата, за учитель въ гр. Костуръ се назначи Павелъ Христовъ, род. отъ с. Цапари (преселенъ въ Битоля). Павелъ Христовъ бѣше отълномощенъ отъ Битоля за ржководителъ на района. Като дойде той тамъ, споразумѣха се съ Попъ Трайкова та последниятъ оставаше като подвиженъ агитаторъ, а Павелъ — постояненъ въ Костуръ. И двамата покръщаваха нови селяни, които идваха и въ града. За да иматъ по-голѣмъ, успѣхъ, намѣриха за добре да посвещаватъ въ дѣлото и гъркоманитѣ, които сж множество и безъ които нищо сѫществено не би могло да се извѣрши. По този начинъ се удряше кракъ и на черковната борба, като се пренасяше тя на друга почва. И наистина, черковната борба изгасна. Павелъ Христовъ обикаляше и нѣкои близки села около града и посвещаваше. И така сега всичкитѣ се заредиха, и въ всѣко село вече имаше не по двама-трима, а по двадесетина посветени. Центъръ на организацията стана градътъ Костуръ, именно учительтъ Павелъ Христовъ, който успѣ да си създаде още по-голѣмо име отъ Попъ Трайковъ. Цѣло правительство бѣше станало училището. Всѣки пазаренъ день идваха у него много хора, и гъркомани, и власи, за да ги посветяват.

Попъ Трайковъ бѣше повикалъ презъ ваканцията още въ 1898 год. двама души, за да му помогатъ въ качество

на терористи. Търбъха Дълго Ицко от с. Вощарени (Леринско) и Иванъ Кафеджията от Битоля. Дълго Ицко — 50 годишенъ, прегърбенъ, много скроменъ човекъ — бъде душата на целия районъ въ Леринско. Терористическите действия състояха главно въ покушения противъ турци, турски големци. Но речението помощници на Попъ Трайкова нищо особено не сториха и се завърнаха назадъ. Презъ същата 1898 год. Кузо Стефовъ бъше назначенъ въ с. Хрупища (българи и власи), и тукъ той посвещаваше и власи. Кузо почна да прокарва организация и въ села от Нестрамъ-колъ (Хрупища).

Така усилено се развиващата организация при казанитѣ дейци и презъ 1899 година. Въ това време излъзванаха на сцената и нѣколко нови дейци — терористи: Коте от Руля, Кольо Вишенски (от с. Вишени), Стасо Кономладски и др. Коте Христовъ от Руля е човекъ, който преди това отколе се е занимавалъ съ хайдушки обири, ималъ си е една дружинка (тайфа): събрали дружинката, обери нѣкоя кѫща или керванъ и пакъ се потайвай въ селото. Въ една кѫща въ Гъцодери бъха го уловили и, откарани въ Леринъ, билъ битъ и осъденъ на затворъ. Седемъ затворенъ и въ Корча. Като човекъ, който е боравилъ съ оръжие, Попъ Трайковъ бъше го употреблялъ ту като куриеръ, ту заедно съ него вървялъ, като му плащаъ по малко, за да се издържа и да не приема нѣкаква кражба. Той бъше способенъ да служи за оръдие на терористите.

Спасо Кономладски и Кольо Вишенски, бивши пъждари, съхора опитни и решителни да боравятъ съ оръжие. И тъй тъй също послужватъ на Трайкова било като куриери или като терористи.

20 априлъ.

Попъ Трайковъ биде назначенъ презъ 1898/99 уч. год. учитель въ родното си село Дъмбени. Той не стоеше въ училището много време, а по цѣли месеци отсѫтствуваше, ходѣше по селата да организира. Въ това време другарката му учителка поддържаше училището. Както вече се каза, бѣше отишълъ въ Пѣтеле да уреди съ работника отъ Пѣтеле по име Дине, съ прозвище Абдураманъ, каналъ за купуване и пренасяне пушки отъ Кайлярско. Въ Пополе-колъ (Загоричани като центъръ съ околнитѣ села се нарича Пополе) Попъ Трайковъ закрепваше организацията. Цѣлата година това време Попъ Трайковъ ту се връщаше въ Дъмбени, ту обикаляше Корещата и Пополе-колъ. А Павелъ Христовъ тъй сѫщо посещаваше нѣкои отъ селата, правѣше частни събрания и наಸърдчаваше. Павелъ Христовъ бѣше въ сношение съ комитета въ Битоля. Това бѣше подготовкителната работа и разширяването кръга на числото на работниците презъ 1898/99 учебна година. Това разширяване на мрежата на организацията биде подушенено отъ многото продажни елементи въ района, българи гъркомани, и въ следствие на това се почнаха издайства, които заплашваха организацията въ самия ѝ зародишъ. Имаше и такива елементи, които много дружеха съ турци и скубѣха народа заедно съ спахиитѣ и правителственитѣ чиновници (бирници и пр.). На такива не можеше никакъ да се довѣри тайната на организацията, а пъкъ отъ друга страна тѣ бѣха неминуема прѣчка за развирането на организацията. Трѣбваше неизменно да се изтрѣбятъ. Попъ Трайковъ и Спасо Кономладски още презъ юлий мес. 1899 год. бѣха застъдали по пѫтя, който води отъ Леринъ презъ Прекопани за Загоричани, за да начакатъ двама загорич-

ски чорбаджии отъ тоя родъ, — единъ коджабашия и неговия помощникъ, по име Цуцульо, и Клянчето (прѣкори). Не успѣха. Следъ нѣколко дена — следъ 8—10 дена Попъ Трайковъ пакъ чакалъ на друго място сѫщитѣ, които се завѣрщали отъ Битоля, и съ другъ единъ другаръ, Манолъ Розовъ (тогава Розовъ бѣше още ученикъ въ Солунъ) успѣва да ги унищожи. Мнозинството отъ селяните знаеше, че турци сѫ ги убили. Само нѣкои отъ организацията се същаха, че това е работа на Попъ Трайковъ, и поради това този подирниятъ бѣше си спечелилъ голѣмо име, бѣ вдѣхналъ репектъ и страхъ. Това сѫ първите жертви на организацията въ Костурско. Подиръ това Попъ Трайковъ се възпре въ родното си село Дѣмбени. Отъ Битоля му изпращатъ единъ другаръ терористъ, по име Вельо, родомъ отъ Демирхисарско (Битолско). Съ тоя другаръ попъ Трайковъ си служилъ въ ношните движения и е заплашвалъ нѣкои пс-несвѣтни работници. Кажде октомврий сѫщата година Попъ Трайковъ, Вельо, Спасо, Новачко (отъ Кономлади) и Демиръ (отъ Кономлади) хванаха пжтя между Кономлади и Брезница, въ мястността Черна Гора на единъ спахия Демиръ отъ село Гърлени, помощникъ на спахията Юмеръ ага, родомъ отъ св. Нѣделя, за да го премахнатъ. Речениятъ Демиръ бѣше убилъ двама души бѣлгари, — единого бѣше пребилъ съ бой; бѣше лошъ, звѣръ. Мислѣха, че ще мине отъ тамъ. Вместо него едно друго турче минало, другаръ на Демира, заедно съ бѣлгарина Динко Хаджиевъ отъ с. Черновища, койтосетне стана единъ отъ най-добрите работници въ нашия край. Смѣтайки него за Демиръ, изгърмѣватъ и убиватъ турчето, а Динка, който изплашенъ почналъ да бѣга, успѣватъ да го нараниятъ въ едната ржка и коня му, настигатъ го и му

запретяватъ да мълчи и да не казва нищо. Сетне тайно го излъкуваха въ Костуръ; Павелъ Христовъ свърши тая работа. И сега вече посветиха същия Динко въ организацията и той, както казахъ, стана неинъ преданъ работникъ. Турцигъ никакъ не се досещаха, че това може да сж го извършили българи.

Попъ Трайковъ и презъ 1899/1900 г. пакъ учителствува въ Дъмбени. Презъ ноемврий обикалялъ низъ Пополе, и когато се завърналъ въ с. Черешинца имало около 10 души заптии въ единъ дюкянъ. Попъ Трайковъ и другарът му Бельо минали въ одърпани дрехи и не поздравили турцитъ. Тъзи скокватъ, улавяятъ ги и очудени намиратъ у тъхъ револвери. Докарали ги въ Клисура. По пътя ги били много, безбожно дори. Тукъ въ Клисура ги претърсватъ и у Попъ Трайковъ намиратъ комитетския печатъ, разписки и списъкъ на членовете на селата. Въ Клисура Павелъ успѣва съ свои хора да подкупи полицейския и да измъкнатъ всичко, намѣreno въ тъхъ, а пъкъ револверите останали у заптиите, безъ да се обяснява на правителството, че сж бали намѣрени у тъхъ. Докарватъ ги въ Костуръ безъ всѣкакви доказателства. Следъ тримесеченъ затворъ ги откарватъ въ Корча. Юмеръ ага, спахиите отъ св. Недѣля сж настоявали да се осѫди Попъ Трайковъ, защото бѣха подушили, че е неблагонадежденъ.

Въ това време, за да може тамъ по-лесно да се загнѣзди организацията, въ с. Шестеово комитетътъ бѣше намѣрилъ за добре да се премахне тамъ гръко-манскиятъ учителъ Танасть, българинъ, но фанатизиранъ гръкоманъ. На една свадба въ с. Тиолища Кольо Вишенски презъ прозореца на една съседна къща го застрелява. Никой не се досети, че българинъ го уби, а напротивъ биде хванатъ единъ бегъ отъ Костуръ, за-

подозрѣнъ въ това убийство. Каймакаминътъ бѣше противникъ на тоя бегъ. Последниятъ единъ путь бѣше набилъ каймакамина въ конака. За да си отмъсти, каймакаминътъ подилема на драго сърдце подигнатото обвинение отъ роднинитѣ на убития даскаль противъ речения бегъ, който е деребействувалъ въ Тиолища и билъ даже и нѣщо скаранъ съ убития даскаль. Въ Битоля бегътъ не биде осъденъ, но не биде и оправданъ, а изпратенъ въ Солунъ, за да го сѫдятъ по-нататъкъ. Той отъ мжка въ затвора умрѣлъ. Заловени бѣха още заподозрѣни трима селяни отъ Шестеово (екзархисти) и свещеникътъ попъ Димитъръ, но се оправдаха и се освободиха.

Въ Клисура, като взели намѣренитѣ у Попъ Трайковъ книжа и печатъ, турцитѣ повикватъ учителя Златко Карапанасовъ отъ с. Бобина, за да прочете книжата и да имъ каже, що съдѣржатъ. Този се извинилъ майсторски, че не можелъ да разбира тия знакове, че били особени букви, та нищо не казалъ. И за печата нищо не отbralъ. Сега тоя Златко е свещеникъ и е въ България, — кѫде варненските села.

Въ Корча Попъ Трайковъ биде осъденъ на две години, а другарътъ му Вельо — освободенъ. Адвокатъ му е билъ единъ гръкъ отъ Корча. Попъ Трайковъ се задоволилъ съ присѫдата и излежа две години. Въ затвора е ималъ възможность да пише, да чете; свирѣлъ на цигулка; привлечъкълъ вниманието на затворниците, изучилъ арнаутски и се запозналъ съ единъ арнаутинъ, който се сближилъ съ него; казвалъ се Абдуль отъ с. Менкульецъ. Абдуль обѣщавалъ на Попъ Трайкова, когато излѣзне изъ затвора да му доставя пушки за организацията, а пъкъ организацията да го упъти, какъ и тѣ, арнаутите, да закрепятъ своята арнаутска ре-

воловионна организация, която не вирѣла, — не напредвала много, защото нѣматъ интелигенция.

До като Попъ Трайковъ лежеше въ затвора, по движението въ селата настъпи малъкъ застой. Павелъ Христовъ се залови по-енергично съ работа, и вмѣсто Попъ Трайкова му стана дѣсна ржка Кузо Стефовъ отъ Загоричани. И пакъ тръгна работата.

III.

Турскиятъ деребен въ Костурско. Първата организационна чета.

Презъ 1900 г. азъ още бѣхъ въ Битоля, довършвахъ гимназията. Презъ нея година, понеже организацията бѣше закрепнала, яви се идеята, да се устрои чета, която да послужи за защита на населението противъ разните деребайовци. Така напр. Касъмъ-ага отъ с. Ка-пещица отъ прости пѣдари чрезъ убийства и зулуми бѣше се издигналъ до първъ богаташъ и бѣше економически завладѣлъ по-главнитѣ села въ Корещица. Тоя Касъмъ-ага бѣше много далновиденъ турчинъ, който бѣше предрекълъ, че нашата борба между екзархи и патриарши ще се изроди въ политическа борба противъ турския режимъ, и още бѣше се изразилъ, че ако би билъ той правителство, не би никакъ позволилъ да се разпространява тая борба. Такива деребен бѣха и Нурединъ-бегъ и Абединъ-бегъ отъ Костуръ. Тоя последниятъ бѣше известенъ блудникъ, който не бѣше оставилъ незасегната хубава жена въ околнитѣ на Костуръ български села. Сафединъ-ага отъ св. Недѣля, отъ рода на Юмеръ-ага, „Юмеровци“, сѫщо бѣше зулумджия. Въобще селянитѣ бѣха изпаднали въ двойно робство, политическо и економическо, подъ тия спахии. Касъмъ бѣше обхваналъ селата Смърдешъ, Брезница, Кономлади,

Статица, Поздвища и селата отъ Рулската рѣка — Рула, Търново, Ощима и Желево. Юмеровцитѣ бѣха обхванали: Косинецъ Дъмбени, Жупанища, Дрѣновецъ, Чернодвища, и пакъ Кономлади и Статица (десетъка прекупуваха). Отъ една страна Касъмъ, отъ друга тѣзи гледаха да се сближатъ съ първенцитѣ въ всѣко село, докато турятъ на рѣка селото и го заробатъ економически, а сега отриватъ и първенцитѣ. Оставята десетъка въ селото и се явяватъ на пролѣтъ да искатъ житото, и понеже въ туй време селянинътъ го е изѣлъ, взема записъ отъ селянина на двойна стойностъ. По този начинъ съ зулуми, удвояване на лихвите по записи, бой, ограбвания, посягане върху честта на селянките, особено въ тия кѫщи, гдето Касъмъ имаше да взима, бѣха просто отчаяли народа. Така и съ превоза и др. Тѣ прекарваха съ прекупуване на десетъка дѣлги години по селата. Бѣха успѣли да деморализиратъ много селянки. Тѣ си имаха жени въ всѣко село, и дори мъжътъ на такава жена не смѣеше да се противи, защото му угрозява смърть отъ турчина любовникъ. Така Касъмъ успѣ да заграби голѣми имоти въ Брезница и Кономлади, че тѣзи села почти се бѣха преобрънили въ негови чифлици. Въ Брезница издигна своя кула, заграби половината отъ гората Градище. Селяните бѣха вече тѣхни роби и не се осмѣляваха нищо да вършатъ безъ знанието на тия всесилни турци. Жените се бѣха разпustнали. Касъмъ бѣше хитъръ при туй. Организацията не можеше да простира по-надалечъ своята мрежа въ тия села, докато не се премахне влиянието на тия деребени. За това организацията реши, че първомъ е нужно да се освободи селянинътъ отъ тия злодеи, та като му поодлекне отъ тая страна и като по тоя начинъ му се вдъхне вѣра въ организацията, да го привлече къмъ дѣлото. Това можеше да се постигне само съ четитѣ. Павелъ Хрис-

това сформираша първата чета въ Костурско през месецъ априлъ 1900 година. Войвода стана споменатиятъ Коте отъ Руля. Четници му бѣха 6 души: Митре Влашето, Дѣмиръ Кономладски, Христо Цветковъ отъ същото село, Алексо Настевъ¹ отъ с. Цереово (Леринско), Нако отъ Шестеово, Вельо, другарът на попъ Трайковъ, и още единъ — Иванъ Бужовъ отъ Дъмбени. Нѣкои отъ тѣзи, преди да формиратъ четата, за лице си искараха паспорти, ужъ ще идатъ въ странство (Нако и Иванъ бѣха дошли тогава. Нако бѣше убилъ, преди още да се яви организацията, единъ турчинъ, сътне лежалъ въ затвора и бѣше избѣгалъ въ България, отъ гдето пакъ се бѣ върналъ). Четата се сформираша въ началото на май, облече се въ въстанически дрехи — чисто арнаутска носия съ фъстани, за да може, гдето тръбва, да минаватъ за арнаути.

Още презъ зимата Павелъ бѣше разрешилъ на селяните отъ Смърдешъ и Брезница да се премахне Кастьмъ. Коте съ петъ-шестима другари се опитваше да го начака, като застана по пътищата. Най-после на 16 априлъ Коте заедно съ Василъ Бекяровъ отъ Желево, Нако отъ Шестеово, Насо Йорлевъ отъ Апоскепъ, Алексо отъ Цереово фанаха подъ с. Пцодери пътя на Кастьмъ, когато този идѣлъ отъ Леринъ. Кастьмъ е билъ съ трима другари. Следъ първото изгърмяване Кастьмъ не билъ ударенъ. Когато той слѣзълъ отъ коня и уловилъ позиция и мѣрилъ въ Коте, Василъ Бекяровъ го улучилъ въ челото и той падналъ. Единиятъ другаръ на Кастьма, Неджибъ, тоже биде убитъ, а вториятъ, помладъ турчинъ, успѣва да избѣга и да обади на заптиите на Бигла. Следъ като прибрали пушките на убитите, хванали гората. Потерата ги погна, но не ги узнаха. Пакъ

¹ Тоя Алексо биде убитъ презъ въстанието (1903 г.) — „Алексо войвода.“

се завърнаха всички по домовете си. Радостта голема у населението. Тялото на Касъма трябваше да биде пренесено презъ всичките тия села, които той най-много е мръчили. Самите убийци излизали да гледатъ, какъ синовете му придвижавали тялото на баща си, натоварено на конь съ дъски отъ една страна, а на другата страна тялото на Неджиба. Синовете му (има до петима) никакъ не подозираха, че убийството е дело на комитета, а набедиха своя противникъ Хюсейнъ-бегъ отъ Биглища, и този биде веднага затворенъ заедно съ 12 души негови хора. Въ Корча тези подирните били много изтезавани. Тък се опитали да бъгатъ; хванати, още повече били подозрени като съучастници. Някои само освободиха, а задържаха въ затвора Хюсейнъ-бего и няколцина негови. Мъстиха го отъ Корча въ Битоля, сутре въ Солунъ, за да се разгледа тамъ дялото по настоящето на Касъмовите синове. Тръгна потера и по селата: Желево, Ощима, която измъчва някои селяни, за да узнае нящо по убийството, но нищо не се узна. Няколко дена следъ това, както видяхме, се сформираша четата. Народът се почувствува облекченъ, комитетът стана една таинствена сила, предъ която взеха да се прекланятъ.

Понеже всичките, що влезоха въ четата, имаха семейства, Павелъ Христовъ беше имъ обещалъ да имъ дава по три лири месечно за поддръжка на семействата имъ. Всичко, което четата би припечелила, трябваше да отива въ касата на комитета. Тия първи четници бъха хора прости и бъха жъдни само да убиватъ турци и шпиони. Тък знаеха, че това е целта на четата, а пъкъ ако нящо заграбятъ, да биде комитетско. Някои искали да се остави плячката тъмъ и не искали пари. Но Пав. Христовъ успѣлъ да ги убеди, че тък не сѫ разбойници и затова имъ вързаль плата. Най-алченъ е билъ Ванчо

отъ Дъмбени, и особено е ималъ суетата той да води четата. Понеже Павелъ Христовъ ги стъгаше, този Ванчо почналъ агитация между четниците, да не се покоряватъ на комитета. Коте тогава още бѣше по-послушенъ, и като е видѣлъ у Ванча съперникъ, издалъ е на Павелъ неговите домогвания съ мнение, че трѣбва да се взематъ мѣрки противъ него, да се премахне. И Павелъ се съгласилъ, като възложилъ тая работа на самия Коте. Той съдѣгма другари извикалъ Ванчо, да идатъ на вода, и въ Вишенската бука го довършватъ: единъ отзадъ му теглилъ куршума въ гърба. Коте остана пъленъ войвода на четата, която повече се въртѣше въ Кономладско. Първата по-важна работа, която извѣрши четата, бѣше унищожението презъ юлий мес. на Абединъ бегъ отъ Стария чифликъ, до езерото, на $\frac{3}{4}$ часа до Костуръ. Павелъ Христовъ, който бѣше нагласилъ работата, бѣше излѣзълъ тамъ да гледа, какъ ще се извѣрши. Беятъ излѣзълъ отъ селото Фотинища на конь и, като наблюжилъ позицията на четата, два залпа го повалятъ. Още не падналъ отъ коня, Демиръ се впуска да го добие; Абединъ изкарва револвера, но Демиръ съ ножа го довършва. Четата избѣгва въ планината. На около имало жетварки. Заловиха четирма души отъ с. Шестеово, българи, но ги пустнаха наскоро. Така се свърши това дѣло.

Още не могатъ да се сѣтятъ и самите бегове, кой ги убива. Следъ това четата се дръпна въ Корещата, и повече тукъ се въртѣше.

IV.

Марко войвода.

Презъ юлий 1900 год. дохонда Марко, чието същинско име бѣ Георги Ивановъ, род. отъ Котелъ

(България). Въ това време бъше се появило едно разногласие между четницитѣ, които на харесваха Коте, като грубиянъ и прости човѣкъ. Дори бъше дошло до скарване между Коте и четницитѣ, и единъ искалъ да го убие. Когато дойде Марко, четата бъше се дръпнала въ Зеленичко. Тогава Марко биде представенъ отъ Павель Христовъ за войвода на четата, като се заповѣда на Коте, да му бѫде послушенъ. Марко бъше пристигналъ въ Битоля отъ България. Коте въ сѫщностъ само временно бъше станалъ войвода, докато се намѣри способенъ човѣкъ. Московъ е далъ мнение противъ Коте, още когато се формирали четата, но по необходимостъ се възложило на Коте да води четата, понеже нѣмало другъ. Тоя способенъ човѣкъ бъше Марко. Сега Марко се поставя на чело на четата. Когато той поель работата, държалъ речъ на четата. Веднага изпѣкналъ паричниятъ въпросъ: закъснѣвало изплащането по три лири на човѣкъ; срѣдствата бѣха малки. Марко взелъ да имъ обяснява идеалната цель, на която служатъ. Марко е билъ човѣкъ съ твърда воля, патилъ много, чель доста, съ малки потребности, честенъ до край — човѣкъ въздържанъ отъ всичко. Той повлия върху четата. Единъ отъ четницитѣ, Митре Влашето, подъ влиянието на Марко съвсемъ се преобрази. Марко много упражняваше четницитѣ въ военното изкуство. При това сериозно се е държалъ съ четницитѣ — въ всички случаи. Вдълбочавалъ имъ идеята на организацията. Той бъше взелъ участие въ въстанието на 1895 год. при изгарянето на с. Доспатъ (въ Родопите) на чело съ Давидова.

Марко е вдъхвалъ на четницитѣ послушность къмъ началството. Всички е очудвалъ съ желѣзната си воля и съ малкото си претенции. Импониралъ е и съ своите способности. За това той успѣ напълно и придобива четницитѣ за себе си. Коте вижда туй, и при това

не може да издържи всичко, което Марко иска. Отъ друга страна Марко се явява като натурникъ, чужденецъ. Коте е около 45—46 годишенъ. Марко вижда, че Коте е недоволенъ, но гледалъ първомъ да сплоти четницитѣ. Къмъ Коте се присъединява Вельо, другаръ на Попъ Трайковъ (Вельо въ затвора съ Попъ Трайковъ се разочаровалъ отъ последния, защото въ поста блажилъ). Вельо бѣше повече способенъ да върши самъ работа, отколкото заедно съ другари да издържа дисциплина. Марко ги училъ, какъ да вървятъ по редъ — въ шеренга, а Вельо все ще се отдѣли на нѣколко крачки и ще си върви самичъкъ, не ще да върви въ редъ. Единъ пжъ насмалко щѣли да го убиятъ другаритѣ му, като го помислили за чуждъ, понеже го видѣли отъ страна, когато ходили на патрулъ. У Коте — накърнено честолюbie, че Марко му взе войводството; освенъ туй хармийскитѣ му инстинкти работѣха у него. А Марко въ туй време обикаляше по селата; той се обаждаше съ четата си само на по-виднитѣ работници въ селата. Пъrvata година той не влизаше въ село, а оставаше въ гората. А пъкъ тогава всички жадуваха да видятъ четата. Азъ пъrvъ пжъ видѣхъ Марковата чета и изобщо пъrvата чета въ с. Брезница, въ гората. Марко седѣ една седмица надъ нашето село. Той упражняваше младежъта съ пушки, а на по-старитѣ разправяше. Дойде и Павелъ Христовъ и държа сказка на селянитѣ, — въ гората. И Марко държа сказка, — все на своето източно-българско наречие. Въодушевението у селянитѣ бѣше голѣмо.

Понеже въ четата имаше четирма души отъ с. Кономлади, и по-рано Коте се въртѣше заедно съ четата повече около това село. И тия отъ Кономлади честичко си отиваха у дома, при женитѣ си. Дори нѣкои отъ тѣзи останаха непраздни, и тѣ трѣбваше да признаятъ, че

тукъ сж мжетѣ имъ, а не въ чужбина. Узнава това именно, че има чета, и една отъ най-развратнитѣ жени въ селото, която имала работа съ турци, и така се разчува туй нѣщо, че има чета. Марко, като дойде, малко тури край на това, но бѣше вече късно.

Единъ отъ първите работници въ Смърдешъ, Кръсто Поповски имаше братъ, въ затвора въ Корча. Тогава азъ бѣхъ вече учитель въ Смърдешъ. Кръсто Поповски поиска чрезъ мене да му дадатъ два-трима отъ четата, за да избавята брата му, когато единъ запти щѣлъ да го закара отъ Корча за Битоля. Павелъ Христовъ отказа, защото не бивало да се излага четата заради едно частно лице и защото още не било позволено да се избиватъ заптиета, царски хора, за да не се хвърли подозрение. Кръсто, за да отмъсти и да спаси брата си, решава се да предаде четата, само за да из действува прошка за брата си. За да се избави четата отъ предателскитѣ козни на Кръсто, тя се премѣсти въ Леринско и Марко, разбира се, съ нея.

Като прехвърли Марко селото Бухъ, били изпратени куриери, за да го преведатъ въ с. Вощарени и с. Попадия. Трѣбва да се мине Леринското поле, а трудно е да се измине тоя путь въ една вечеръ. Коте негодувалъ, не му се искало да върви, но най-сетне се подчинилъ на Марко. Тамъ по селата организацията бѣше слаба; четниците търпѣли лишения и взели да негодуватъ противъ Марко, защо ги е довелъ въ тоя чуждъ районъ. Коте и Вельо били главни инициатори, за да искатъ нѣкои да се отцепятъ и пакъ да се върнатъ въ Костурско. Най-сетне Марко си устоя на своето. Бѣха наблизили до с. Пѫтеле съ цель да накажатъ единъ предателъ, турски шпионинъ, гъркоманинъ. Въ една воденица преседѣли нѣколко дена, докато една вечеръ на мръкване влизатъ въ селото, измокрени, отишли

на дукяна на чорбаджията. Нѣкой ги забелязва, дига се глъчъ, отъ селото се открива огънъ противъ четниците, и тѣзи едва се измъкватъ изъ селото, безъ да свършатъ нѣщо. Неуспѣха на тоя походъ Коте е взелъ за мотивъ, да агитира противъ Марко, като неспособенъ да извърши дори и една такава работа. Четниците се разколебали — и една вечеръ четирма души го напускатъ, и Марко остава съ двама души. Митре Влашето бѣше останалъ въ селото си случайно, ужъ като овчаринъ да се преоблече. Демиръ и Христо бѣха заминали съ паспорти въ България, понеже ги бѣха осетили турцитѣ та правителството наложило предъ тѣхните родители въ Кономлади — осетили ги заради женитѣ, както се каза — да представятъ писмо отъ тѣхъ, за да се види, че тѣ наистина сѫ на чужбина. Затова Марко бѣше намѣрилъ за добре, временно да ги изпрати въ България. Съ Марко останаха Алексо Настевъ и Георги Николовъ отъ Смѣрдешъ. Съ Коте и Вельо се отцепили още Иванчо и Нако. Иванчо се зове по име Димитъръ, родомъ отъ демирхисарското с. Бѣлица. Иванчо бѣше постѫпилъ въ четата презъ юлий 1900 год., а отцепването отъ четата е станало въ началото на септемврий въ планината около Пжтеле. Този Иванчо е момче на 21 година.

Като се отцепиха тѣзи, върнаха се въ Костурско и се криеха, подържани главно отъ Лазо Чолакътъ въ с. Апоскепъ; после се прикриваха и въ Кономлади и Руля. Марко остана съ двамата си другари въ Леринско, обикаляше селата до зимата, следъ което си увеличи четата и си остана въ Леринско, гдето и загина.

Като се узна, че Кръсто станалъ предатель, заржча се на членовете на организацията да нѣматъ довѣрие вече въ него. Кръсто, като видѣ, че работата му е лоша, отива при Павелъ въ Костуръ, за да му се извини, като

хвърлялъ вината върху Сотиръ попъ Василевъ отъ Въмбель, сърбомански учитель, който ужъ го подвелъ. Павелъ изругалъ Кръста и му казалъ, че името му въчно ще остане като предателъ. Кръсто дойде и при мене, да се оправдава, но азъ, макаръ че бѣхме преди туй първи приятели, му казахъ сѫщото, като му заявихъ, че трѣбва или да се махне, или ще го премахнемъ. Доведохъ и единъ терористъ въ селото, на когото посочихъ Кръста, за да го накаже, но той не сполучи; сетне азъ го оставилъ да избѣга, и сега се скита по Родосъ и др. Сърбоманскиятъ учитель продължаваше да издирва, за да узнае подробности по онуй, което Кръсто му бѣ казалъ, именно, че има чета, и постоянно гледалъ да узнае и да издаде на правителството. И безъ да узнае нѣщо положително, отива въ Костуръ и дава единъ списъкъ отъ по-първите хора отъ с. Смърдешъ, за да стане угоденъ на правителството, а отъ друга страна да из действува освобождение на Кръстевия братъ Ламбро.

На тоя Сотиръ се устрои засада, — опредѣли се Коте съ другаритѣ си да го начака, когато се завръщалъ отъ Костуръ за Въмбели. Но той миналъ покрай четата и тя късно го забелязва, последва го и го убива близу до селото Смърдешъ. Това дѣло можа да се прикрие, и самиятъ мюдюринъ вѣрваше; той самъ бѣ изпроводилъ заптие, да го дирятъ съ цель да го доведатъ въ Биглища, понеже два-три пжти лъжливо бѣ донесълъ на турското правителство. Па и синоветѣ на Касъма, които вѣрваха, че баща имъ е убитъ отъ тѣхния противникъ Хюсейнъ-бегъ, а пѣкъ Сотиръ се старавше да ги увѣри, че комити сѫ го убили, го не-навиждаха. Мюдюринътъ не искалъ да вземе никакви мѣрки. А въ това го насърдчаваха и Касъмовитѣ синове. Между туй отъ Костуръ дойде войска, затвориха седемъ души, между тѣхъ и една жена. Похарчиха се около

120 лири, докато да се освободятъ тия хора, които впрочемъ бъха невинни.

V.

По-сериозно организиране на района. Василь Чакаларовъ.

22 априлъ.

До тогава само се посвещаваха членове, набираше се материалъ, безъ да се организиратъ, за да се използватъ единъ день. Хората ржководъше въ всъко село онзи, който ги е покръстилъ. Сжщински ржководителни тѣла се образуваха презъ 1900 год. До тогава посветените членове единъ съ други не се знаеха. Всичко се държеше тайно предъ женитѣ подъ страхъ на наказание. Въ всъко село, где имаше повечко посветени, формираха се и ржководителни тѣла отъ по четири души отъ по-първите работници. Четата почна да обикаля по селата и да държи събрания, на които посветените членове се упознаваха. Наредиха се десетници — тѣ събраха членските вносове. Сега вече, щомъ се посветиша нѣкой, тръбаше да си набави оржжие на своя сътка. Управителните тѣла не се нагърбваха съ тая работа. Всъки си купуваше пушка отъ арнаутите.

Следъ като се уби Сотиръ, Коте съ дружинката си — четирма — пакъ се прибра къмъ Кономлади. Понеже ржководителътъ Павелъ виждаше, че тая дружинка ще биде безполезна да съществува така, и като познаваше характера на всъки отъ тѣхъ, понеже се бъха доста компромитирали съ отрекването си отъ Марко и съ постоянното натякване за пари, реши да ги отстрани отъ района. Той успѣ чрезъ свои хора да ги убеди да се махнатъ отъ тамъ, като имъ даде пари. На Коте бѣ предложилъ да го изпроводи въ България, а подобно кроеше и за други. Коте наистина тръгна за България. А Вельо щѣше да иде въ Демирхисарско до тамкаш-

ното районно началство. Нако бъше препратен въ Гърция. Когато Коте мина презъ Леринско, водъше го Тане отъ Горничево съ още единъ като куриеръ. Тъзи бъха гърмъли върху Коте, но не го улучили (види се съ имали такава заповъдь). Тогава Коте се върна назадъ въ Констурско, вече съ голъмо недовърие къмъ всичко. Вельо отиде въ Битоля. Коте е билъ раненъ отъ куриера Тане въ врата и останалъ да се лъкува по селата. Това стана презъ октомврий 1900 год.

Тогава, по предписание отъ Битоля, види се, се започна да се работи да се устрои каналъ, за да се доставятъ пушки отъ Гърция за Битолско. Манолъ Розовъ, който току що бъде свършилъ гимназия, биде изпратенъ отъ Павелъ Христовъ презъ Солунъ за Атина и отъ тамъ въ Лариса, за да устройва каналъ, но не успѣ — не знаеше гръцки, нито бъше опитенъ и затова се завърна. Тогава отъ България Борисъ Сарафовъ, въ споразумѣние съ Дѣлчева и Гърчче Петрова, проводи Чакаларова, като му бѣ далъ 25 наполеона, за да устрои въ Гърция каналъ за пренасяне пушки, докато Павелъ Христовъ трѣбаше да уреди сѫщото на турска територия.

Чакаларовъ Василъ, родомъ отъ Смърдешъ, по занятие бъше първъ кондураджия, опинчарь. Като младежъ бъше буенъ, и затово много шумъ дигаше съ другаритѣ си. Той се е учили въ гръцко училище — до I. кл., ходилъ е и въ българско училище, I. кл. Въ черковните борби вземаше живо участие и тамъ, на 23. априлъ 1893 год. го набѣдиха, че взелъ участие въ обезчестяване на гръцката учителка въ Смърдешъ. Той избѣга въ България отъ затвора, — кри се около три месеца по арнаутлука, по Деволта (Чакаларовъ говори хубаво гръцки и доста добре арнаутски), — дохожда и въ София. Нѣмаше работа; хвана своя занаятъ — бѣше се заловилъ въ една барака на Витошка улица

да прави чехли. После се залови съ каменодѣлство, главно въ Шуменъ, седне билъ предприемачъ по каменодѣлството по мостове, на Искъра правилъ мостъ, отъ който загубилъ досга, и най-сетне станалъ надзиратель по желѣзнопътната линия къмъ станция Лакатникъ, наглеждалъ работниците по линията за Мездра. И отъ тая работа Сарафовъ, по препоръката на ресенския районенъ началникъ Кокаревъ, изпраща Чакаларова въ Гърция (октомврий 1900 г.).

Чакаларовъ, като отишелъ въ Гърция, слѣзъль кѫде Лариса, гдeto имаме ние свои овчари, и скоро се

ориентиралъ, че може да се уреди каналъ. Въ Атина се срѣща съ Розова, който пъкъ мислилъ, че не ще може. Следъ като Сарафовъ, чрезъ Дѣлчева, съобщилъ на Централния комитетъ, че Чакаларовъ може да уреди тая работа, Ц. К. опълномощава Чакаларова да нагласятъ тая работа съ Розова.

Чакаларовъ съ Лазо

Василь Чакаларовъ

Киселинчевъ, отъ с. Косинецъ, около който се навъртаха въ Атина членове на Комитета отъ сѫщото негово село Ко-
синецъ, отива, престоренъ на арнаутинъ, ужъ дошелъ отъ
Арнаутлука да набавятъ оръжие, за да организиратъ ужъ
арнаутско въстание. Чакаларовъ се представилъ като
родомъ отъ Янина предъ търговци гърци, които търгу-
вали съ пушки — *аделюи Малъчиотоу* въ Атина. Говорилъ

съ тъхъ полугръцки, полуарнаутски. Единиятъ отъ братята казалъ: Знай, че ако научимъ, че си българинъ, не само че ще спремъ да ви даваме пушки, но ще си и отмъстимъ; и хиляда драхми да ни давате за пушка, ако е за българския комитетъ, нѣма за продаване. Но Чакаларовъ ги убедилъ, е това е чисто арнаутска работа. Пазарили ги пушкитѣ по 16 или 19 драхми. Съгласили се, търговцитѣ въ Волосъ и Трикала да предаватъ пушкитѣ, а пъкъ за износа да се погрижи Чакаларовъ. Нагласили работата въ Воло и отъ тамъ въ гръцкото Търново, где търговцитѣ му обѣщали да олеснятъ пренасянето на пушкитѣ. Нагласили и да подкупятъ митничара съ 20 наполеона, за да не се забележи, че толкова пушки, хиляди пушки минаватъ презъ тоя пунктъ, за да не се вписватъ като износъ. Така нагласено, Чакаларовъ пакъ се връща въ Атина заедно съ Розова, где получилъ 220 наполеона отъ Солунъ, изпратени до Розова за първите покупки.

VI.

Войвода Атанасъ Петровъ. Аферата по убийството на Нурединъ бей. Арестуването на Павелъ Христовъ.

Павелъ работѣше съ Кузма Стефовъ, а този съ помощта на власи (каракачани) се надѣвалъ да уреди пренасянето на пушки. Въ това време нуждата отъ чета пакъ се появила и Пав. Христовъ решилъ да формира нова чета. Понеже отъ Битоля не му пращали войвода, той назначилъ единъ момъкъ отъ Шестеово, Атанасъ Петровъ, който билъ изпроводенъ отъ нашите хора въ Битоля съ препоръка, че знаелъ пжтищата отъ Костурско до Гърция. Битолското началство го праща за куриеръ при пренасянето на пушкитѣ до Пав. Христовъ, а той, като нѣмалъ човѣкъ за войвода на четата, него поставилъ на чело на четата.

Този Атанасъ Петровъ нѣмалъ образование, билъ неграмотенъ, до тогава занимавалъ се съ майсторлъкъ. Като майсторъ работилъ по Гюмурджинско, дошелъ въ България, стоялъ безъ работа, безъ срѣдства. Не пращалъ пари на жена си и жена му го напуска и се омжжва за други. Петровъ, като разбралъ въ София, че има комитетъ, пожелалъ да влѣзе въ четитѣ та да си отмъсти и на оногова, който взель жена му. Хитъръ човѣкъ, да лъже майсторъ, разговорливъ, опитенъ да преплита човѣка съ лъжи.

Първата му среща съ комитетски хора е била въ с. Вишени. Почукалъ на кѫщата на Дамянъ Марковъ (бща на покойния студентъ Търпенъ Марковъ), закъснѣли да му отворятъ, разкряскалъ се. Сетне се срещналъ съ Павелъ Христовъ, взель да критикува, че нѣмало нишо приготвено, че нагоре имало съвсемъ друго, било приготвено. Павелъ веднага го разбралъ, че е простъ, недостоенъ човѣкъ, но по нужда го направилъ войвода. Четата състоеше отъ: Ат. Петровъ, Иванчо, отъ четата на Коте, Вельо, който се завѣрналъ отъ Битоля съ единъ другаръ Михаилъ (псевд. Георги) — всичко 4 души. Тоя Михаилъ (Георги) въ Леринско е взель участие въ убийството на единъ бегъ отъ с. Крушоради.

Понеже бѣше зимно време, четата взе да се прибира по селата, а сѫщевременно и да покръщава. Кузо Стефовъ бѣше поставенъ отъ Пав. Христовъ да ржковиди Петрова и да го надзирава. Като чулъ Митре Влашето, който бѣ останалъ отъ Котевата чета въ селото си, че дошелъ „войвода“, отишелъ въ с. Дѣмбени да го види. Тукъ чулъ, че Петровъ дрѣнкалъ на селянитѣ, че всички били готови, а само тукъ не било готово, че скоро ще има въстание — на 1901 год., че топове имало скрити и пр. Митре го разбралъ. Петровъ всѫду се представялъ за военно лице. Митре видѣлъ, че не отбира

отъ военна команда и че е неграмотенъ. Но другите не го забележили. Той каралъ селяните, да побързатъ, защото въстанието на нова година ще се дига. Затова селяните стреснати и отъ друга страна окуражени побързаха да си набавятъ всичко потръбно и скоро се въоръжиха. Той обиколи нѣколко села, въ общи събрания запозна членовете едни съ други. Въ скоро време тайниниятъ комитетъ стана известенъ на всички, па и жените разбраха. Петровъ съ своята агитация ускори да се обобщи комитетската тайна, комитетътъ да стане известенъ на много, при все че селяните още не бѣха подгответи да я възприематъ както трѣбва и да я запазятъ. Петровъ обиколи нѣколко села така ту самъ, ту съ Кузо. Правителството можа да осети скоро, че има чета, и че съществува организация, именно защото Петровъ покръщаваше и най-опасните елементи, хора, които работеха съ турците. И мнозина отъ тяхъ взеха да издаватъ, както напр. Василъ Цеменовъ отъ Дъмбени е съобщавалъ комит. работи на Юмеровци въ св. Недѣля, а пѣкъ попъ Аргири отъ с. Жупанища е съобщавалъ на гръцкия владика. Така бѣше въ началото на 1901 г. Четниците Велянъ и Георги следъ два месеца, въ януари 1901 г., се скараха съ Петрова и дори бѣха решили да го убиятъ. Четата караше между друго селяните, които нѣмаха пушки, предварително да броятъ парите за пушки съ обещание, че скоро ще имъ се доставятъ пушки. Това населението като разбра, па и турците се сетиха, а и гръцкиятъ владика бѣше узналъ, че пушки ще се изнасятъ отъ Гърция, та бѣше съобщилъ на своето правителство да вземе мѣрки.

Около Божикъ (Коледа) Коте, следъ като оздравѣ, склони да влѣзе изново въ четата на Петрова. Павелъ го надума, като му казалъ, че това, що се е случило съ него, било безъ негово знание. Следъ като пообико-

лиха нѣкои села отъ Корещата и Пополе, Павелъ предписа на Петрова да мине въ Нестрамско и да постави на по-дорби основи организацията, а при това да се отвори путь за пренасяне пушки. И Петровъ замина заедно съ Кузо въ Нестрамъ.

Въ Петровата чета имаше още две момчета отъ Шестеово (Григоръ Вангелевъ и Тасо). По заповѣдъ се присъединиха още 3—4 отъ окол. села къмъ четата на Петрова, та тя порастна до 12 души. Въ Нестрамъ четата се бави десетъ дена, формира се управително тѣло, десетници и пр. Случи се, че бащата на едно момче отъ Кондороби, по име Кочо, което само за нѣколко дена бѣше придружило четата на Петрова, тръгналъ въ Костуръ да обади на правителството, понеже узналъ, че синъ му е въ чета, та да не носи отговорност. Павелъ Христовъ, като видѣлъ, че бащата ще обади на турци-тѣ, че синъ му изчезналъ и пр., писалъ на Кочо, да се заврне. И този, връщайки се, на путь срѣща баща си, и понеже този му се заканилъ, че отива въ Костуръ да обади на правителството, Кочо изважда камата, издупчва баща си и се завръща въ четата.

Въ Нестрамъ една вечеръ отиватъ Коте, Вельо, Георги и Иванчо, заобикалятъ кѫщата, гдето е билъ Петровъ съ Кузо, и почнали да гърмятъ, за да ги убиятъ, но не сполучили. Следъ тая случка Коте съ четирма другари: Иванчо, Вельо, Георги и Спасо се отдѣлятъ окончателно отъ организацията и захващатъ да действуватъ като чета на своя глава.

Еднитѣ и другитѣ се връщатъ въ с. Жупанища. Пав. Христовъ, като се научилъ за случката, изпраща попъ Филипа отъ Дѣмбени въ Жупанища, за да опита да ги помири, а въ противенъ случай да имъ даде срѣдства, за да заминатъ задъ граница. Но помирение отказали и още поискали месечнитѣ си и други пари. По-

неже това не имъ се удовлетори, Коте съ четата си се дръпва въ Рулската рѣка. Петровъ съ четата отива въ Длоскепъ. Павелъ Хр. се убеждава вече, че Петровъ е негоденъ за работа, изпраща го въ Битоля, гдето искали да го пратятъ въ Ресенско, но този, подъ предлогъ, че иска да види домашните си, връща се въ Костурско и тукъ остава. На негово място за войвода въ Костурската чета изпращатъ отъ Битоля Тале Горановъ, прилепчанинъ. Петровъ скита по селата вече не като войвода, а ужъ че все ще заминава за Ресенско.

Между туй Коте и другарите му скитатъ по Рулската рѣка. Азъ въ качество на учитель въ Смърдешъ и началникъ на областта по Рулската река, влъзохъ въ преговори съ Коте. Последниятъ се обещава, че ще слуша организацията, но само че Петрова не можелъ да търпи. Азъ докладвахъ на Павелъ Христовъ всичко. Цельта ми бъде, да се премамъ никакъ Котевата дружина и да се унищожи, като опасенъ, вредителенъ елементъ. Но поканени въ Въмбелъ отъ мене, не дойдоха всичките, види се защото бъха осетили нещо. И така първиятъ опитъ, да бждатъ унищожени, не се удаде. Следъ това пакъ се прибраха въ Рулската рѣка; тукъ се скарватъ помежду си Вельо и Коте и се отдѣлятъ,— Коте съ Георги остана въ Рулската рѣка, а Вельо съ Спасо и Иванчо отиватъ въ Кономлади и си стоятъ въ селото у двамата братя Коле и Марко Пандеви. Тукъ тѣ ставатъ въ късо време нетърпими, безчинствуващи, крадатъ, колятъ овце, биятъ селяни за пари, развратничатъ. Най-сетне Спасо и Вельо се отдѣлятъ отъ Иванчо, който, предрешенъ въ селски дрехи, отивалъ по селата и не се предпазвалъ никакъ. Павелъ като видѣ всичко туй, повика Коле Пандовъ (единъ отъ братята) и последниятъ обеща, да не ги подкрепя понататъкъ. Пандовъ заедно съ брата си успѣва да очисти

Вельо, а Спасъ се отърва и избѣга при Коте. Иванчо го праща въ Гърция, пакъ съ намѣрение да го премахнатъ по пътя, а ужъ да иде задъ граница. Не можа да стане и Иванчо благополучно стигна въ Гърция (презъ 1901 г.). Коте не се разпустна както Вельо, бѣше по-въздържанъ, и все кроеше обири, за да се закрепи и да се задържи.

23. априлъ.

Въ туй време Петровъ скиташе безъ работа. Бѣше пъкъ стало нужда да се премахне Нурединъ-бей, братъ на Юмеръ-ага отъ св. Недѣля. Павелъ Хр. възложи тая работа нему, като на по-смѣлъ. Петровъ я извѣрши. Понеже той е неграмотенъ, Павелъ му бѣше писалъ за това нѣщо не съ шифъръ, а просто, за да може да му прочете нѣкой отъ момчетата (четирма власи). Като прочело едно отъ момчетата писмото, вместо да го унищожи, оставя го въ гуната си, и когато сетне, следъ убийството (по пътя между Хрупища и Констуръ) се залавя гуната на това момче, намиратъ въ нея писъмцето. Между туй ранениятъ Нурединъ достига до вратата на кѫщата си и казва, още преди да издѣхне, че турци го убили, като посочилъ и имена. Ако не бѣ се заловило писъмцето, щѣха пакъ само турци да пострадать отъ това убийство. Но като се разбра отъ писъмцето, че П. Езеровъ го е писалъ (псевдонимъ на Павелъ Христовъ), уловиха по това писмо нѣкой си Кузо, защото въ писмото се казва „Кузо ще ти услужи“ и пр. Уловиха турци, — стана голѣма афера. Кузо е воденичаръ отъ с. Манякъ. Турцитѣ помислиха, че комитетъ е извѣршилъ тая работа срещу възнаграждение отъ Крупицкитѣ бегове. Уловиха четирма бегове, споменатия Кузо, единъ овчаръ Михо Влашето и други двама отъ Брезница. Подиръ една седмица уловиха и Павелъ Христовъ, защото Михо Влашето билъ така жестоко измѣж-

ванъ — горенъ на мангалъ, страшно, нечовѣшки изтезаванъ, казалъ, че Павелъ — учителът го писалъ. Когато го уловиха, Павелъ не искалъ да каже, но най-сетне като обискираха кжщата му и намѣриха негови писма, сравниха почерка и го задържаха. И Кузманъ Стевовъ биде възъ основа на писмото задържанъ. Изтезавани бѣха и беговетъ, особено кехантъ имъ отъ чифлика Манякъ. Най-сетне бѣ дошелъ редът на Кузо отъ Манякъ, воденичаря. Този, понеже не е вѣрвалъ, че ще издържи на мжченията и понеже е предпочиталъ да умре, отколкото да изкаже другаритъ си, съ една чекийка си разпорва корема, та червата му излѣзли, и той съ ржце взелъ да ги тегли и дѣрпа; за да умре по-скоро, но му припаднало. Дочуватъ турцитъ отъ вънъ, веднага го занасятъ при докторъ, дава му се помощъ, зашиватъ го и, разпитванъ отъ слѣдователя, той казва, че въ затвора турци, изпратени отъ роднините на убиятия, искали да го затриятъ, за да не би да оправдае беговетъ. Тая случка стресна турските власти и тѣ спрѣха изтезанията, и следъ това се почна сѫдебно следствие. Подиръ това отведоха затворени турци и българи въ Корча. Дълго време се продължи изследването, до аферата на Иванчо, за която ще се каже по-долу. А оня Кузо, следъ като оздравѣ, пакъ биде откаранъ въ затвора въ Корча. Бѣше още съ тѣхъ затворенъ и учителътъ Димитъръ Марковъ отъ с. Желинъ. Той отъ страхъ предъ изтезанията, които претърпѣ Михо Влашето, и поради Кузовата случка, полудѣ въ затвора, говори много работи, но не му вѣрвали, та го откараха въ лудницата въ Битоля и сетне го пуснаха. Той после дойде на себе си и въ последното време преди въстанието вземаше деително участие въ Костенарийската чета.

VII

Войвода Тале Горановъ. Грижи да се отвори каналъ откъмъ Гърция. Наказателни мърки противъ Коте и другаритъ му.

Следът тази афера Петровъ замина съ четата за Ресенско. Това беше въ май месецъ 1901 год.

Тале Горановъ, който водеше четата, беше човекъ съ слабости, много нервозенъ; имаше първоначално образование, човекъ повече на блъсъкъ. Билъ е въ Княжеството. Но сравнително съ Петрова стоеше по-високо въ умствено отношение, и малко по-добре се постави спръмо селянитъ. Инакъ си беше грубичъкъ и нервозенъ. Не беше опитенъ ни въ военното изкуство, толкова знаеше, колкото Петровъ. Първата по-сериозна работа, която се възложи на Тале, не можа да я извърши, защото повече прекарваше у Загоричани при едни учителки. Той беше младъ, личенъ. Азъ и Московъ, изпратени отъ Павелъ, ходихме да го подканяме, но нищо. Той се отнасяше пристрастно къмъ четниците, и тъ не можеха да го търпятъ. Павелъ, като видѣ, че напразно стои въ Загоричани, заповѣда му да тръгне по селата, за да повдигне духа на селяните, които се бѣха малко отчаяли поради проповѣдитъ на Петровъ, който имъ бѣ говорилъ за близко въстание, а беше вече минало времето на въстанието, ужъ на нова година щѣше да става. И Горановъ мина презъ селата Блацъ, Вишени, Жупаниша, Дъмбени и Смърдешъ. По пътя отъ Дъмбени за Смърдешъ четниците вече искали да го напустнатъ. Съ Горанова ходеше тогава и учительтъ отъ с. Загоричани Дамянъ Илиевъ, който си уйдисваше по своя несериозенъ характеръ съ Горанова. Като дойде въ Смърдешъ, съгласно съ предписанietо, дадено му отъ Пав. Христовъ, той не биваше да приема нищо безъ мое съгласие. Тогава трѣбва-

ше да се накаже предателът отъ Косинецъ Трайко Маноловски, гъркоманинъ. Той бъше много близъкъ съ турцитѣ отъ св. Недѣля и Юмеровци. Той бъше кръстенъ, пъкъ всичко обаждалъ на турцитѣ, а сѫщевременно предупреждава и четата, да се предварди отъ засада (а самъ известилъ на турцитѣ, че четата ще мине еди кога си отъ селото). Следъ това сѫщиятъ Трайко, който бъше отъ управителното тѣло въ селото, взе да обвинява нѣкои свои неприятели въ предателство. Въ Косинецъ имаше единъ юначенъ работникъ Наке Гершаминъ (българинъ). Турцитѣ отъ св. Недѣля много го мразѣха, защото Наке бъше кметъ въ Косинецъ и много голѣмо съпротивление указа на тѣхнитѣ произволи като спахии въ селото. Пращатъ веднажъ свои хора да дочакатъ Наке, преди да тръгне за чужбина и да го убиятъ. Тѣзи хора преспиватъ у Трайко. На заранъта, когато Наке тръгва, сѫщите турци бѣха заловили пжтя и то по-близу до Смърдешъ та по плана на Трайко и Смърдешани да се замѣсятъ. Турцитѣ успѣли да застрѣлятъ Наке. Единъ отъ убийците на Наке, съгледанъ отъ българи селяни отъ с. Габрешъ и посоченъ на правителството, биде затворенъ, съденъ и осъденъ на 15 години, и струва ми се още лежи. Именно поради тѣзи предателства на Трайко, за които сами турцитѣ съобщиха на хора отъ комитета, взе се решение да се премахне. Това решение бѣ взето отъ мене и одобрено отъ Павель Христовъ. Следъ това съ Горанова опредѣлихме хората, за да извършатъ наказанието на Трайко. Двама отъ четата — Нако отъ Шестеово и Наумъ отъ Желинъ и единъ работникъ отъ Смърдешъ — Наумъ Митрушовъ, преоблѣчени като турци, въ плината на 1 май вечеръта влизатъ въ селото намиратъ го въ дюкяна му, тъкмо си шиелъ чехъла, и го застреляватъ. Селото бѣше убедено, че турци убили Трайка.

Подигна се следствие отъ властъта и затвориха една жена — вдовица, чийто мжъ бѣ убитъ (той бѣше кираджия) отъ турци, поставени отъ Трайко за отмъщение. Сега бѣ затворена жената (Христовица Станчева, и синът ѝ Търпенъ, понеже се е мислѣло, че тя е поставила (по тамкашния обичай) турци да убиятъ Трайка. Сѫщиятъ Трайко по убийството на мжжа ѝ бѣше сѫденъ и излежа три години заедно съ другъ единъ — Наумъ попъ Тръндовъ. Затворената Христовица се бѣше побъркала и избѣгала отъ затвора, пакъ уловена и затворена и най-накрай оправдана заедно съ сина си.

Следъ убийството на Трайко, Горановъ преседѣ още нѣкой денъ въ Смърдешъ, направи едно доста сполучливо събрание, можа да вдъхне ресpektъ на селяните, можа да уреди нѣкои работи, събра доста пари отъ разписки, разхвърлени по богатитѣ селяни, и ги остава въ селската каса. Тукъ азъ се скарахъ съ Горанова, защото той обичаше не да седи въ определената нему стая въ една кѫща, ами отиваше въ стайнѣ, гдето сѫженитѣ, бѣше суetenъ и пр. Правилъ си печати: „Костурска районна чета“, „Тале Горановъ, Костурски войвода“. Следъ това скарване той искаше да посегне на мене, но се стресна. Азъ се оплакахъ на Пав. Христовъ. Горановъ е ималъ подобни конфликти и съ други — между другитѣ и съ покойния Търпенъ Марковъ. Въ следствие на това Павелъ му заповѣда да отиде въ Битоля. Тамъ началството, Дамянъ Груевъ, му запреща да биде войвода въ Костуръ. Изпратилъ го въ Стружко (Струга), гдето той сѫщо правилъ глупости и престъпления, особено съ жени. Върнатъ въ Битоля биде осъденъ на смърть. Като тръгналъ за България, въ едно прилепско село, застигнатъ отъ проплеския войвода Патчевъ, биде обезглавенъ. Така свърши Горановъ.

ането на Горанова отъ Костурско въ Битоля

стана преди 16 май, когато Пав. Христовъ биде затворенъ.

Горановата чета, като остана безъ водитель, присъедини се къмъ Петрова, който скиташе безъ работа и се готвѣше да замине за Ресенско. Сетне, както се каза, той наистина замина, придруженъ отъ бивши Горанови четници.

Следъ като Павелъ Христовъ биде затворенъ, на негово място бѣше Мих. Николовъ, секретарь на управителното тѣло, на което председатель бѣше Павелъ Мил. Николовъ, родомъ отъ Бобища, учителъ въ Костуръ. Мих. Николовъ, види се, за да отлекне на района отъ четитѣ, изпратилъ попъ Филипа (попъ въ Дъмбени) въ Битоля, за да иска да се разтури четата, а Петровъ по-скоро да замине за Ресенско. Попъ Филипъ издействува това решение. Московъ въ Битоля бѣше ученикъ и подкрепи предъ Груева това мнение съ цель да се очисти районътъ отъ бившите разни четнишки елементи, па да се захване съвсемъ изново да се сформира четата, по възможность съ нови елементи, повикани отъ други райони. Петровъ отиде въ Ресенъ съ нѣколко свои другари и четници отъ Горановата чета, въоржени съ Костурски пушки. Въ Костурско бѣ останалъ само Митре Влашето съ двамата си братя и баща си. Митре бѣше послушенъ, добъръ познавачъ на мястата и много надеженъ човѣкъ, за да се сформира около него нова чета, която тъкмѣше Московъ още като ученикъ. Въ това врѣме Коте си ходѣше по своите села, по Рулската рѣка съ своята двама другари.

Мих. Николовъ бѣше слабъ човѣкъ, не можеше да замѣстя Пав. Христова нито да пѫтува и да насырдчава тѣй селянитѣ. Като бѣше затворенъ Павелъ, като се разбра, че нѣма и чета, духоветѣ поопаднаха и изобщо упадъкътъ напредваше бѣрзо. Селянитѣ изгубиха довѣрието въ хората, които ги водѣха. Бѣха събрани отъ

селянитѣ и пари, до 200—300 лири, съ обещание да се набавятъ пушки най-вече следъ три седмици. Понеже остана да се уреди каналът отъ турска страна, Кузма Стефовъ се опита да свърши това нѣщо нѣколко пъти, но напразно. А пари се харчеха за тия опити, именно по издръжка на хора и пр. Събранитѣ пари за пушки се похарчиха за нуждите на четата, за опитите по канала. Тия селяни, които не бѣха дали пари за пушки, си купуваха отъ турци (арнаути). По 5—10—15 души арнаути ще тръгнатъ по селата съ по 1—2 пушки и ги продаваха за 180—200 гроша едната, и по 7 гр. тестето патрони. Благодарение на тѣзи арнаути можаха селянитѣ да се въоржжатъ. Това ставаше отъ Божикъ до Великденъ 1900—1901 год. Презъ зимата именно презъ януари и февруари 1901 год. Павелъ Христовъ чрезъ четата запрети да се купуватъ пушки отъ арнаутите, защото се е надѣвалъ, че ще се набавятъ сѫщите пушки отъ Гърция по каналъ, който не бѣше уреденъ въ вѫтрешността, и че ще се набавятъ по-евтино. Съ това ослабна купуването на пушките, но съвсемъ не спрѣ.

Всичко туй помогна щото революционната почва да се разклати.

Като видѣха Чакаларовъ и Манолъ Розовъ, които бѣха вече прекупили пушки въ Гърция, че каналът отвжtre все не се урежда, решили да отиде Манолъ Розовъ въ Костурско, да се погрижи за канала, да вземе добитъци и да дойде на границата. Розовъ съ куриеръ достигна близу до Кожани, гдето биде уловенъ отъ властите, защото бѣше безъ паспортъ. Похарчиха се много пари и затова, да се освободи, но не се успѣ. Премѣстиха го въ Суровичево и въ Битоля, гдето седъ единъ месецъ. Поради намѣрени у него книжа въ Корча биде осъденъ на една година затворъ, който и излежѣ. Една и половина година съ това той пролежа въ затвора.

Въ началото на юлий м. 1901 год. Московъ, който бѣше тъкмо свършилъ седми класъ въ Битоля, дойде съ пълномощно да поеме ржководенето на района. Трѣбваше да се назначи учителъ въ Костуръ и отъ тамъ да направлява. Азъ енергично управлявахъ работитѣ въ Смърдешъ и очитѣ на всички революционери въ района бѣха обърнати къмъ Смърдешъ. Мих. Николовъ дори се бѣше оплакалъ на Москова поради туй изпъкване на Смърдешъ.

Когато Московъ готвѣше плана и начина да преуреди организацията въ района, върща се Петровъ съ четата отъ Ресенско. Той обясни това, че момчетата му, като се лишавали отъ много нещо по Ресенско, не можали да изтърпятъ докрай и поискали да се върнатъ въ Костурско. Московъ издаде заповѣдъ, да не се дава по селата хлѣбъ на четата на Петрова, понеже се разбра, че и на него не се искало да остане въ Ресенско, а искалъ да се върне въ Костурско. Петровъ не се покори, не иска да се върне, и почна пакъ на своя глава да ходи. Той нѣмаше вече пъзволение да ходи съ четата, а насъкоро четниците му го напустнаха, а той остана съ трима да се крие по селата. Около четирма отъ неговитѣ четници заминаха за Гърция.

Митре Влашето съ своитѣ братя и баща обикаляше около Кономлади, само за прикриване, безъ да може да подкара работа. А Коте, като престана да дохажда въ Смърдешъ, повече се навърташе по Рулското село. Единъ денъ неговитѣ другари съ нѣколко селяни отъ Желево нападнаха подъ селото Търново единъ бегъ и сина му (отъ арнаутлука) за пари. Убили сина, а бащата имъ се предалъ. Намѣрили у тѣхъ само 9 лири. Нещастниятъ баща, преди да достигне до селото си, умрѣлъ отъ жаль. Поради тия случаи бѣха хванали отъ Кономлади 7 души, отъ Брезница около 8, отъ Търново

З-ма и Бесвина единъ. Всички бидоха изтезавани, но единъ само, отъ търновчанинъ, предаде всичко. Въ Корча осъдиха нѣкои отъ тѣхъ, а нѣкои освободиха, които можаха да дадатъ откупъ. Това стана въ началото на юлий. Преди това, презъ май, сѫщитъ — Коте и другаритъ му бѣха нападнали двама кехани на Касъмовитъ синове пакъ за пари. При всичко, че не можаха да ги убиятъ, аскерътъ отъ Костуръ дойде въ Кономлади и Брезница, и се почнаха нови изтезавания на селяните и пакъ съ рушветъ се откупуваха. Това бѣха благодеянията на населението отъ Коте. Георги и Коте следъ убийството на беговия синъ се скарватъ, Георги се отдѣля съ Спиро отъ Преспата, а Коте съ Тасо и съ още единъ — отдѣля се сѫщо. Георги и Спиро дохаждатъ въ Смърдешъ, а Коте — къмъ Дрѣновени, гдето се срещнали съ Московъ.

Въ това време Чакаларовъ въ началото на юлий първъ пътъ стъпилъ въ Костурско съ паспортъ отъ Атина, прикритъ подъ чуждо име. Той дойде съ намѣрение да може да се уреди каналътъ отъ вътрешността и пакъ да замине за Гърция и да се занимава съ пренасянето на пушки. За тая целъ бѣхме нагласили въ Смърдешъ съ нѣколцина власи да му помогатъ, за да се уреди каналътъ. Дохожда и Московъ въ Смърдешъ. Запознаха се Московъ и Чакаларовъ, говориха пакъ по уреждането на канала. Чакаларовъ, като се запозна съ положението, желаше да бѫде полезенъ (докато остава въ Костурско), за да се премахне Коте, което ние бѣхме решили. Бѣше нагласено всичко необходимо. Ала не дойде Коте, а дойдоха само Георги съ Спиро. Главно по настояването на Чакаларова тѣзи двамата, като попаднаха въ наши рѣзци, решихме да не ги изпустнемъ. Ч. настоява на 27. юлий вечеръта да се унищожи Георги, за когото бѣше взето решение. Московъ сѫщото въ Дрѣновени готвѣлъ

за Коте и другаритъ му. Тъкмо вечеръта дохажда писмо отъ Московъ до мене, въ което ми съобщава, че той за недѣля кроель да направи сѫщото за Коте и искаше да се отложи нашето решение. Чакалarovъ настоява да не се отлага, а азъ и селянитъ не се съгласихме, та отложихме за сутрешния денъ.

VIII

Предателската афера на Иванчо. Потери и арести. Отпадане на револуц. духъ въ Костурско.

Ала тъкмо на другия денъ разбрахме, че още той денъ, на 27. юлий, бѣше захванала аферата по предателството на четника Иванчо. Иванчо бѣше препратенъ, следъ убийството на Вельо, въ Лариса. Тукъ той не стоялъ мирно, бѣбрилъ много между нашиенци. Гръцката полиция се разшавала. А пъкъ той, казватъ, съbralъ една четица, ужъ и миналъ границата, билъ разбитъ и пакъ се върналъ въ Гърция. Като не можалъ да мине съ чета, отишель при единъ гъркъ, Василаки Сахатчията за съвети. И посъветвалъ го този да отиде при турския консулъ въ Лариса и да му издаде всичко. Така и сторилъ. Турскиятъ консулъ препратилъ Иванча въ Ляпчища и отъ тамъ въ Битоля, где преседѣлъ две седмици. Слушалъ съмъ, че Иванчо, като билъ въ Ляпчища, проводилъ писмо въ Костуръ до Ламбро Опинчара, да му пратятъ 5 лири, защото ужъ всичко щѣль да предаде. Но той бѣше вече предалъ много нѣщо. Отъ Битоля го препращатъ въ Корча съ бинбашията Муфтарь-ага, началникъ на жандармерията. Отъ тукъ Иванчо, преоблѣченъ въ низамски дрехи, подъ името Османъ Чаушъ, отива въ Костуръ съ около 100 д. низами и аскеръ. Отъ тамъ на 27. юлий той отива въ Дѣмбени, за да заловятъ компромитиранитъ. Както сѫ били селянитъ въ черква, обикалятъ селото, улавятъ пе-

тима души селяни и искатъ още 24-ма души. Иванчо ги е посочвалъ. За тия 24-ма души се дадоха 24 лири на бинбашията, за да не ги затваря. Бинбашията искалъ пушки — „дайте пушките.“ Селяните се отърваха съ 24 лири. Тоя денъ така се завърши въпросът съ тъхъ. Вследствие на тая нова афера Георги и Коте останаха читави.

25 априлъ.

Ние получихме известието на 28 отъ Дъмбени за станалото. Азъ събрахъ комисията въ селото и решихме заедно съ Чакаларова, никой да не се предава; при всичко че ще ги търсятъ турцитъ, да не се предаватъ, а да бъгатъ по планините, докато се види, какво ще стане по-нататъкъ. Изпратихме въ Косинецъ да обадятъ на тамошната комисия (сир. управително тѣло), да съобщатъ нашето решение, но не послушаха и се оставиха да ги уловятъ: учителятъ Никола Попъ Търповъ, паждаринътъ Дельо Марковски и още четирма други. Отъ Косинецъ потерата заедно съ Иванча, който водеше съ себе си и уловените въ Косинецъ, отива въ Лобаница, где уловиха учителя Иванъ Анастасовъ. Отъ тамъ дойдоха въ Смърдешъ. Заобиколиха селото на 29 юлий. Понеже всички, познати на Иванча, бяха избѣгали въ гората, не можаха да уловятъ никого.

Впечатлението бѣше ужасно: четникъ и то виденъ четникъ, терористъ, редомъ да предава всичко! Почнаха да се сипятъ проклятия и пр. То бѣше една голѣма язва за още незакрепналата организация. Отъ Смърдешъ Иванчо мина въ Брезница, где тъй сѫщо показвалъ хора, но не уловиха никого. Отъ тамъ въ Кономлади, где Иванчо познаваше и женитѣ и децата.

Въ Смърдешъ уловиха 4-5 души въстаници, водиха ги до Кономлади, но ги пустнаха. Но и въ Кономлади бяха избѣгали. Следъ като се посъвзеха малко хората,

следъ като страхътъ малко мина, реши се да се свикатъ по-решителни хора отъ членовете изъ селата и да се нападне Иванчо, заедно съ аскера, когато ще заминава за Костуръ. Събрахме въ Смърдешъ 30-тина души. На пътя, когато отивахме, 30. юлий вечеръта, да заловимъ пътя за Костуръ между Брезникъ и Габрешъ въ местността „Чернокъ“ („Градището“), престояхме единъ день. Тамъ срещнахме четата на Петровъ. Тукъ се прибраха и много селяни, които не искали да се предадатъ — кономладци и др. та станахме 60 души. Чухме, че и Московъ отъ Дръновени миналъ Вишени. Чухме, че той ужъ тъй също съbralъ голѣма чета и изпратихме двама, да се споразумѣемъ, за да стане нападението на аскера същевременно. Указа се, че той не съbralъ чета, а напротивъ той заржалъ на селяните, да не става никакво нападение, защото съ нападението би се доказало, че всичко е истина, което Иванчо издалъ. Между туй Иванчо съ аскера, като подушилъ, какво кроимъ, побързалъ да се намѣри въ Костуръ, като миналъ по другъ пътъ — презъ Дръновени. Тогава и ние всички се разотидохме по селата. Тъкмо валѣше страшенъ дъждъ и бѣха заговезни за Богородични пости.

Иванчо съ аскера отиде къмъ Загоричани, въ Пополе, пакъ да посочва хора. Тамъ уловиха тъй също хора. Сетне вече Иванчо седѣше въ Костуръ, а само потерата излизаше по селата. Иванчо бѣше предалъ първите хора отъ управителните тѣла на всѣко село. Бѣха такива уловени до 100 души, а пѣкъ още 250 души избѣгали се тѣрсѣха. За да се избавятъ нѣкои отъ затвора, понеже бинбашията обичаше подкупъ, даваха му се пари — по 10-20 лири. Понеже той заплашваше селата, че ще дойде да прави обискъ и да изтезава, пращаše хаберь по селата, да му се даватъ пари. Смърдешъ му даде около 40 лири, за да не прави това;

Брезница 20 лири, Дъмбешъ 24, Косинецъ, Руля, Коно-
млади, Вишени, Загоричени, Блаца също даваха.
Паритѣ се даваха или чрезъ лица, познати на бимба-
шията, или на неговия внукъ, Кязимъ. Така отъ Смър-
дешъ и Брезница паритѣ му се дадоха чрезъ Василь
Георгиевъ Караджовъ (гъркоманинъ); въ Дъмбени чрезъ
Василь Цемановъ, сетне уличенъ за предателъ; въ Ко-
номлади чрезъ Лазо Колевъ, пакъ предателъ и пр. Отъ
Пополе хората даваха рушветъ чрезъ Алекси Ханджията
(гъркъ) въ Костуръ.

Следъ като поутихна бурята, Иванчо не обикаляше
по селата, но се явиха други, подобни предатели, които
отиваха съ потерата или пъкъ тайно посочваха хората.
Напр. Лазо Колевъ отъ Кономлади, до тогава скритъ
предателъ, се яви съвсемъ явно и почна да иска пари
отъ работниците на организацията низъ околните села,
за да не ги обажда, или пъкъ да освобождава затво-
рените и пр. Все съ пушка въ ръка отиваше, придру-
женъ отъ селяни, пакъ продажни елементи, за да го па-
зятъ. Така той самъ стана единъ деребей въ Кономлад-
ската рѣка. Такъвъ бѣше и Траянъ Стояновъ отъ Руля.
И той бѣше отпърво много добъръ работникъ, решите-
ленъ, услужливъ; и съ пушка и съ дѣло много служи
на комитета. Ала като бѣше издаденъ отъ Иванчо и
уловенъ, за да се освободи, обеша се на правителството
да улови Коте или да го убие. Затова отиваше съ по-
терата. На личности той не бѣ посочвалъ, но лошо впе-
чатление правѣше, че отива съ потерата да гони комити.
Василь Цемановъ отъ Дъмбени, ближенъ приятелъ на
Юмеровци, предаваше тайно и по-преди, а сега пакъ
тайно е посочвалъ други.

Въ Шестеово имаше единъ Танчо Коджабашия, и
той се призна, че има комитетъ. И той зимаше пари отъ
хората, за да ги освобождава. После въ Загоричани,

единъ върлъ гъркоманинъ, Карамачо, също наредъ предавалъ като казвалъ имена. Също попъ Аргири отъ Жупанища и попъ Илия отъ Поздивища, гъркомански свещеници, предаваха на владиката, а този — на правителството. Тия свещеници бъха викани като обвиняеми, и тъѣ, да се освободятъ, потвърдиха Иванчовите показания.

Вследствие на тия предателства духът у народа пакъ бъде отпадналъ, че нигде не можеше организацията да намъри сигурна опора цѣли два месеца. Хората бъха изплашени и отчаяни. Не можеше да се изпрати куриеръ отъ едно място до друго. Иванчо, като видѣ, че е напразно да изказва вече хора, защото повечето избѣгаха, и като видѣ, че бимбашията взима пари, а той си остава така, почна и той да взима пари, за да освобождава показани отъ него хора, за които той почна да отрича, че ги познава.

При тия условия Петровата чета се разнебити и той остана само съ едно момче да се прикрива въ селата Сетома и Шестеово, а по нѣкога въ Кондороби.

Коте и Митре пъкъ, като видѣли, че всичко пропада, че всички странятъ отъ тѣхъ, напуснаха Костурско, минаха въ Преспата и устроиха да обератъ Янинската хазна. Нападнаха хазната, но по погрѣшка файтонътъ съ парите избѣга. Убиха само трима конни стражари и единъ християнинъ арнаутинъ, у когото имало за 600 лири книжни пари, но като бъха прости хора — не ги взели.

Поради тая случка бимбашията отъ Костуръ тръгва да гони разбойниците въ Преспата, и на връщане минава презъ Желево, гдето между другите, които уловилъ тукъ (издадени отъ Иванчо) бъше и Василь Бекяровъ, убиецъ на Касъма. Иванчо именно бъше го изказалъ като убиецъ на Касъма, и той въ окови биде доведенъ въ Костуръ.

Сега вече потеритъ си кръстосваха по селата, търсъха издаденитъ селяни и не имъ даваха спокойствие. Това траеше презъ августъ и септемврий.

Азъ съ Чакаларова на 1. августъ, следъ като се отказахме отъ намѣрението да нападнемъ аскера съ Иванчо, заминахме за Битоля. Целъта бѣше, азъ да запозная Чакаларова съ ржководителитъ, а той съ тѣхъ да поговори, какво може да се направи за канала. Азъ поседѣхъ въ Битоля три дена, а Чакаларовъ около десетина дена. Пакъ се върнахме въ Смърдешъ. Въ Битоля ни посъвѣтваха, да се стараемъ да спремъ бурята да сетне да продължимъ работата. Тъкмѣхме съ Чакаларова, Москва, азъ и единъ Кольо отъ Върбникъ, преобрѣчени да отидемъ въ Костуръ, да убиемъ Иванчо, който живѣеше въ хана на гърка Алекси. Но не се осъществи тоя планъ, защото Московъ ни съобщи, че има човѣкъ, Ламбро Браовъ, родомъ отъ Апоскепъ, който се наема да свърши тая работа. И управителното тѣло отъ Смърдешъ, преди още да се върнемъ ние, изпроводило, едно момче, Климентъ Кочовски отъ Ресенско (училъ се въ Битолската гимназия, сетне билъ въ Петровата чета), за да убие Иванчо. Но и той не бѣ се решилъ на крайности и не успѣлъ.

Ние петима тръгнахме за Апоскепъ, но никой въ селото не ни прибира, никой храна не ни дава, — имахме само две пушки и трѣбаше да седимъ въ гората. Решихме, оня човекъ Ламбро Браовъ отъ Апоскепъ да отиде заедно съ Кольо отъ Върбникъ въ Костуръ да убиятъ Иванчо, — но и тѣ не успѣха. И самичъкъ Кольо ходи съ сѫщата цель, и пакъ нищо. Съ това се изгубиха две недѣли. Върнахме се въ Смърдешъ, едничкото село, гдето и тогава можаха да се криятъ революционери. Затова и сетне Смърдешъ бѣше на очи. Тукъ преседѣха Московъ и Чакаларовъ цѣлото лѣто. Намѣрихме

най-сетне за добре, азъ да отида въ Битоля и тамъ да поискамъ единъ терористъ, който да убие Иванча. Това бѣше въ септемврий. Въ Битоля се срещнахъ съ Георги Попъ Христовъ. Той се възпротиви, изруга костурчани; той каза: „умре Павелъ, — всичко пропадна въ Костурско.“ По пжтя ме срещна потерата. Случайно вървѣха по мене две жени, които се изплашиха и ме замолиха, да ги проведа презъ потерата. Питаха ме, защо така късно, азъ казахъ, че искамъ да проведа тия жени до с. Желево. Отъ ядъ се разболѣхъ отъ неврастения и лежахъ две недѣли.

Московъ и Чакаларовъ между туй се събиратъ съ Митре Влашето, Коте и Петровъ съ четницитѣ имъ — та се събрали до тринайсетъ души. Групирани въ една чета, решили да очистятъ първомъ по селата предателитѣ, та сетне вече Иванча, като по-мъчна работа. Така убиватъ Лазо Колевъ въ Кономлади. Следъ тая случка биде убитъ Цемановъ въ Дъмбени. Тъкмо тогава бѣше Чакаларовъ въ Дъмбени, и той уби Цеманова. Тогава Павелъ Христовъ и Кузо Стефовъ ги прекарваха отъ Корча за Костуръ та Чакаларовъ искаше да ги освободи, като нападне заптийтѣ. Но закъснѣха турцитѣ единъ день; четата, която бѣше заловила пжтя, се дръпна. Останаха въ Дъмбени Чакаларовъ, Кольо отъ Връбникъ, за да свършатъ съ Цеманова. Причакали го една вечеръ, когато се връщалъ дома. И това убийство направи сензация; то бѣ презъ септемврий месецъ.

Нѣколко дена следъ това прекараха Павелъ Христовъ съ Кузо Стефовъ. Съпровождалъ ги единъ заптия, когото Павелъ Христовъ и Кузо Стефовъ склонили да ги прекара презъ Дъмбени, но заптието после отказалъ, защото се придружили евреи по пжтя. Кузо Стефовъ успѣва да избѣга, — заптието го гонилъ, но не можалъ да го стигне. Павелъ Христовъ почналъ да бѣга по

друга посока, но евреите посочили, накъде е избъгалъ. Тамъ на близу се случилъ и Сафединъ-ага — отъ Юмеровцитъ, — билъ на ловъ — и съ негова помощъ Павелъ билъ заловенъ. Безбожно го били, изкубрали му мустацитъ, брадата, щъли да го убиятъ, защото Иванчо бъше разкрилъ всичко, та Юмеровцитъ знаеха, какъвъ комита е билъ той. Най-сетне закарватъ Павела въ Костуръ. А избъгалиятъ Кузо — презъ Жупанища—Дъмбени се домъква въ Смърдешъ. Въ същото време, за да могатъ да попрѣчатъ турцитъ на засилването на комитета, поставиха въ всѣко село по 2—3 ма турци пѫдари, плащани отъ селото. Тая мѣрка бъше доста опасна, и затова четата даде заповѣдь до селата, да не ги приематъ, защото ще ги убиваме. При все това почти всички села приеха, а само Смърдешъ не прие, като се съобщи, че турци поляци не искатъ и ще се оплачатъ въ Битоля на каймакамина. Полека-лека турцитъ поляци, следъ 1—2 месеца бидоха изпѫдени и отъ другите села. Понеже тая мѣрка бъше взета по инициативата на костурския каймакаминъ, подирниятъ, като видѣ, че ще станатъ вълнения, не искаше да се противи, и поляцитъ турци бидоха прогонени. Защото при турци поляци въ едно село не може нико да се правятъ събрания нито чета свободно да влиза, нито да се крие въ околността, значи за развитието на революционната организация бъше жизненъ въпросъ, да нѣма турци поляци. Селянитъ се позоваха и на една по-стара разпоредба, турчинъ полякъ да нѣма въ християнско село. Това бъше въ следствие на едно царско ираде—реформа.

Така духътъ пакъ се съвзе, хората видѣха, че не тъй лесно се изкоренява организацията. Гръцкиятъ владика въ тая афера много агитираше предъ хората, да се откажатъ отъ комитета за въ бѫдеще. Подъ влиянието на владиката турцитъ не преследваха гъркома-

нитѣ и всичката вина се стоварваше върху българите екзархи. Като се видѣха гъркоманите и поолеснени спрѣмо правителството, взеха съвсемъ да странятъ отъ организацията, докато по-напредъ не бѣше така, та и организацията не правѣше разлика между гъркомани и екзархи. Отъ тогава вече се всѣвъ недовѣрие между гъркоманите и организацията въ Костурско. Гръцкиятъ владика, подкрепванъ отъ турцитѣ, отиваше до тамъ, че на българи екзархи безъ негово съгласие не се издаваха отъ правителството паспорти.

Отъ аферата се създадоха много нелegalни — компромитирани хора, които трѣбаше да напустнатъ Костурско, и това можеше да става по каналъ и то презъ Гърция. А за да се изпроваждатъ тѣзи хора, трѣбаше да се намѣрятъ пари. Разхвѣрли се данъкъ по селата, за да се събератъ до 80 лири. Събраха се по-малко. И съ тия пари се изпроводиха задъ граница и нѣкои отъ четата, понеже и така Московъ отколе искаше да пречисти четата, като я възобнови съ нови, чисти елементи.

Кузо съ Петрова и 9 души отидоха въ Пополе да посъбератъ пари, да очистятъ нѣкои предатели въ тия села, а следъ това вече се планираше общо разпускане на четитѣ — по плана на Московъ — та да се остави районътъ нѣкое време безъ чета. Това бѣ въ началото на октомврий.

Въ туй време Митре съ Коте тръгнаха въ с. Жупанища да се справятъ съ Попъ Аргири, натоварени отъ Чакаларова. Ала тая заповѣдь не изпълниха, премислиха си, и се раздѣлиха, — Коте тръгна на своя глава, да събира нѣкои свои вересии по селата, а Митре се прибра въ Смърдешъ.

Иванчо, като бѣ съbralъ въ Костуръ до 60 лири отъ хората и като го бѣше узнало правителството, — узнало отъ самитѣ затворници въ Битоля, гдето тѣ се

оплакали, по телеграфическа заповѣдь отъ Битоля биде обискиранъ и се намѣриха у него около 50 лири, а другитѣ пари били у брата му, който отишель да го види. Въ последствие на това Иванчо бѣше арестуванъ. Въ това време бѣше отишель въ Костуръ, проводенъ отъ нась, учительтъ Пано Младчевъ отъ Щипъ (учителъ щѣше да бѫде въ Смърдешъ), който се бѣ решилъ да убие Иванча. Но тъкмо тогава прекараха Иванча съ силенъ конвой въ Корча.

Следъ това поутихна аферата, страхътъ у селянитѣ поизчезна и полека-лека се потуши работата. И пазарътъ, който бѣ спрѣль въ Костуръ (защото само жени отиваха, мжетѣ се бояха да не ги издаде Иванчо) пакъ се съживи (октомврий мес.).

Коте съвсемъ се отметна отъ организацията.

IX.

Ново ржководително тѣло на Костурския районъ. Гоце Дѣлчевъ въ Костурско. Женско комитетско дружество въ Смърдешъ.

Следъ като затвориха Павелъ, бѣше Московъ назначенъ за районенъ ржководител въ Костурско. Азъ бѣхъ учитель въ Смърдешъ и центровъ ржководител на околнитѣ села. Чакалarovъ имаше мисията по пренасяне на пушкитѣ. Това бѣше комитетътъ. Михаилъ Николовъ, който ужъ бѣше замѣстникъ на Павелъ Христовъ, заглъхна въ селото си Бобища и никой не чу за него нищо. Всичко ставаше около и въ Смърдешъ.

Чакалarovъ замина за Битоля съ цель отъ тамъ да иде въ Гърция, за да продължи работата съ пушкитѣ. Началството въ Битоля наопаки връща Чакаларова въ Костурско, като го натоварва да се погрижи, за да се съвземе организацията. Той съ мене, Кузо, Михаилъ, Николовъ и Московъ съгласно съ туй обра-

зувахме управително тѣло на Костурския районъ. Всички бѣхме равноправни — и така остана докрай.

Около 26. октомврий, както вече разказахъ, прекараха Иванча отъ Корча за Костуръ. Московъ, Чакаларовъ и азъ бѣхме решили да заловимъ пжтя и да ги пипнемъ, обаче мене срещна потеря, гони ме, стреляха и едвамъ се спасихъ въ селото Смърдешъ. Така се осуети планътъ да унищожимъ Иванчѣ, понеже бѣ миналъ по друга посока. Следъ това вече се заловихме съ реорганизация на района. И четата щѣхме да разчистимъ съ по-здрави елементи. Мих. Николовъ бѣше наново назначенъ учитель въ Костуръ. Повѣрихме воденето на четата на Петрова. Коте се бѣше отдѣлилъ. Натоварихме Петрова, да се справи съ Коте, но той не рачилъ да извѣрши тая заповѣдъ (четата на Коте имаше 13 души — разни разбойници).

Тогава ненадейно пристигна Дѣлчевъ съ Марко войвода въ Кономлади. Съ цѣлата чета отидохме и се срещнахме съ Дѣлчева. Дѣлчевъ пръвъ пжть бѣше дошелъ въ Костурско — около 20 ноемврий. До тогава знаехме, че Дѣлчевъ е виденъ висшъ ржководителъ, какъвто знаехме и Груева.

Дѣлчевъ се залови да изправя работитѣ първомъ въ Кономлади: имаше тукъ яжби, кражби, безчинства помежду имъ и пр. Кономладчани бѣха само въ едно добри: храбри и готови на услуги. Дѣлчевъ прави подробно следствие по всички произшествия въ селото: кражби, безчестия и пр. Цѣлото село разбра, че е дошелъ най-голѣмиятъ човекъ, началникътъ на организацията. „По-голѣмъ отъ него нѣма“. Дѣлчевъ покани селянитѣ, който има да се оплаква нѣщо отъ нѣкого, да се яви при него: тогава за първъ пжть се тури начало на туй, по сѫдебни дѣла да се обрѣщатъ къмъ управително тѣло, като се запрети вече на селянитѣ да се

сждята въ турски съдилища. Дълчевъ въ мое присъствие и на Марко, Чакаларовъ, Московъ, Стефо Кузовъ и единъ битолски тогава ржководителъ, Георги Пешковъ, — въ частна къща правѣше следствие и пресиждаше, а четата изпълняваше. Дълчевъ бѣ дошелъ само съ единъ другаръ (Иванъ Маноловъ), а Марко съ четата си (13 души). Хората безпрекословно изпълняваха решенията на Дълчева. Скоро се решаваше — въ единъ часъ — най-голѣмото дѣло. Бързо се повикваха свидетели. Имаше много помирявания. Следъ като се свърши всичко, направи се събрание на цѣлото село — само мжже. Покръстика се всички непосветени. Наведножъ се покръстиха около 30 души, дадоха клетва наедно въ черква, вечерно време, на групи по 4—5 души, предъ всички въ общото събрание. Обикновено Марко ги подвеждаше подъ клетва. Дълчевъ държа речь, също Московъ. Дълчевъ имъ изрисува положението, изрисува миналото на кономладчани по разните разкази, подканни ги да се сплотятъ и пр.

Уреди се управително тѣло; назначиха се десетници, изясниха се правата и длъжностите. Управителното тѣло биде натоварено въ бѫдеще съ сѫдебна власть да разрешава споровете. „Не е хубаво, казващо Дълчевъ, сега, когато ние представляваме такава една сила, да идемъ да се сѫдимъ при турцитѣ, а всичко ние трѣбва да вземемъ въ свои рѣце.“

Като описахме на Дълчевъ дѣлата на Коте, които потвърдиха Марко и Георги Пешковъ, поискахме да се накаже Коте, който тъй също бѣше повиканъ и присъствуваше въ селото (въ отдѣлна къща) съ своята чета. Той се вижда съ Дълчева. Дълчевъ се съгласи и реши се още вечеръта, когато щѣхме да се разотидемъ, да се нападне Коте (Коте, Петровъ и Геле отъ Търсъе се намираха въ сѫщата къща, гдето бѣше Дълчевъ).

Но преди да се извърши туй, известиха ни, че сме предадени въ Костуръ и че аскеръ иде. Чакаларовъ настояваше да се изпълни присъдата още същата вечеръ. Дълчевъ не искаше да се бърза, и така не стана нищо, защото набързо се премѣстихме въ ближното село ($1\frac{1}{4}$ часъ) Поздивища. Георги Пешковъ се върна презъ Леринъ за Битоля, но въ Леринъ бѣше уловенъ и арестуванъ. Въ Кономлади бѣше дошелъ и Славейко Арсовъ, за да постигне въ Марковата чета (Арсовъ, сътнешенъ Ресенски войвода). Аскерътъ заобиколи Кономлади, претърси всички тѣ къщи и нищо не откри. За да отвлѣчемъ вниманието на аскера, бѣхме решили да нападнемъ бащата на Траяна въ с. Руля. Огидоха четници съ Коте и Чакаларовъ и свършиха тая работа. И следъ това Дълчевъ вече бѣше наклоненъ да прости Коте. Чакаларовъ за първъ пътъ бѣше извършилъ такова нѣщо предъ четници; бѣше го съсѣкълъ на парчета. Митре първъ пътъ бѣше видѣлъ такова нѣщо, и като дойде, казваше за Чакаларовъ, че билъ страшно жестокъ човѣкъ. Аскерътъ отъ Кономлади веднага се притече въ Руля да лови комити. Въ това време пъкъ Чакаларовъ съ Митре и съ нѣкои лерински четници веднага влиза въ Кономлади и наказватъ съ смърть дветѣ жени, които ни бѣха предали въ Костуръ, но за които ни бѣха известили, и една още, поради развратния ѝ животъ, за да се внуши на всички развратни жени да се стреснатъ.

Следъ тая случка бимбашията, като видѣ, че ставатъ касапници само заради него, дръпна се съ аскера въ Костуръ и не продължи вече следствието. Идването на Дълчева, тия убийства и дръпването на аскера, всичко туй повлия и на малодушните, и всички се убедиха, че сериозно и голѣмо нѣщо се готови и че тукъ нѣма шега. Голѣмо сътресение бѣше произвело и едно убийство, което бѣше извършилъ Кузо на 8. ноември (преди да

дойде Дѣлчевъ) въ средъ село Загорчани, като уби гъркомана Карамачо, българинъ, предатель и якъ стълпъ на гърцизма. Всредъ село Кузо и нѣколко четници го срѣщатъ, изгърмяватъ, пада и му смачкватъ главата съ кундакитѣ.

Ние се дръпнахме следъ това въ Дѣмбени, гдето въ присѫтствието на Дѣлчевъ стана изследването на четниците и водителите — на тѣхните грѣхове. Тукъ се разгledаха дѣлата и на Коте. Въ резултатъ Дѣлчевъ се произнесе, че Коте е заслужилъ смърть, но че предполага у него доста още съвестъ; че ще се стресне и че въ бѫдеще ще бѫде добъръ работникъ, та го проща. Коте се призна, но се извиняваше, че нѣмалъ до тогава човѣкъ да му разясни всичко и да го убеди, че такава тежка е била отговорността. Обеща занапредъ да бѫде послушанъ. Дѣлчевъ, за да следи по-добре поведението му, реши да го вземе за 1—2 месеца съ себе си, и сене да го повърне назадъ.

И така всички четници, следъ като се разгledаха грѣховете имъ, се успокоиха. Нѣкои заминаха за Гърция по решението на събранието, за да се махнатъ отъ тамъ, едни, защото бѣха негодни за въ чета, други, защото бѣха семейни и трѣбваше да си подържатъ семействата си и пр.

Останалите вкупомъ отидохме въ Смѣрдешъ на 3. декемврий. И тукъ Дѣлчевъ повтори сѫщото, което направи въ Кономлади и прибра много пари отъ разхвърлените по по-заможните селяни съ разписки пари. Уреди селските комитетски сметки. До тогава азъ ги водѣхъ, неопитно и нередовно. Дѣлчевъ показа, какъ да се водятъ, като ги повърна и се разписахъ. Направи общо събрание, въ което разубеди селяните относително времето на въстанието, за което много бѣше ги заблудилъ Петровъ съ своята агитация. Дѣлчевъ съ

и съживи духоветъ, дори предизвика ентузиязъмъ. Съ разрешение на Дѣлчева въ Смърдешъ се основа и женско комитетско дружество, съ цель да помога: съ дрехи, куриерки, прикриване и пр. По тоя въпросъ, за женското дружество, бѣхме раздѣлени: азъ и Кузо бѣхме за, Чакаларовъ и Московъ -- противъ, главно отъ страхъ, да не би да се появятъ клюки, особено като веднажъ е имало история съ учителкитѣ и войводата Горановъ.

Тъкмо по това време излиза отъ затвора Лазо Попъ Трайковъ, дохожда при насъ, — първомъ въ Дѣмбени — и върви съ насъ и Дѣлчева по селата. Като бѣхме въ Смърдешъ, Чакаларовъ и Московъ бѣха пратени подъ Дѣмбени да пресрещнатъ Сафединъ-ага отъ св. Недѣля. А пѣкъ Марко съ четата и Кузманъ Стевовъ бѣха отишли въ Брезница да поставятъ организацията на нови начала. Главно, че сега вече всички се чувствуватъ еднакво виновни и еднакво привързани. Не можеха да премахнатъ Сафедина, — не миналъ. Между туй случайно дохажда аскеръ, около 15 декември да търси Кляшева и други „фиари“ (= нелегални, „неблагонадеждни“; фиаръ буквально значи човѣкъ, търсенъ отъ правителството и неуловенъ). Изплаши се цѣлото село — никой не идва при насъ. Първиятъ день не правиха обискъ. Марко, който обожаваше Дѣлчева, като чулъ, че влѣзли войски въ Смърдешъ, за да не се случи на Дѣлчева нѣщо, решилъ да нападне Касъмовите кехани въ Брезница денемъ, за да отвлѣче войската тамъ. Селяните обаче го молили, да не прави туй. Затова Марко проводилъ хора до Смърдешъ да подслушватъ, чuvатъ ли се гърмежи и какво става, та по това да се управлява. Писа ни и две писма. После презъ нощта ние се измъкнахме презъ войската въ планината. Съ насъ бѣше и Лозана Фотева — „фиарката“ (бѣше я издалъ Иван-

чо). Аскерът си замина. Ние потеглихме за Дръновени и отъ тамъ щяхме да идемъ на Пополе. Беше около 17 декемврий. Въ Дръновени Коте помоли Дълчева, да го пусне да иде въ Руля да се збогува съ домашнитъ си, понеже, както се каза, Дълчевъ щеше да го вземе съ себе си. Дадохме му една лира, и съ Митре Влашето и съ четници замина Коте за Руля, а ние за Вишени. Въ Вишени имаше пакъ съдебни дъла и пр., тържествено събрание. Тукъ имаше и знаме та имаше и цълуване на знамето. Държаха се речи, обяснява се целта на дълото, общо наследчаване. Селски чети тукъ още нямаше. Отъ тамъ заминахме: азъ и Дълчевъ съ една част отъ четитъ въ Черешница, а Московъ, Чакаларовъ и Попъ Трайковъ — въ Блаца. И тукъ също. Сетне се прибрахме въ Загоричани за Божикъ. Тукъ научихме отъ едно писмо отъ Митре, че Коте се отказалъ отъ Дълчева, че не не иска да слуша и че тъ си идатъ безъ него.

Въ Загоричани пакъ стана събрание. Азъ отидохъ да правя събрание въ Бобища, где не беше стоявала чета, — също и въ Бомбаки и Куманичево, где също така пръвъ пътъ влизаше чета. Стана голъмо раздвижване. Тукъ дойде Георги попъ Христовъ отъ Битоля да се срещне съ Дълчева и още Христо Силяновъ отъ Гърция.

Чакаларовъ, като остана въ Костурско, безъ да пи-
татъ него прашватъ Силянова отъ Битоля въ Атина да продължи работата на Чакаларова по пушките. Баща му на Силяновъ е охридчанинъ, женилъ се е въ Цариградъ за гъркиня, умрълъ младъ. Останалъ Христо съ сестра си и по-голъмъ братъ между роднини на майка си, поотрасналъ като гърче и същне постъпилъ въ сръбското училище въ Цариградъ, че същне дохажда като български стипендиятъ въ III кл. въ Солунъ. Той

после свърши гимназията заедно съ мене въ Битоля. Бъше една година учител и ръководител въ Прилепъ, а презъ ваканцията 1901 г. билъ въ Атина, както се каза. Тукъ, понеже не могълъ да направи нищо, нѣмайки опитност и свръзките на Чакаларова, се върна разочаруванъ, безъ да свърши нѣщо.

Въ Загоричани най-сетне се яви предъ Дѣлчева и Михаилъ Николовъ, който до тогава се потайваше въ Костуръ. На новата година въ Загоричани бъше се направило вече събрание. Имаше въ селото карнавали, сир. ходятъ преобрѣчени, играятъ, веселятъ се. Тогава влиза въ кѫщата, гдето бъше Петровъ, и гъркоманинътъ Илко Попъ Анастасовъ, бивши гръцки учителъ, а тогава преобрѣченъ върасо, безъ да е запопенъ, — въ качество на шпионинъ на гръцкия владика, и съглежда четниците въ кѫщата. Тѣ го улавятъ, подиграватъ го, заканватъ му се и го изпускатъ. Той — право въ Куманичево, гдето има турци. Хвърлилъ расото и шапката, облѣкълъ турски дрехи и казаль: „отъ днесъ нататъкъ азъ не съмъ християнинъ — тичайте, известете на правителството, че въ Загоричане се криятъ комититѣ“. Обадиха ни своеевременно. Излѣзохме въ планината срещу 2. януарий. Студено бъше. Аскерътъ обискира селото и улови нѣколко души, между които и учителката Маслина Грънчарова, отведе ги въ Корча, гдето бъха осъдени на три години затворъ. Сетне следъ една година ги амнистираха.

Преди това Дѣлчевъ предложи да се яви нѣкой доброволецъ, да убие Траяна въ Костуръ. Нае се едно момче Христо. Момчето каза на Марковъ на тръгване, че има кѫща въ Леринъ, да я продадатъ за комитета. Ималъ и жена.

Христо убива Траяна и избѣгва. Аскерътъ, връщайки се отъ Загоричани, узная за убийството, тръгва да го

тони. Единъ влахъ срещналъ Христа на конь; Христо не се сетилъ да свали влаха и да възседне коня. Бимбашията среща влаха, узнава отъ него, на кѫде миналъ Христо. Бимбашията възсѣда коня, настига Христо. Той залѣга, става престрелка, настига и аскерътъ и Христа го убиватъ. Носиха го въ Костуръ, викаха хора отъ селата да го познаятъ, но понеже бѣше отъ Леринъ, отъ Марковата чета, никой го не позна, и следъ 4 дена го погребаха въ Апоскепъ. Гърцитѣ не позволиха да се погребе въ града.

Подиръ това пакъ се събрахме въ Загоричани. Раз предѣлихме работата така:

Четата се раздѣля на две: едната ще действува въ Корещата; за старши на тая чета биде назначенъ Митре (като военна сала), а за началници на четата и ржководители на района — Московъ и Чакалarovъ

Втората чета — старши Петровъ, а Кузо и азъ началници и ржководители — за въ Пополе.

X.

Организационна работа. Следъ заминаването на Гоце Дѣлчевъ. Доставяне оржжие отъ Гърция.

25 априль.

Нашата роля въ четитѣ бѣше, да упѫтваме четитѣ, да имъ опредѣляме работа и да изпълняватъ заповѣдитѣ. Въ първата чета бѣше опредѣлено, когато сѫ Московъ и Чакалarovъ заедно, тогава Московъ да заповѣдва, а въ негово отсѫтствие Чакалarovъ. Сѫщото бѣше и въ нашата чета — Кузо и въ негово отсѫтствие азъ. А пъкъ решенията по уреждане района, — по административните работи и четирмата ржководители (азъ Кузо, Московъ и Чакалarovъ) се споразумѣвахме заедно и бѣхме равноправни въ това отношение. При изследванията и пр. наедно решавахме. Попъ Трайковъ, като

по-старъ въ дългото, остана като легаленъ представител на района въ селото си Дъмбени. Това се направи, за да има едно лице, къмъ което по-лесно можеха да се обръщатъ селяните, когато не могатъ на съ да ни намърятъ, или когато има да се оплачатъ. Трайковъ обикаляше самичъкъ по района, правъше събрания, уреждаше управителнитѣ тѣла, разрешаваше разни спорове и пр. Въ сѫщото положение бѣ поставенъ и Михаилъ Николовъ, който продължаваше да учителствува въ Констуръ, но той не прояви почти никаква дейностъ.

Силяновъ, като дойде въ Загоричани, разправяше, какъ неуспешно вървѣла работата му Гърция. Чакаларовъ възразяваше, че това се дължи на неопитността на Силянова, и затова се реши, Чакаларовъ, следъ като пообиколи малко съ четата, да я остави на Москва и пакъ да замине за Гърция, гдето бѣше отпонапредъ купилъ и заровилъ на едно място до 80 пушки, да се опита да купи и нови пушки, а сѫщо така да се постараемъ, за да се уреди каналъ за пренасянето имъ.

Следъ като се взеха тѣзи решения, Дѣлчевъ съ Марко замина за Зелениче и отъ тамъ въ Екшису, гдето бѣше предаденъ отъ единъ българинъ съ още нѣколко чорбаджии. Дѣлчевъ се измѣкна, а предательтъ после, презъ лѣтото, биде убитъ. Дѣлчевъ отъ Леринско замина за Воденско.

Ние тръгнахме за да уреждаме по селата: Загоричани—Апоскепъ—Жупанища. Трѣбваше да се ходи по Костенарията, но нѣкои четници роптаеха, не искаха да се отдалечатъ отъ района и затова не се отиде въ Костенарията, върнахме се назадъ. Отъ тамъ Чакаларовъ съ Москва заминаха къмъ Кономладската рѣка, — сетне Чакаларовъ взе отъ Смърдешъ нѣколцина власи овчари съ добитъци, за да отиде въ Гърция по оржжие. Намѣрихме за добре, за да се олесни купуването на

оржжие, да уредимъ дружинки. Тия дружинки състояха отъ по 12 души и имаха задача да отиватъ въ Гърция на комитетски разносчи и тамъ да имъ се предаватъ пушки, купени съ комитетски пари, отъ които всички можеше да вземе, колкото може, и една само сетне съ 50 патрона тръбваше да остане комитетска, а другите оставаха за тъхна смѣтка по покупната цена въ Гърция (въ Гърция тогава струваше една пушка 80 до 100 гроша, докато въ Костурско струваше до 240 гроша). Печалбата бѣше именно въ туй, че хората се снабдяваха съ евтини пушки, а можеха и да печелятъ тия, що можеха да пренесатъ повечко пушки. Отиване-връщане траеше 10 дена, така че едно лице можеше да спечели по 100 гроша. Ала по непредвидени прѣчки отъ страна на гърците случваше се, че нѣкои отъ дружинките се принуждаваха да останатъ въ Гърция и по 20 дени и 30 дена. Дружинките до границата ги водѣха куриери, платени отъ комитета. Куриерите бѣха българи или власи. Като се видѣ лесно на хората това снабдяване съ оржжие, раздвижиха се всички и отъ всички села се явяваха готови работници да пренасятъ оржжие. Особено се отличиха търсяни (отъ с. Търсье), които знаеха птищата като бичкиджии въ Гърция. Тѣ отиваха на свои разносчи, а и други по-заможни селяни съ тъхъ, и така тѣ продаваха оржжие по цѣло Костурско и Леринско. Търсяни до 20. май 1902 вече имаха до 120 пушки въ селото си.

Като станция на всичкото туй пренасяне служеше селото Жупанища, което указа откъмъ тая страна проголѣма помощъ на дѣлото.

Чакаларовъ тръгна за Гърция въ началото на февруари: Отиде въ Трикала. Още преди да се устроятъ дружинките, търсяни бѣха на своя глава захванали да купуватъ пушки въ Трикала и то доста явно, така че

гръцката полиция бъше се догадила и правъше прѣчки. Щомъ дойде Чакаларовъ въ Трикала, биде уловенъ съ неговитѣ хора и затворенъ 24 часа. Не го познаха. Той имъ се представи гъркоманинъ, че дошелъ да снабдява гъркоманите съ пушки, за да се защищаватъ, понеже българите имали оржжие. Тѣ не му повѣрваха, понеже нѣмалъ пълномощно отъ гръц. владика и го екстернираха отъ града, като му запретиха да купува пушки. Чакаларовъ бъше взелъ съ себе си комитетски пари за купуване на оржжие, които щѣха дружинките да приематъ отъ него.

Следъ туй той успѣ въ Лариса да купи пушки и да предаде на първата сформирана дружинка. Отрови и заровенитѣ пушки отъ миналата пролѣтъ и натоварени на добитъците съ голѣми мъжнотии ги препрати въ Смърдешъ. Чакаларовъ съ тая работа остана до половината на априлий и на 23. априлий се върна презъ Солунъ въ Суровичево въ Костурско.

Гърцитѣ, като разбраха, че се пренасятъ пушки, взеха строги мѣрки: улавяха нѣкои отъ хората, що пренасяха пушки, вземаха имъ парите, затваряха ги, биеха ги, опитваха се дори и да ги предаватъ на турската стража, и такива мъжнотии най-сетне правѣха, че мноzilla, които бѣха тръгнали съ свои пари, се върнаха обрани отъ гърцитѣ и набити. Огорчението противъ гърцитѣ бѣше голѣмо поради жестокото отнасяне на гърцитѣ въ Гърция къмъ тѣхъ и казваха, че сто пѫти е по-добре въ Турция.

И турските власти, по доносъ отъ турския консулъ въ Лариса и гръцкия владика въ Костуръ, узнаха работата и хващаха пѫтищата, за да парализиратъ пренасянето на пушките. На 3. мартъ трима души, между които единътъ бѣше братъ на Митре Влашето по име Наумъ, заедно съ още двама власи — Василъ Митровъ и Гакъ

Василевъ -- тия двамата отъ Смърдешъ -- бѣха тръгнали безъ вѣщъ водачъ отъ Гърция за Костурско съ пушки. На „Гребенския мостъ“, подъ градеца Гребена (6 часа отъ границата) турската потера ги пресрѣща и подканва да се предадатъ (предалъ ги единъ воденичарь, при когото отишли да искатъ хлѣбъ). Завръзва се сражение, въ което и тримата паднаха убити. Това се разчу — пушките бѣха заловени — но по-нататъкъ не стана никаква афера.

XI.

Първото сражение съ турците. Последствията. Таенъ гръцки комитетъ. Смъртъта на Марко войвода.

Като пристигнаха благополучно ония изровени пушки, а така сѫщо и първата дружинка, при всичкитѣ мъжнотии наново изпратихме добитъци за нови пушки. Понеже не изнасяше на комитета да тегли разносникъ на дружинките, поради гръцките спѣнки тѣ се и забавяха, и понеже дружинки се наемаха сами да отиватъ на свой рискъ по оржие, комитетъ само веднажъ плати на първата дружинка. Следъ голѣми мъжнотии добитъци, натоварени съ патрони и пушки, повторно успѣха да се върнатъ благополучно.

Въ това време, докато бѣше Чакаларовъ въ Гърция, стана първото сражение въ Костурско на 11 срещу 12 февруари въ с. Шестеово между турската жандармерия (организирана сгань ариаути, бивши разбойници, за да гонятъ пакъ разбойници) и нашата чета въ съставъ отъ 6-ма души. Бѣхме тръгнали за Шестеово — тъкмо се разпредѣлихме въ селото въ две кѫщи. Кузо отиде на свиддане при учителката Василка Иванова, на която бѣше годеникъ. И Петровъ, който бѣше въ втората кѫща, си отишель у дома (той е отъ сѫщото село). На пътя отъ Сетомо за Шестеово бѣха ни съгледали

турци, които чакали съхъртки за ловъ. Тъй ни следили, — проводили въ Костуръ известие и отъ тамъ съ проводили жандармерия. Преди да съмне ни обадиха, че аскеръ иде. Скоро се събрахме и тръгнахме да излеземъ отъ другия край на селото. Но ненадейно гръмнаха пушки и падна Кузо, който вървѣше напредъ, раненъ въ десната ръка и продупченъ въ гръденния кошъ въ слабините. Той само съ револвера въ ръка се затича въ първата къща и се затваря. Турцитъ го подгонватъ. Ние не виждаме Кузо, понеже бъше на 30 крачки предъ насъ.

Единиятъ ни другаръ, Кирияко, успѣ да избѣга още при първия гърмежъ отъ селото. Останахме ния четирима — азъ, Петровъ, Кольо и Наке. Взехме позиция. Единъ турчинъ пада съвсемъ близу до насъ. Зададе се и втори турчинъ, и пада тъй също. Отъ нашитъ намѣсто падна Наке. Кузо, раненъ, въ една къща, искали да го премѣстятъ въ друга къща, но като видѣлъ, че е тежко раненъ и че ръката му е счупена, пожелали да го премѣстятъ въ съседната къща, където живѣеше годеницата му, учителката. Тукъ той решава да се самоубие, а и тя същото решила: и тъй се самоубиватъ, като затворили вратата на стаята. На другия денъ турцитъ разкрътиха вратата и ги намѣриха убити. Ние се прикрихме въ една къща, въ едно скривалище, като да дохме две жертви — Наке и Кузо. Турцитъ убиха и двама души отъ селската стража — та всичко четирима. Петровъ бъше се измѣкналъ та бѣха вече се събрали отъ селата Кономлади, Турне, Поздвища и пр. до 60 души въоръжени и бѣха стигнали до Черновища — 2 часа до Шестеово. Но като бѣха разбрали, че всичко е свършено, върнали се назадъ. Московъ бъше писалъ и на другите села да бѫдатъ готови за помощъ, но не стана нужда.

Иванчо подробно бъше изказалъ за всичките убий-

ства, извършени отъ комитета до тогава, въ следствие на което се освободи и набедениятъ по Касъмовото убийство Хюсейнъ-бегъ. Стана явно и Сотировото убийство, както и убийството на Трайковъ въ Косинецъ и пр., — и сега всички убийства вече взеха да се приписватъ на комитета. Понеже отъ друга страна бѣ се узнало, че Иванчо и бинбашията взимали рушветъ, затова турцитъ освободиха безъ присъда около 40 души затворени въ Корча, между които бѣха и най-първите комитетски работници — даже и убиецътъ на Касъма между тѣхъ, Вас. Бекяровъ.

Следъ случката въ Шестеово дветѣ чети се сгрупираха заедно и вървѣхме вече съ Москва. Срещуна се Попъ Трайко съ Коте, опрости му всичко и го надума, да отиде да действува съ четата си въ Преспата, да не бърка въ нашия районъ, да не прибира отцепници, които за престъпления, извършени у насъ, бѣгатъ при него, изобщо единъ времененъ компромисъ съ него се постигна. Понеже поради нашите организационни работи много се спирахме, по два дена въ едно село, четата, която вървѣше съ насъ, бездействуваше, а това зле се отразяваше върху момчетата. Затова решихме да отдѣлимъ четата подъ войводството на Митре Влашето, по-свободно да се движи, а ние да се занимаваме по селата съ организационни работи. Петровъ следъ случката въ Шестеово се отцепи отъ насъ, недоволенъ отъ своето подредено положение, защото тръбаше да иска разрешение отъ мене, да иска отпускъ и пр., а той имаше връзки съ жени та нашиятъ контролъ му тежеше. Той се отцепи и се присъедини къмъ Коте. А ние по морални въпроси бѣхме строги, особно по отношение къмъ женитѣ. Единъ пътъ, въ с. Брайчино въ Преспата ужъ случайно домакинътъ изпусналъ револвера и право въ главата на Петрова, отъ което Петровъ и умрѣ (презъ май месецъ 1902).

Чакаларовъ още въ Гърция бъше узналъ, че Коте е въ връзки съ гръцкия владика. Ние отначало не вървяхме, но сетне се убъдихме и пакъ мислехме да го премахнемъ, но пакъ не стана.

Дъзъ и Чакаларовъ пакъ поведохме половината чета въ Корещата, а Московъ и Митре въ Пополе.

Въ с. Поздивища тогава бъше се устроилъ таенъ гръцки комитетъ. Селянитѣ ни донесоха, че владичката имъ обещавалъ, че безплатно ще имъ се дадатъ гръцки пушки, че гръцка чета ще дойде и пр. Дъзъ съ Чакаларова гледахме да хванемъ нишките на тоя новъ комитетъ. Чакаларова щѣль въ Гърция да го убива единъ пратеникъ на тия комитетъ — Георги Гямчето, но Чакаларовъ усъти това и о време избѣга. Затова ние заедно съ Чакаларова хванахме Георги Гямчето и попъ Илия отъ Поздивища, ядката на гръцкия комитетъ въ това село. Една нощъ, на 5 май, измъкнахме попъ Илия отъ къщата въ гората Лисецъ, гдето му казахме, че ще бѫде наказанъ съ смърть. Той написа една изповѣдь и проклятие до гръцкия владика, въ което признава, че е заслужилъ да мре. Призна се и той па и Георги Гямчето, че е билъ изпратенъ отъ него да убива Чакаларова.

Следъ тази екскурзия, понеже нѣмахме пари, решихме да заловимъ единъ гъркоманъ Аристотелъ Лумбуровъ въ Костуръ, голѣмъ богаташъ, родомъ отъ Дѣмбени. На него бъше изпроводена разписка и не бъше я изплатилъ. Нашата чета се нагърби съ тая работа. Намѣрихме за добре, да пратимъ Попъ Трайкова въ България, да се срещне съ Дѣлчева, за да ни се изпрати едно лице, което разбира отъ военното изкуство. А въ това време Дѣлчевъ отъ България бъше изпроводилъ Попова и Калканджиева за войводи съ нѣколко момчета. Попъ Трайковъ бъше ги срещналъ въ Атина. Понеже Попъ Трайковъ бъше и боленъ (килавъ) отиде въ София, гдето го оперираха.

Ние пъкъ на 31. май успѣхме да заловимъ Аристотела на пътя между Тръстеникъ и Капещица. Убихме двама конни заптии, които го придружаваха. Заловихме го съ жена му и съ дете на $1\frac{1}{2}$ год. Тъ, като чуха пушките, много се изплашиха. Жената бѣше арнаутка, изплаши се много. Чакаларовъ имъ говори по арнаутски, па и момчетата по гръцки, та се поуспокоиха малко. Подкарахме конетъ имъ, тъ разбраха по пътя, че сме комити и още повече се успокоиха. Доведохме ги на „Вълканова чешма“ въ Смърдешката планина. Тамъ ги пазѣше стража. Единъ отъ кираджии тъ съ тѣхъ бѣше се отървалъ и обадилъ въ Биглища, отъ гдето мюдюринътъ съ потера се дигна (60 души) де ни гони. Ние бѣхме 13 души. Два часа преди да се съмне, застигна ни потерата. Напразно гърмѣха турцитъ, вечеръта очистихе прохода. Ние решихме да ги пустнемъ и двамата, мжжъ и жена, понеже бѣха младоженци, а пъкъ трѣбаше да оставимъ жената въ гората. Той обеща да проводи доброволно една сума, която въ сѫщностъ не проводи. Малкото детенце врѣкаше та бѣше опасно за четата да се пѫтува съ него.

Следъ тая случка прибрахме се съ Москва да заловимъ пътя въ Ресенско, за да освободимъ Павелъ Христовъ, когото прекарваха въ Битоля, но не успѣхме. Научихме се, че Поповъ не можелъ да мине границата и че се издавили въ рѣката. Пратихме куриеръ съ 10 лири, но и куриерръ бил затворенъ. Между туй Попъ Трайковъ въ София, като се научилъ за нещастието съ Попова, че се издавили, опредѣлилъ съ Дѣлчева нови войводи, именно Георги Папанчевъ отъ Сливенъ, отъ школата на запаснитѣ офицери, и Никола Андреевъ отъ Мокрени. Тѣ бѣха направо тръгнали и къмъ 2. юли пристигнаха въ Костурско.

XII

Голъма афера въ Леринско. Откриване на оръжието.

Презъ май по една случка аскерътъ, търсейки разбойници въ Търсье (Леринско), открива компрометиращия Геле и го подгонва; падатъ убити двама другари, а той, раненъ, изтървава чантата съ архивата, — съ писма, въ които подробно били означени и хората, които иматъ пушки и дори номерътъ на пушката. Щомъ въ Леринъ прочели списъка, пращатъ войски въ Търсье да излови хората и пушките. Случайно и ние, азъ и Чакаларовъ само двамата да се намъримъ въ селото: дошли бѣхме, а и Марко бѣше дошелъ съ четата, този заради станалата афера съ Геле, а ние да се договоримъ съ него пакъ зеради Коте. Заранъта бѣхме изненадани отъ аскеръ. Бѣше недѣля. Аскерътъ залавя всички селяни, които бѣха дошли въ черква и ги навръзваша. Ние вече, затворени въ три кѫщи, чакахме да ни нападнатъ. Наближиха турцитѣ, чупятъ вратата. Турцитѣ не знаеха, че сме въчте, а просто по списъкъ знаеха, че въ тая кѫща има пушки. Отворихме огънь отъ всички кѫщи. Турцитѣ изпратиха за помощъ отъ Леринъ, ние изпратихме за помощъ отъ съседнитѣ села. И нашата чета бѣше събрала откъмъ Турия около 50 души и идѣше на помощъ. Ала ние, преди да достигне помощта, понеже турцитѣ съмѣтхаха да запалятъ кѫщата, решихме да си пробиемъ путь и да бѣгнеме. Бѣха вече паднали 12 души турци. Промъкнахме се презъ единъ прозорецъ, че презъ една друга кѫща та по единъ трапъ, прикривани отъ женитѣ, излѣзохме надъ селото отъ другата страна, и тъкмо аскерътъ отъ Леринъ пристигаше въ голъмо множество. Навързанитѣ въ черква селяни карали напредъ да влизатъ въ кѫщата, гдето бѣхме, но нищо не намърили освенъ нашите гуни. 120 души

вързани бидоха закарани въ Леринъ, тамъ бидоха изтезавани та около 90 пушки се предадоха. Коджабашията отъ Търсъе, Доне, биде страшно изтезаванъ, но не изказа пушката си; отричалъ и най-сетне него по-рано пустнаха. Другитѣ дълго лежаха въ затвора, нѣколко месеца, а други — до амнистията. Случката въ Търсъе бѣше на 19. май 1902 г. въ недѣля. Тогава имаше две свадби въ селото, тъкмо имаше две булки, облечени за да идатъ въ черква. Турцитѣ хванаха на едната момчето, а другото избѣга, та булкитѣ си останаха у дома.

На Марко много зле се отрази това нещастие; това го считаше той за свой позоръ, бѣше го хванала меланхолия, отчаяние, бѣше се измѣнилъ и се тъкмѣше да отмъщава, да гори турски села, да напада Леринъ, готовъ да загине, ала да омие това петно на своя районъ.

Следъ това ние се раздѣлихме съ Марко.

Тогава именно се случи и случката въ Пѫтеле, гдето загина Марко. Близу до Пѫтеле бѣше убила потерата единъ четникъ по име Кице (Кръсте), който напакалъ на пѫтя единъ лошъ турчинъ (арнаутинъ) гега; не можалъ да го убие, и турчинътъ известилъ на аскера въ Пѫтеле, погва го аскерътъ и го убива. И по поводъ на това убийство се предадоха пушки и въ Пѫтеле и по околните села — около 300 пушки се предадоха. Това накара Марко да иде въ Пѫтеле, за да накаже главно инициаторитѣ на предаването на пушкитѣ, и тамъ бидѣ убитъ.

XIII.

1. Засилване организационната работа. Първите селски чети. Геройската смърт на войводата Московъ и на Колю Вишенски.

Като пристигнали войводите Папанчевъ и Никола Андреевъ, Чакаларовъ бѣше заминалъ съ четата на Митре Влашето за Нестрамско да уреди организацион-

нитѣ работи, понеже тамъ още не бѣше както трѣбва проникнала организацията. Азъ останахъ въ Дѣмбени и Смѣрдешъ.

Понеже въ Нострамъ бѣха се изопачили селянитѣ отъ Иванчовата афера, не приеха добре Чакаларова.

Самъ даскальтъ Паскаль Павловъ, бивши секретарь на селския комитетъ, не искалъ да се срещне съ Чакаларова. Разсърденъ, Чакаларовъ денемъ тръгва по селото съ четата за да улови учителя. Турци поляци въ селото го виждатъ. Момчетата хващатъ поляка турчинъ, вързали го и отиватъ при учителя. Този плакалъ, молилъ се. Чакаларовъ го простиълъ, смѣмрилъ го и го оставилъ. Наближила потеря. Чакаларовъ ужъ задигналъ нѣколко души въ планината, да се каже, че харамии били, а не комити. Аскерътъ не ги преследвалъ, но около 12 души отъ Нестрамъ бидоха хврълени въ затвора въ Корча. Чакаларовъ премина въ Костенарията, где то първъ постави основи на комитета. Тукъ въ Костенорията владѣеше грѣкоманство, — нѣмаше екзархисти. Простотия голѣма. Повечето сѫ воденичари. Съ голѣми мѣчнотии можа да си прооие пѣтъ тукъ идеята на организацията. Тукъ всичкитѣ пѣдари бѣха турци. Безъ тѣхъ нищо не е ставало. Затова при всѣко покръщаване е имало голѣмъ страхъ да не узнайтъ пѣдаритѣ. Чакаларовъ сетне се върна, а Митре успѣ да убие най-върлия полякъ, Мехмедъ въ с. Жужелци. Другитѣ поляци се стреснаха и селянитѣ почувствуваха силата на комитета.

Пушкитѣ, които бѣха донесени отъ Гърция, — ония заровенитѣ както и отново купенитѣ, се раздаваха по селата срещу тѣзи пари, които Павелъ бѣше събрали за оржжие и бѣше ги изразходвалъ за други нужди. Само 28 пушки се продадоха по 210 гроша и паритѣ отидоха въ касата на комитета. Останахме да дѣлжимъ

на хората по нѣкои села и едвамъ сетне, презъ въстанието, се отплатихме било съ пари било съ пушки, а на нѣкои и сега дължимъ.

Отъ Касъмовитѣ синове съ пратена разписка получихме 100 лири за Великденъ 1902 година. Пратихме Циле Кономладски, председатель на управителтѣло въ Кономлади. Синоветѣ на Касъма имаха имоти въ Брезница (една воденица, кула), та се боеха да не би да ги подпалимъ.

Московъ замина за Пополе и тамъ се срещна за пръвъ пътъ съ проводения войвода Никола Андреевъ, а пъкъ азъ въ Смърдешката планина съ Георги Папанчевъ.

Споменатиятъ новъ войвода Никола Андреевъ е родомъ отъ Мокрени, Костурско. Учили се е съ мене до трети класъ, после дошелъ въ България, въ Варна, писарувалъ, станалъ журналистъ, едно време — агентъ на македонския комитетъ въ Сарафово време въ Варна, сетне отъ нѣмане що да прави постѫпилъ въ войската, обидилъ началството та щѣль да бѫде въ дисциплинарната рота, прикривалъ се въ София. Тъкмо въ туй време Дѣлчевъ и Попъ Трайковъ търсили сгодни лица за войводи и го провождатъ при нась въ Костурско, както се каза.

Московъ въ Пополе, за да може Никола Мокренски да се поупражни въ работата, раздѣля четата на две, и едната частъ дава подъ началстввато на Никола, на когото за помощникъ бѣ даденъ Хр. Силяновъ. Той бѣше дошелъ на отдихъ отъ Леринско заедно съ останки отъ Марковата и своята чета, която водѣше Дѣдо Андре.

Бѣха се разпредѣли тѣй, че едната половина съ Кольо Мокренски и Силяновъ влизаха вжтре въ селата и агитираха, а пъкъ Дѣдо Андре стоеше съ другата половина на четата вънъ отъ селото, за да удари

отъ вънъ въ случай на опасность. Така се практикуваше, освенъ въ голъмъ студъ и при много проливни дъждове, преголъма умора, или когато две села сѫ много наблизу та едната чета влизаше въ едното село, а другата — въ друго, та въ случай на нужда лесно можеха да си дойдатъ на помощъ.

Московъ оставил четата и дойде при мене въ Дръновени, гдето тъкмѣхме да сформираме нова чета, за да я води Папанчевъ. Понеже това изведнажъ не можеше да стане, походиме нѣколко дена — петь души, докато се срещнахме съ Чакаларова.

Азъ бѣхъ ходилъ на 20. юни въ Битоля, преобрѣченъ въ селски дрехи, гдето се срещнахъ съ Лозанчевъ, за да питамъ какво поведение да държимъ въ Костурско, ако Леринската афера — следъ Пътеле — мине и въ Костурско, да бѣгаме ли въ горитѣ, да се предаваме ли или да се сражаваме и пр. Лозанчевъ бѣше на мнение, че селянитѣ ще трѣбва да избѣгватъ въ гората. Той каза, че тѣ писали въ Ц. Комитетъ за инструкции, за да си даде мнението, ще трѣбва ли да направимъ движение още това лѣто, или ще оставимъ всичко да пропадне. Таково тежко впечатление правѣше Леринската афера, поради която до 300 пушки се предадоха. Лозанчевъ още каза, че на всѣки случай още два месеца трѣбва да задържимъ положението, и ми заржча, да гледамъ да не отиватъ чужденците, сир. да не отиватъ хората на чужбина.

Съ тия мисли, че може би ще стане нужда да правимъ въстание, азъ се вече бѣхъ завръналъ отъ Битоля, и сега, при срещата на Чакаларовъ и Московъ размѣняхме мисли, какво да направимъ, и тогава първъ пътъ се роди идеята да организираме въоръженитѣ хора по селата и то по-отранитѣ отъ тѣхъ въ селски

чети — въ всъко село по една съ особенъ селски войвода, подчиненъ на управителното тѣло. Тази идея първо я приложи Чакаларовъ въ Вишени около 13 августъ; биде назначенъ за войвода на първата селска чета Спасо Гергевски, родомъ отъ сѫщото село. Сетне вече тръгна това и по другитѣ села. Първата задача на селскитѣ чети бѣше, да взематъ инициатива да се притичатъ на помощъ организирани, когато има нужда, като повличатъ подире си и другитѣ въоржени сили да извѣршватъ нѣкон задачи, напр. премахване на нѣкой турчинъ шпионинъ; наказание на нѣкой селянинъ, който следъ много напомняне не си е купилъ пушка, макаръ че е въ състояние да си купи и пр.

Въ туй време отъ Жупанища потеглихме по Коно-младскитѣ села и въ Кономлади. Тукъ заварихме учителя Геле отъ Търсъе, че се крие въ една кѫща съ жена си и дъщеряси. Той още, докато бѣше Марко живъ, отказваше на подирния да даде смѣтка за паритѣ, които сѫ му били дадени за купуване пушки. Затова Марко, като се бѣше научилъ, че Геле иска да бѣга въ Гърция, бѣше ни писалъ, да не го пропускаме. Ние сега, като го намѣрихме, хванахме го, рекохме да си послужимъ съ него, за да се освободимъ отъ Коте. Но вмѣсто туй тойсе сдружи съ Коте. Това бѣше 2. августъ 1902 г.

Тогава четата на Чакаларова повѣрихме на Папанчева да я води като войвода. Московъ искаше да иде въ с. Вишени. На мръкване, когато предаването на четата на Папанчева се довѣрши, дойде писмо отъ Битоля съ заповѣдь, Московъ и азъ да отидемъ и се срещнемъ съ Силянова и др., за да се споразумѣемъ върху нѣкон мѣрки за Леринско и Костурско. Московъ, раздразненъ отъ едно писмо, побѣрза за Вишени, при всичко че ние го задържахме. Той се срещналъ тамъ съ Кольо Вишенски и Тѣпо, и вмѣсто да останатъ въ планината,

тъ влизитъ въ селото, гдето имаше до 30 души турци и гдето спахиитъ били тамъ. Месечината гръела, на влизање кучетата се разляяли и турцитъ ги забележили, безъ да знаятъ тъ, че сж забележени. Сутринъта нѣколько души хващатъ домакина Тйпо и му казали: „Ще идемъ у тебе да претърсимъ“. Тйпо тръгналъ до вратата и като не се решавалъ да отвори, турцитъ убили Тйпо на прага. Московъ и Кольо изгърмѣли изъ вжtre, турцитъ пратили за помощь въ Костуръ. Московъ твърдо се надѣвалъ, че ще имъ дойдатъ околните чети на помощъ. Писмата имъ, дадени на попъ Христо, били скъсани отъ тогова вмѣсто да бждатъ изпроводени. Аскерътъ пристига, заобикаля ги, запалватъ кжщата. Московъ и Кольо слѣзли долу, а пожарътъ продължавалъ; обхваналъ огънътъ и още други шестъ кжщи. И кжде два часа следъ обѣдъ, като видѣли, че ще изгорятъ живи, излѣзли на юрушъ; първъ Московъ, когото раняватъ само въ петата, влиза въ една отворена врата и взелъ отъ тамъ да стреля. Турцитъ до мръкнало го чакали и когато искали да запалятъ и тая кжша, Московъ се самоубилъ. Бабичката го изнесла отъ кжщата предъ турцитъ. Кольо Вишенски, когато излѣзълъ на юрушъ, билъ безъ пушка; едната ржка му била до дланъта изгорена. Той изведенажъ падналъ убитъ. Московъ бѣше успѣлъ да напише едно прощално писмо (види се презъ времето, докато турцитъ сж чакали на помощъ аскера), което се пази у мене.

Турцитъ убили презъ време на престрелката единъ старецъ, една млада невѣста и единъ волъ. Цѣлото село бѣше избѣгало. На Кольо му бѣха искарали очите, бѣха го дупчили съ ками. Него го познаваха, той бѣше цѣлъ янкеседжия, хладнокръвенъ, много души бѣше отправилъ на оня свѣтъ като терористъ. Московъ е родомъ отъ Дѣмбени, свърши гимназията въ Битоля, добъръ уче-

никъ, единственъ синъ на майка. Скромно се носише; съ селяните се отнасяше много любезно, непокваренъ бъ отъ всѣка страна, много здравомислещъ, обичанъ отъ всички, самоотверженъ. Московъ загина на 3. августъ 1902 год.

Въ сѫбота на 19. августъ надъ селото Ощима срещнахме четата на Коте, заобиколихме я и въ осемъ часово сражение убихме двама, единъ ранихме и двама се предадоха. Коте не бъше съ четата. Между предалитъ се бъше и Никола Митревъ, сетне войвода въ Охридско.

XIV.

Полковникъ Янковъ въ Костурско иска да дига въстание.

Наскоро получихме известие, че пристигналъ полковникъ Янковъ — около 30. августъ 1902 г. Янковъ бъше пристигналъ откъмъ Вичъ планина, дошелъ отъ Леринско. Той не бъше се бавилъ въ Леринско. Той бъше писалъ три писма — едно за Силяновъ, друго за Митре Влашето и едно за Коте. Бъше писалъ и до управителните тѣла на околните села, съ което ги подканя да се срещнатъ съ него, за да имъ обясни целъта на своето идване. Подписалъ се бъше: „Полковникъ Анастасъ Янковъ; адютантъ, Янаки Московъ; Началникъ на II-то военно окръжие“. Янковъ минава въ Загоричани, гдето со пресвѣтѣкоха неговитъ момчета, около 58 души, повечето изъ Костурско, Преспанско, а нѣкои и отъ Княжеството. Янковъ бързаше да се срещне съ „боевитъ сили“. При все че ни се заповѣдваше отъ Ц. К. да го обезоргжимъ, ниѣ не изпълнихме това, защото се надѣвахме, че ще може да се помиримъ. Азъ не го познавахъ никакъ; Чакаларовъ — малко, докато Папанчевъ и Андреевъ го знаели и казваха, че е невъзможно да се помисли помирение съ него. Определено бъше място

за среща около Блаца, но вечеръта той не се осмѣли да дойде, защото не довѣряваше. На сутринта се видѣхме на близу. Съ Янкова отъ Загоричани бѣ излѣзълъ и Михаилъ Николовъ (бѣше ваканция). Предложи ни се, да отидемъ само три-четирма да се срещнемъ съ Янкова. Отидохме Чакаларовъ, Силяновъ, азъ и двама четници при неговата чета. Ние имахме довѣрие. Постле се узна, че Янковъ е ималъ намѣрение да ни обезопреджи, но момчетата му се възпротивили.

При срещата, докато

се запознавахме, се яви една потеря отъ 200—300 души, — тя сновѣше вече и дирѣше. Разбрахме, че турската потеря ни наблизила на 200 крачки. Ние си знаехме пжтищата и се промъкнахме съ Янкова, до 100-тина души, покрай турцитъ. Насъ ни пресрещнаха нашите четници, които оставихме, за да се срещнемъ съ Янкова. Срещата стана на 1. sept. въ недѣля. На Шестеовския върхъ се спрѣхме, като доста много се отдалечихме отъ аскера. Разположихме се на бивакъ. Тукъ Янковъ извика на страна Чакаларова и му говори: Вие много нѣщо направихте, народътъ има дѣлгъ да Ви отплаща; вашиятъ трудъ ше сеувѣнчае съ успехъ; онова, което Вие сте направили, никога нѣма да бѫде забравено и пр. лъскателства. Най-сетне му съобщилъ, че е дошелъ

Полковникъ Анастасъ Янковъ.

да дига въстание, че всъкжде, където е миналъ, е организирано и че на 7. септември въстанието ще бъде провъзгласено съ биене на черковните камбани. Янковъ казваше, че три дена да се одържи въстанието — стило; той гарантира, че следъ две недели свободата на Македония ще се даде, защото руските генерали от Шипка ще поведатъ заедно съ Щончева българската войска. Чакаларовъ казалъ, че това му е чудно, че Битолското началство, което ни е поверило цѣлъ районъ, да премълчи такова нещо отъ насъ. Но ако е истина, че на всъкжде сѫ готови, то и ние ще направимъ всичко да си сторимъ дълга. Чакаларовъ още прибавилъ, че той има другари и че тръбва и тѣ да се увѣдомятъ. Повикаха ни — мене, Силяновъ, Никола Мокренски, Папанчевъ, Митре Влашето, Дѣдо Андрея Янковъ и предъ насъ Я. повтори сѫщото. Азъ тогава възразихъ, че ще бѫдемъ силно обидени отъ своето началство, ако излѣзе това истина, обаче до когато не ни пишатъ отъ тамъ или не проводятъ човѣкъ, нещо да го вѣрваме нито ще действуваме; ако наистина отъ тамъ се потвърди всичко, казано отъ Янкова, тогава ще разпредѣлимъ силитѣ и ще подкачимъ борбата. Янковъ само върху последнитѣ думи се улови, именно че ще действуваме. „Значи, сте съгласни да действуваме.“ И той тръбваше да се съгласи, да се проводи куриеръ въ Битоля, за да се удостовѣримъ. Така мина първиятъ денъ.

На 2. септември се премѣстихме въ Поздивската планина на върха „Рушибъ“. Тамъ дохаждаха селяни да видятъ Янкова и да разговарятъ съ него. Той бѣше облѣченъ въ военна униформа. Ние го бѣхме помолили, да не разказва за целта на идването си, докато не ни дойде отговоръ отъ Битоля. Той обеща, но не си устоя на думата. На дошлиятѣ хора при него той всичко дрън-

каше за целъта си. Помолихме го да спре, защото не е въ интереса на дългото. Той взе да вика: „Какво ще ми запрещавате да се виждамъ съ хората ми и да говоря съ тъхъ?“ — „Не г. Янковъ, отговорихме, ами представете си, че отъ Битоля отговорятъ, че сж съгласни за въстанието, въ такъвъ случай, като говорите така явно, нѣма ли турцитѣ да осѣтятъ преждевременно?“ И той пакъ се обещаваше да мълчи. На третия денъ бѣхме въ Кономладската гора, на мястността „Пеливоръ“. Янковъ бѣше си отдѣлилъ четата отъ нашата — по-долу, а ние бѣхме се изкачили по-горе. Презъ дена нѣкои отъ момчетата ни, които отишли при неговитѣ, чули го да говори на своитѣ момчета, какъ ние не сме били съгласни да дигаме въстание, че сме коцкари, вагабонти и пр., и казалъ, че тѣ не бива да чакатъ, ами възъ основа на дадената клетва (клели се момчетата му негде по пътя) трѣбва още сега самостоятелно да действуваме и да се подраздѣлимъ та да се отпочне агитацията. Момчетата ни съобщиха това. Чакаларовъ каза, да идемъ да му кажемъ да не бѣрза, защото писмото отъ Битоля още не е пристигнало. Язъ не рачихъ да ида при тоя човѣкъ. Чакаларовъ отиде самъ. Я. отговорилъ, че той виждалъ, че не сме бѣрзали, а той трѣбвало да си прави приготовленията, че като дойде писмото отъ Битоля ще видимъ и пр., че той що покани и Коте. Ч. му възрази, че не бива да се вика Коте, но той отговори, че и турчинъ да е, ако иска да му помогне, ще го вика. Чакараловъ, като вижда това, обрѣща се къмъ Янковитѣ хора, държи имъ речь, въ която имъ описва положението на района, какъ не сж подгответи за въстание и пр. Янковитѣ хора отговориха, че и тѣ не сж съгласни да изложатъ нашия край на огънь, щомъ другитѣ не сж готови и че предпочитатъ да убиятъ Коте, отколкото да работятъ съ него, щомъ е такъвъ, какъвто го бѣ описанъ Чакала-

ровъ. Когато свършваше Ч. и азъ дойдохъ тамъ и видяхъ, че Я. ни най-малко не мисли да се помирява, но че напротивъ ще разпредъля хората си по пунктове, за да провъзгласява въстанието. Ние, за противодействие, направихме едно окръжно съ Ник. Андреевъ, въ което обърнахме вниманието на населението, да не се повлича по агитацията на Янкова, да не се събиратъ на събрания съ Я., но само да му даватъ хлъбъ, за да се поддържа само. Чакаларовъ, като довърши речта си, върна се къмъ насъ. Тогава Янковъ излиза предъ момчетата си и имъ казва: „Бе хора, ще ме оставите ли съвсемъ? Не си ли спомняте клетвата и обещанието, данено на Върхов. комитетъ, че ще дигате въстание?“ Всичко туй повлияло пакъ на момчетата му и тъ пакъ се повлъкли по него.

27 априлъ.

Когато се стъмни, и дветѣ чети сдружени слѣзоха въ „Трифилина ливада“ до Кономлади. Тукъ кономладци изнесоха храна. Тукъ дойдоха и повикани отъ Янкова, безъ да знаемъ ние, и по нѣколко члена отъ селскитѣ управителни тѣла отъ селата въ Кономладската рѣка. Сложиха ни яденето. Поканихме Я. да яде, но той отрече: „Благодаря, благодаря, азъ съ момчетата ще ямъ“. Боеше се, да го не отровимъ. Но при края взе да сърба чорбата, яде много. Следъ вечерята взема та разпредъли момчетата по пунктове, за да приготвяватъ въстанието, а именно: той изпроводи своя адютантъ Янаки Московъ (братовчедъ на загиналия Московъ) въ Смърдешъ съ десетъ души, за да подигне селянитѣ отъ Смърдешъ, Косинецъ и Дъмбени на въстание.

Петъръ Гайковъ, роденъ отъ с. Жеравна (Котл. околия въ България), бившъ унтеръ-офицеръ съ около 12 души биде отъ Янкова изпроводенъ около Загори-

чени, да подигне тамошнитѣ хора, а Нако отъ Шестеово, бившъ четникъ въ нашитѣ чети (Нако се бѣ отдѣлилъ отъ Москва поради едно свое престъпление; после го взима Янковъ съ себе си), го изпраща въ Шестеово, отъ гдето да отиде въ ближното село Сетома (турско село) и да го подпали, когато се провъзгласи въстанието. Следъ като се отдалечиха изпроводенитѣ Московъ и Гайковъ, Янковъ се обръща къмъ членовете отъ управителнитѣ тѣла, които бѣха дошли по негова покана, и ги пита, да ли сѫ готови за въстание, защото другите, гдето е миналъ, били готови, всичко било организирано и следъ четири дена щѣло да има въстание, и че той самъчкъ за това е дошелъ. Между присѫтствующите бѣше и Марко Пандовъ, селянинъ отъ Кономлади, деморализиранъ селянинъ, осъденъ попреди на смърть. Чакаларовъ, като видѣ че и този разваленъ човѣкъ присѫтствува, каза на Янкова: запрещавамъ ти да говоришъ по-нататъкъ, защото безъ да познавашъ хората, съ които искашъ да работишъ, говоришъ такива нѣща; запрещавамъ ти да говоришъ, или мисли си по-нататъкъ. Момчетата на Чакаларова, като го видѣли тъй разпаленъ, отстъпиха нѣколко крачки назадъ и залегнаха. Янковъ се изплаши и извика: „Убийте ме, го спода, убийте ме!“ Чакаларовъ отговори: „Нѣма да те убиемъ, но и нѣма да ти позволимъ да подигашъ тукъ гюрултия, да насъсквашъ къмъ въстание. Свободата ние ще си я извоюваме, не я искаме отъ тебе! Не дей мисли, че като си полковникъ и съ еполети, че ще оставимъ народа да се повлѣче подиръ тебе и да изгори!“ Послѣ се обръна къмъ членовете на управителнитѣ тѣла: „Кой ви повика тукъ? Ние сме ви избрали, насъ трѣбва само да слушате и сега ви заповѣдвамъ да се разотидете!“ — И всички се разотидоха. А въ туй време едно отъ момчетата, Атанасъ попъ Николовъ (свѣршилъ V

класъ въ Битоля) отиде при Янкова и му каза: „Ние, господинъ Янковъ, си имаме свои началници, които ни сѫ ръководили до сега и сѫ подготвяли тоя народъ, и Васъ не можемъ да слушаме. Тия еполети и тая униформа ние не можемъ да я ценимъ“, и взе да му дръпа еполетите.

Янковъ: „Моля, моля господине, не ми оскърбявайте еполетите!“ „Вие не сте работили тукъ, и сега дохаждате само да разорите народа“... Почнаха и други да възразяватъ, па и азъ и Хр. Силяновъ. Натякна му се, че не си държалъ думата, че не дочакалъ ни отговоръ отъ Битоля и пр. Дълъгъ споръ се заведе. Янковъ се дръпна на страна и седна при Митре Влашето, който мълчеше мирно. Янковъ се обърна къмъ него: „Митре, тия хора викатъ противъ мене и казватъ, че не искатъ свободата отъ България, а пъкъ Дѣлчевъ имъ изпраща хора съ цель да ме убиятъ. Провидението е съ мене. Ето Дѣлчевъ изпрати нѣколко души чрезъ Гърция, но ето провидението иска, че се издавиха, а пъкъ тъ сега щѣха да ме убиятъ.“ Митре му отговори: „Жалко, госп. Янковъ, вие сте полковникъ, а азъ съмъ простъ овчарь, та не зная, какво да Ви кажа, като благодарите Бога, че ония хора сѫ се издавили. И да знаехте сигурно, че идатъ да ви убиватъ, пакъ не трѣбаше да благодарите Бога, че се издавили“. Следъ това Янковъ се тръгна на страна. Дойде време да си отидемъ. Нѣкои отъ леринските четници повикаха на страна Силянова да го питатъ: ако е истина, че въстание ще се дига на 7, тогава не е ли по-хубаво тъ да си отидатъ въ района. Хр. Силяновъ ги разубеждаваше. Въ това време Янковъ повика на страна Чакаларова и му каза: „Василе, бе, Коте ме вика на среща, що ще кажешъ, да отида ли?“ Чакаларовъ се насмѣ малко и му каза: „Нищо не мога да Ви кажа, азъ съмъ Ви описалъ Коте, и ако Вие почнете

да работите съ него, ние ще ви бждемъ непримириими врагове, а пъкъ той ще ви компромитира предъ цѣлото население." Янковъ пакъ: „Ама не, азъ мисля, бе, да отида, та утре вечеръ пакъ ще се срещнемъ." Ч. му каза: „Каквото щете, правете, ала помнете думитѣ ми." — Следъ това се раздѣлихме, Янковъ замина да се види съ Коте.

Това бѣше на 3 септемврий 1902 г. Ние се дръпнахме пакъ въ планината, гдето получихме отъ Битоля отговоръ, въ който ни се съобщаваше, че нигде не е нищо готово за въстание и да се опитаме съ добро да принудимъ Янкова, да не дига шумъ.

Янковъ, като се срещналь съ Коте, и следъ като Коте ни описаль насъ съ най-черни бои, а и Янковъ му се оплакаль отъ насъ съ обикновенитѣ фрази „коцкари" и др., тѣ се сближиха, станаха добри приятели. Тогава Янковъ изпраща около 10 души отъ своитѣ момчета подъ водителството на Димитъръ Дебърлията (бившъ пристъ майсторъ въ Варна) презъ Преспата въ Ресенско, за да си идатъ всѣки въ своитѣ родни мѣста, кой въ Охридско, кой въ Дебърско, защото роптаели, като изказвали желание, да си бждѣли въ време на въстанието въ роднитѣ си мѣста та сѫщевременно и да можели да агитиратъ за въстание.

Тѣ разгласили въ Преспата, че Янковъ е дошелъ да дига въстание, и по разказитѣ на Бесвинския учителъ Башевъ, роденъ отъ Ресенско, нѣкои селяни отъ Ресенско, между които билъ и Башевъ, излѣзли да „пречакатъ въстанието", като се прощавали и се криели по папратитѣ два-три дена, докато имъ омръзнало та се върнали назадъ.

Ние се премѣстихме около селото Статица, отъ гдето писахме на Янкова въ Руля, че ние сме получили отъ Битоля писмо, въ което ни се съобщава, че нищо

не е приготвено за никакво въстание и че не тръбва нищо да предприемаме. Затова да ни опредъли място за среща, за да поговоримъ по въпроса. — Това беше на 5 септемврий.

Янковъ отговори, че тръгвалъ за Смърдешъ та тамъ да се срещнемъ. Вечеръта въ Статица направихме събрание, въ което обяснихме на селяните лошите последствия, които могатъ да изникнатъ отъ Янковата агитация, и ги замолихме, да не се повеждатъ по него. Същиятъ денъ и по другите села имаше възбуждение у селяните, защото Лазаръ Бицановъ, зеленички фиранъ и бившъ работникъ на организацията, и Петъръ Погончевъ, дошелъ още на Великденъ като агентъ на Върхов. комитетъ и дъсна ржка на Янкова, — тъзи двамата на коне като луди тичаха по селата откъмъ Пополе за къмъ Руля, где беше Янковъ, и на всекиден говореха, че Лефтеровъ дошелъ въ Леринско съ 130 души и че огънътъ вече е пламналъ въ Леринско и че е останало само Костурско, което мълчи още, защото: „вашите началници не искатъ да дигатъ въстание, а гледатъ само да ядатъ и да грабятъ“. Силно възбудените селяни се събираха на групи, идваха при насъ да искатъ обяснение, какво да правятъ, да дигатъ ли вече въстание, щомъ „Леринско вече е пламнало“. Съдълги уверения ние ги разубеждавахме и ги пращахме да разубеждаватъ своите съселяни.

Лазаръ Бицановъ въ този случай, понеже беше длъженъ 80 лири, които беше получилъ отъ битол. началство за пушки и за които тръбваше да дава смътки, и като беше чулъ, че въстание наближава, се зарадвалъ, че въстанието всичко ще изравни — смътки и пр. Другъ слухъ се разнасяше, че Саракиновъ стигналъ въ Воденско, че и тамъ било провъзгласено въстание. Голема заслуга, че се спрѣха селяните по Кономладската

рѣка, да не се увлѣкатъ по Янкова тогава, има Цильо Котевъ Кономладски, членъ отъ управителното тѣло въ Кономлади. Той действува съ убеждение, съ заплашване, съ ходене по селата, можа да ги спре. Той имаше голѣмо влияние по тия села. Тоя Цильо бѣше голѣмъ патриотъ, той бѣше човѣкъ на Касъмбя, но сетне, като се покрѣсти, стана най-преданиятъ и най-якъ стълбъ на организацията. Той бѣше най-заможниятъ човѣкъ въ селото. Той и синъ му влѣзоха въ четитѣ, действуваха заедно. Цильо лежа и въ затворъ отъ юлий до януари 1901 год., а синъ му отъ Иванчовата афера бѣ осъденъ задочно на 101 година, имаше илямъ да се убие. Цильо въ време на въстанието падна убитъ на 8 октомврий 1903 г. Въвест „День“ отъ мес. ноемврий или декемврий 1903 год. Силяновъ въ стат. подъ заглавие: „Жертви на въстанието“ е характеризиралъ сѫщия Цильо Котевъ Кономладски.

Подиръ това Янковъ събира хора отъ селата Руля, Ощима, Желево и Търново заедно съ неговите 25 момчета, всичко около 70, въоружени съ разни пушки и дори само съ 4–5 патрона, а 20 души кой съ лопата, кой съ дики, та съ тая армада потегли къмъ Леринъ, да го запали. Това бѣше 7 септемврий. Наблизилъ Леринъ, и понеже не е могълъ първата вечеръ да настигне Леринъ, останалъ на 8, въ недѣлята, въ мястността Калугерица, Търсянско. Презъ дена писалъ въ Леринъ на Котеви познати, да излѣзатъ да го посрещнатъ и да му донесатъ гасъ. Сѫщевременно поръчалъ да съобщатъ на всички християни безъ разлика, че вечеръта Леринъ ще биде запаленъ. Преди Янковъ да замине за Леринъ, писалъ на гърка д-ръ Киро Карабина: „Госп. д-ре, поддържайте духа на гражданинте, докато влѣза въ града. Пригответе всичко за храна, като дойдемъ“. Съобщава му още, какъ стои работата, где действува Цончевъ, где

Саракиновъ и пр. Това писмо тръбвало да го предаде нѣкой си Ламбро Порязовъ, опинчаръ въ Костуръ, въ чиято кжща го чела учителката Ана Николова. Писмото не предали на д-ра, защото нашитѣ подписи не личели та го оставили, докато видятъ, какъ ще излѣзе тая работа. Сетне при случай на единъ обискъ това писмо го унищожили.

Гръцкиятъ владика въ Леринъ, като узналъ за на-
мѣрението на Янкова, обажда на правителството, което
телеграфически поисква кавалерия отъ Битоля, която
още вечеръта пристига и обикаля града да го пази.

Излѣзли хора отъ организацията отъ града и му
обещали да му съдействуватъ. Но тъкмо, когато дену-
валъ въ недѣлята, видѣлъ, че войска дошла и се ви-
дѣлъ безсиленъ. И отъ Битоля му писали отъ комитета
строго писмо, въ което му казвали: „Или ще спрешъ,
или ще те държимъ отговоренъ за последствията“. Ян-
ковъ кипналъ, разядосалъ се на куриера, но нѣмало
какво да прави, изплашенъ отъ писмото и отъ аскера,
вечеръта тръгна назадъ въ Желево.

Ние въ това време отъ Статица минахме въ Смѣр-
дешъ, где направихме събрание и отъ околните села,
въ сѫбота вечеръ 7 sept. Смѣрдешани бѣха се увлѣкли
по Янкова до тамъ, че ходили при Янкова, дали му ба-
рутъ, обещали да правятъ въстание и почнали да се
приготвяватъ. Женитѣ пискатъ, криятъ дрехи и пр.,
приготвяватъ се да посрещнатъ утрешния денъ. Бѣше
убитъ отъ нашия комитетъ предателъ Лазо Кирчевъ
(на 27 юлий), гъркоманинъ, наравствено разваленъ чо-
вѣкъ; той бѣше ни предалъ въ Костуръ чрезъ влади-
ката, когато бѣше дошелъ Папанчевъ. Папанчевъ първъ
пжть извѣрши убийство. И азъ грѣмнахъ два пжти въ
него, а Чакалarovъ го довѣрши.

Поради това убийство роднините на убития диг-

наха противъ насъ агитация и имаше охлаждение спрѣмо насъ. Затова тѣ бѣха се сближили съ Янкова. На 7 вечерта направихме едно събрание, съ цель да утaloжимъ духоветѣ и да разубедимъ селяните, че нѣма да има въстание. Имаше викове и възражения отъ селяните: „Какъ така Янковъ, единъ полковникъ, може да е и подкупенъ, какъ така може да ни иска лошото и пр.?!” Ние казвахме: „Отъ где да знаемъ, че Янковъ, щомъ така постъпва въ разрѣзъ съ организацията, не е подкупенъ отъ турцитѣ и пр.“. Най-сетне селяните се убедиха, формирахме за първъ пътъ селската чета и следъ това по-теглихме за Дѣмбени, за гдето бѣха свикани по двама члена отъ управителните тѣла на околните села и всички дѣмбенци на събрание. Сѫщата вечеръ Янаки Московъ се върна въ Смѣрдешката планина. Тукъ той биде нападнатъ отъ 32 души жандармерия, отъ която се разбѣгаха; падна убитъ единъ и трима турци.

Въ събранието говорихъ първомъ азъ, после Чакаларовъ; описахме всичко за Янкова. Реши се, че не бива да се слуша Янковъ и още се избра една 4-членна депутатия, да отиде при Янкова и да му заяви, че трѣбва или да спре, или населението ще го въспре дори и съоръжжие.

На 9 септемврий депутатията трѣгнала при него и отъ името на четирмата билъ натоваренъ учительъ Киряко Тарповски (учитель въ Дѣмбени), който срещналъ Янкова въ Руля, гдето му предалъ решението. Янковъ му се оплакалъ пакъ, че сме били коцкари, социалисти, анархисти и пр. Учителятъ му отговорилъ. Като било думата за неуспѣха му въ Леринъ, казалъ, че сгрѣшилъ, че обадилъ датата на тия „коцкари“ — Чакаларовъ и пр., защото ужъ тѣзи донесли на българското агенство въ Битоля и че агентинътъ телеграфиралъ въ София, гдето веднага арестували другаритѣ

му Цончева, Саракинова въ България, въ следствие на което въстанието се осуетявало, та той вече се оттеглялъ отъ тоя планъ. Оплакаль се, че не можалъ да запали Леринъ, защото пъкъ ужъ нарочно изпратени хора отъ насъ, коцкарите, му скрили дветѣ тенекии съ гасъ, които той получилъ отъ Леринъ и съ които щѣлъ да запали тоя градъ.

Учительтъ се върна. Въ Дъмбени при насъ се присъединиха момчетата на Янкова, които бѣха съ Янаки Московъ разбити отъ жандармерията. Тѣ напълно разочаровани, че никой не се присъединява къмъ тѣхъ за въстание, станаха наши хора. Тѣ тогава ни съобщиха, че Янковъ още при първата среща ималъ намѣрение да ни обезоргжи.

Турцитѣ бѣха дигнали трупа на загиналия въ сражението въ Смърдешката планина четникъ на Янкова — Василь Пашовъ отъ с. Дъмбени и го фотографирали; пращатъ потера, която въ Смърдешъ изтезава 12 чербаджии, взели имъ рушветъ и ги освобождаватъ. Смърдешани по тоя начинъ първи опитаха следствията на Янковитѣ лудории.

Получи се известие отъ Битоля, че е арестуванъ Попъ Трайковъ, който билъ изпратенъ отъ София презъ Сърбия, за да ни помага противъ Янкова, но въ Скопье го улавятъ и го затварятъ та лежа до 16 февр. 1903 (до амнистията).

Янаки Московъ, адютантъ на Янкова, тъй сѫщо се разубеди и се опита да придума и Янкова, да се откаже отъ своите намѣрения. Но Янковъ му отговаря, че той ще продължава до край.

Янковъ дойде въ Смърдешъ, но селянитѣ не ражиха да го приематъ и му рекли да се помири съ насъ. Става срещата въ мѣстността „Харамийските падини“, (13. септ. вечеръта). Не му вѣрвахме вече, взехме мѣрки

и се спрѣхме на близко до туй място. Повикахме го чрезъ Силянова. Янковъ дойде: „Е, господа, трѣбва да се помиримъ! Народътъ вика, съ камъне ще ни избие! — „Е хубаво“, отговорихме му, „Госп. Янковъ, где Ви е въстанието?“ — „Ехъ, оставете това, джанъмъ, грѣшкитѣ сѫ отъ дветѣ страни. Ами трѣбва да се помиримъ! Ще се споразумѣя съ битолското началство“. Щѣлъ да остави момчетата си на нась и съ 10 души и Силяновъ още съ него (защото не можелъ сега на стари години да учи шифъръ!) ще идѣлъ въ Битоля. Отъ тамъ щѣлъ Янковъ да изложи на бит. комитетъ своя новъ планъ: той щѣлъ да иде съ Коте въ Гърция да купува пушки и да ги препраща намъ. „Само ви се моля, господа, каза той, пушките да ги изплащате, да не ги оставяте на нашъ грѣбъ, защото ние нѣмаме срѣдства“. Харно, всички се съгласихме на тоя планъ. Трѣбваше да се опредѣли, кои момчета ще идатъ съ него, кои ще останатъ съ нась. На 14. септ., като почнахме тия подробноти, Янковъ изведнажъ обрѣща: той не можелъ да дѣли момчетата си, — премислилъ си. Нѣмалъ довѣрие въ нась. Предлага друго: „Бе, азъ, Чакаларовъ и Силяновъ да идемъ въ България, че да убедимъ Цончева, Сарафова и Дѣлчева да се помиримъ; Чакаларовъ да убеди Сарафова, а Силяновъ Дѣлчева“. Възразили му, че това не върви така. Янковъ казалъ: „Ако не успѣемъ да ги помиримъ, тогава азъ ви казвамъ, че мамк. . . , ще тръгна по България и всегде, гдето има комитетъ, ще говоря противъ тѣхъ, а пѣкъ моята дума се слуша въ България“.

Янаки Московъ заяви, че ще си иде вече дома, въ селото Дѣмбени. Янковъ го вика на страна и му казва: „Бѣди готовъ за 20 септемврий, ще нападаме Костуръ: руситѣ на Шипка ще дойдатъ въ това време и тогава ще стане, що ще стане“. Вече и Московъ видѣ, че има работа съ смахнатъ човѣкъ.

Същия ден се получи известие, че отъ проводената на чело съ Гайкова Янкова чета до Загоричани съ паднали въ сражение 6-ма души. Гайковъ, като отишелъ къмъ Загоричани, съ помощта на Петър Погончевъ събрали селяни и излѣзли въ планината, — вече въстание ще се дига я; жени, може причестили се, прощавали се, целували се. Когато излизали отъ селото, убили двама турци спахии и единъ-двама турци, които продавали пиперъ — пиперджии; обявяватъ хората въстание. Къмъ тъхъ се прибрали и нашиятъ човѣкъ Михаилъ Николовъ, който на селяните, които го питали, отговарялъ, че има-нѣма въстание, за него обаче въстанието е вече провъзгласено. Наскоро войската изненадва четата на Гайкова — на 10-11. септемврий, убива шест души. Селяните се изпокрили въ селото си, а Гайковъ, разбитъ, бѣше се прибрали съ 2-3-ма къмъ Прекопана. Тая весть потресе Янкова, и затова той, безъ да ни обади, събра си четата и тръгна прѣзъ Дрѣновени за Пополе,

Въ това време, кѫде 28. септ. частъ отъ войската заминала къмъ с. Бабчуръ да дири комити. Тукъ уловиха българския учителъ Яне Карайневъ, род. отъ Велесъ (сега е въ Плевенско). Този, безъ много да го изтезаватъ, предаде най-добрите работници, и тѣзи, изтезавани, предадоха до 14 пушки та бидоха откарани до 18-20 душъ бабчурци въ Костуръ. Учителятъ, уплашенъ да не бѫде убитъ отъ комитета заради предателството, помолилъ аскера да го вземе съ себе си и да го препрати въ родното му място. Аскерътъ отъ тамъ мина за Кономлади, а другъ аскеръ отъ Костуръ дойде тамъ, гдето предполагаха, че ще намѣрятъ насъ и Янкова. На пѫтя заварили две момчета отъ Турция, които носили писмо за Цильо Кономладски, въ което се известявало, че Яне издава та да се предпазва. Въ Кономлади били най-безчовѣчно изтезавани четирма селяни и двама бивши,

болни четници отъ Марковата чета. Тъ нищо не издали, като казвали, че сѫ просяци. Заедно съ тѣхъ заловилъ аскерътъ до 12 души кономладчани (Цильо не е билъ въ селото). Аскерътъ, който идѣлъ отъ Биглища за Кономлади, срѣща едно влашче, овчарь, което издало нѣколцина отъ Черновища, които имали пушки. Затвориха Попъ Танаса и коджабашията и др. Влашчето живѣеше въ Брезница, та отъ Черновища го откараха въ Брезница, гдето посочилъ, че имало заровени пушки подъ св. трапеза въ черквата. Копаха, но не намѣриха нищо. Оплакаха се селяните въ Битоля, дойде изследване, дойде и рускиятъ консулъ Ростковски. Консулътъ замина и въ Костуръ, да изследва, като заржча на селяните, да дойдатъ и тѣ, да дадатъ заявление на правителството. Отидоха попъ Кръстъ, екзархийски свещеникъ, и коджабашията Карола. Въ Костуръ чорбаджията гъркоманинъ Жапко надумалъ ги, да идатъ първомъ при гръцкия владика и съ него да се съветватъ, какъ да постгнятъ. Отишли. Гръцкиятъ владика ги убедилъ, да не казватъ, че турцитѣ разкопали черквата имъ, но че това сами сѫ го направили, защото ако постгнятъ иначе, за селото щѣло да бѫде зле. И тѣ подаватъ заявление въ този смиꙑлъ. И тъкмо, когато рускиятъ консулъ се каралъ въ меджлиса за станалото осквернение на черквата, прочели заявлението, което казва обратното. Тогава консулътъ се ядосалъ, питалъ ги, защо му направили така, отива си, и сетне вече българи не приемалъ въ консулатото и ги дори изпиждалъ.

Следъ туй ние отъ Дъмбени минахме въ Жупанища, отъ гдето изпратихме Папанчева, Колю Андреевъ и Митре Влашето въ с. Желинъ (има тамъ и турци), за да накажатъ предателя гъркоманинъ Василь и гъркоманския попъ, който, наскъканъ отъ владиката, бѣше подкупилъ съ владишки пари двама турци, които да уби-

ятъ българския свещеникъ Динко въ същото село. И попъ Динко биде най-звърски, убитъ — разпорили го и червата му увили около врата. По тая случка ние искахме да отмъстимъ на попа и неговия приятель Василь. То бѣше около 1-2. октомврий. Нашитѣ отидоха, влѣзоха въ кѫщата на Василь, който не искалъ да излѣзе, грѣмнали, убили Васила; при тоя случай билъ застреленъ и неговиятъ внукъ, и дъщеря му биде наранена, която нас скоро умрѣ. Следъ това се върнаха и не се доказа нищо, при всичко че се знаеше, че е комитетска работа.

Силяновъ се отдѣли отъ нась, — мина презъ Гърция за София, а ние, стреснати отъ аферата въ Бабчуръ и Черновища, решихме да прибираме пушките отъ селяните и да ги складираме въ горите за по-сигурно. Съ тая работа четитѣ се занимаваха презъ есенъта.

XV.

Полк. Янковъ продължава да възъва смутъ между селяните. — Публиченъ диспутъ съ Янкова. Янковъ си заминава презъ Гърция за България. — Войска се настанива по селата. —

Раздѣляне четитѣ на по-малки групи.

23. априль.

Янковъ, следъ като обиколилъ по селата въ Пополе, биде откритъ на „Бобицките стени“ (при с. Бобища, около 5-6. окт.) отъ аскера и се завръзва сражение, въ което турцитѣ изгубиха до 30 души, а четата на Янкова има само единъ раненъ. Неговите хора имаха манлихерки. Сражението трая 3 часа. Отъ тамъ Янковъ заминава за Корещата, гдето случайно около с. Статица се срещнахме и пакъ случайно и ние се прибрахме въ Кономлади. Предъ селяните тамъ той ни нападаше и ругаеше, и отиде до тамъ, щото почна да казва на селяните да ни предаватъ и убиватъ. На четника Кузинчевъ той дори е предлагалъ, да се вмѣкне въ нашата

чета и да убие Чакаларова и Кляшева. Това самъ четникътъ го изповѣда. Пъкъ и ние бѣхме се тогава наканили, да му свършимъ работата на Янкова, но не ни позволиха отъ Битоля. Следъ това натоварихме Папанчева да прибира пушкитѣ въ Корещата.

Бѣше пристигналъ Иванъ Поповъ въ Дѣмбени и го задържахме около две-три седмици при настъ, за да го запознаемъ съ селянитѣ.

Понеже въ Леринско имаше голѣма нужда отъ опитенъ войвода, изпратихме Папанчева около 12. октомври да отиде въ Леринско и да задържи положението, следъ като бѣ убитъ въ Крушоради войвода Дине Екшисулията, водителъ на чета, следъ убийството на Марка.

Янковъ обикаляше по селата въ Корещата, а Гайковъ тъкъ оставаше около Загорчани, гдето около 18. октомври имаше пакъ едно сражение, въ което турцитѣ имаха до четирма убити, а Гайковъ не даде никакви жертви.

На 22. октомври Чакаларовъ, азъ и Поповъ бѣхме въ Смѣрдешъ, а четата я водѣше Митре Влашето. Тукъ срещнахме Янкова, който по обичая ни ругаеше и лъжеше, че Чакаларовъ билъ получилъ отъ Върх. Комитетъ 5000 напалеона за дѣлото, че ги злоупотрѣбилъ, че отъ Загоричани взелъ 700 лири и пр. Селянитѣ, като чуваха тия работи, желаеха публично да се срещнемъ и предъ народа да се обяснимъ. И тая среща бѣше нагласена да стане въ Косинецъ на 24. октомври, въ присъствието на около 20 души, избрани отъ управителнитѣ тѣла на селата Дѣмбени, Косинецъ, Лобаница, Смѣрдешъ и Въмбелъ, станаха обясненията. Думата първъ получи Янковъ. Той почна да говори, че никой не трѣбва да му отнима правото да се бори за своя край и за народа, че никаква вѫтрешна организация

не може да му налага да я слуша и да ѝ се подчинява, че вътрешна и външна организация нъма, а има само лични яжби, че хора, пратени отъ Дълчева, се приематъ, а други следъ това пратени отъ Върховния комитетъ, не се приематъ; дава своеобразни схващания относително организацията и най-сетне се обърна къмъ селяните и ги попита, да ли тъго искатъ да работи, защото тъго съж всичко, тъго хранятъ четитъ, тъго ги криятъ, поради което тъго тръбва да заповъдватъ на четитъ, а не на опаки, и много други подобни гъделничкания на селяните. Безъ да спомене за нападките си и клюките си по адресъ на организацията, особено на Чакаларова, и безъ да го прекъсне нѣкой, той свърши речта си. На тая речь отговори Чакаларовъ. Следъ като обясни на селяните, че вътрешна организация има, че тя може да налага своята власть на всички и че всъки се приема, отъ кѫдето и да е билъ, да работи въ тая организация, стига да приема нейния уставъ. Най-сетне Чакаларовъ направи запитване относително клюките, които сипъше подиръ него Янковъ, а най-много за злоупотрѣбление на нѣкакви суми. И следъ като обясни Чакаларовъ, че не нему лично съж били предадени отъ Върховния комитетъ около 25 наполеона, срещу които има разписка и за които е представена сметка на Дълчева, и че никакви суми не съж прибириани отъ селата, освенъ третинките отъ разписките, за които си има сметка, помоли Янкова, да изкара свидетели, за да изкажатъ злоупотрѣбленията, правени въ Костурско, и още да приповтори, че е истина, че Чакаларовъ е взелъ 5000 наполеона отъ Върховния комитетъ. И ако Янковъ докаже съ нѣкакъвъ документъ, че Чакаларовъ е взелъ 5000 наполеона отъ В. К., Ч. ще му представи сметката за изразходването на тая сума.

Янковъ отговори, че той никога не е казалъ, че

Чакаларовъ е взелъ 5000 наполеона отъ Комитета, но че чувалъ, какво Върховния комитетъ ималъ нѣкаква сметка съ Чакаларова, а колкото за злоупотрѣблениета по селата, пакъ каза: „Така, бе брате, чулъ съмъ така да казватъ,” и че и това не е говорилъ. Чакаларовъ извади двама свидетели, да докажатъ, че тѣмъ е говорилъ Янковъ това, но той отказа и предъ тѣхъ, че ужъ не е говорилъ такова нѣщо. Като не можа Янковъ нищо да потвърди отъ ония клюки, що е пускалъ по селата, селяните се убедиха, че говореното му е само отъ злоба, и молѣха го, да се заличи всичкото досегашно и да направимъ нѣкакво помирение. Следъ това Чакаларовъ пъкъ обвини Янкова, че той е именно човѣкътъ, който е задигналъ 400 лири отъ костурчаните отъ Цариградъ, споредъ както е казвалъ Петъръ Погончевъ, неговъ новѣкъ и тогава агентинъ. Янковъ се обѣрна къмъ Петъръ Погончевъ, а този подирниятъ това потвърди. Янковъ се скара съ него, като призна, че е взелъ около 150 лири, които е далъ на Върховния комитетъ. Най-сетне отъ събранието не излѣзе нищо, и понеже се расъмваше и понеже го бѣше страхъ да остане при нась, стана да си отива. Тъкмо когато си излизаше, селяните запитваха: „Що джанамъ, кое е краятъ?“ Азъ отговорихъ: „До никакъвъ край не можемъ да дойдемъ, докато тѣзи господа не признаятъ вѫтрешната организация и не ѝ се подчинятъ.“ Гайковъ, който се бѣше приbralъ при Янкова, отговори: „Ние сме хора на Върховния македонски комитетъ“, а пъкъ азъ отговорихъ: „А пъкъ ние сме хора на вѫтрешната организация, която ще знае да наложи своята властъ.“ На туй и Янковъ взе да креши: „Ние сме хора на Бърховната македонски комитетъ, избранъ отъ цѣлия български народъ и признатъ отъ цѣла Европа. Който не признава него, той (заклати пушката)..“ Чакаларовъ възрази на Гайкова: „Не

мисли, че имашъ пилци да гонишъ, защото и азъ имамъ бйръ-парчё брада, защото докато казвашъ които, които, азъ ще ти свърша работата." Съ туй се свърши. Тъ излъзоха и ние излъзохме, и по разни посоки се разодихме. Въ Дъмбени Янковъ пакъ ималъ препирни съ учителя Кирякъ Търповски, който разубеди селяните да не вървятъ подиръ Янкова, та нито не приеха четата му въ селото, а само него съ петима души.

Отъ тукъ Янковъ замина за Нестрамско и се упъти за Гърция. Въ Атина е фотографиранъ съ двама първи предатели, които донасяха на гръцкото правителство, та бъха пострадали толкова наши хора, между които и Ив. Поповъ.

Янковъ замина, а остава, за да съе раздори въ района, П. Гайковъ съ 7—8 души. Други отъ четниците на Янкова отидоха при Коте, който го изпроводи до границата, и на него Янковъ предаде манлихерките си. Както е известно, Янковъ отъ Гърция се прибра въ София.

Въ Косинецъ ние поставихме Попова на чело на четата, която водѣше, следъ като бъ заминалъ Попанчевъ, Митре Влашето.

Щомъ настана зимата, аскерътъ, за да може да прибере пушките и да унищожи комитетите, настани се по села: въ Смърдешъ имаше 120 души: въ Руля — 70 души; въ Поздивища 90 души; Кономлади 110 души; въ Вишени до 150 души, въ Загоричани отъ 150 до 200 души; въ Костуръ 500 души, въ Хрупища 300 души; въ Нестрамъ 100 души и въ Биглища 200 души. Така обхванати главните пунктове, циркулирането на четите не бъше възможно; бъ падналъ и снъгъ та на четниците не бъше възможно да живѣятъ по планините, а по селата бъше мжено да живѣятъ на купъ, понеже почти всѣка нощъ турските бъха принудени внезапно

да обикалятъ по нѣколко села въ една нощъ и да претърсватъ една по една всички кѫщи по редъ. Отъ това и отъ студъ при нощнитѣ маршировки мнозина отъ аскера измрѣха и се поболѣха.

Въ това време (3. ноемврий), за да не изгубимъ четата въ нѣкое безцелно сражение, при тия мѫчни условия, създадени отъ лудориите на Янкова, решихме да разпредѣлимъ четата на малки групички, които изпратихме по нѣколко пункта по селата, гдето бѣхме предписали на селянитѣ да приготвятъ скривалища за случай на нужда. Това бѣха дупки, издѣлбани въ земята, вънъ отъ кѫщата, съ отверстие за въздухъ. Въ скривалището се влиза отвѣтре, изъ зимника.

XVI.

Нови предателски афери. Войската прави обиски по селата. Положението става непоносимо. Насърдчене отъ Битоля. Женитѣ въ всичко помагатъ — и съ караула служба нощемъ и денемъ. Духоветѣ се съживяватъ. Поведението на руския консулъ и на австрійския.

29. априль.

Следъ като така разпрѣснахме нашитѣ чети въ Корещата, писахме и на Ник. Андреевъ, който бѣше се загнѣздилъ въ селото си Мокрени и тамъ прекара почти цѣлата зима, сѫщо така да постѫпи съ четата си, която състоеше отъ 9 души. Понеже зимата бѣше настѫпила, имаше доста снѣгъ падналъ, сѫщевременно и аскерътъ бѣше заседналъ по селата и правѣше чести обиски, положението много тежеше на селянитѣ и дори ставаше мѫчително. Единъ день на 8. ноемврий въ селото Бобища квартируващето на Янковия войвода Петъръ Гайковъ, — всички б души. Гайковъ съ четата си се готвѣше да замине презъ Гърция за България и за това е искалъ пари отъ селския коджабашия срещу пушкитѣ,

които щълъ да остави. Коджабашията, кой знае подъ каква подбуда, обещава на Гайкова, че ще изпълни желанието му, но пъкъ за това да остане и тоя ден въселото. Презъ нощта коджабашията известилъ на аскера въ Загоричани ($\frac{3}{4}$ часа до Бобища), и сутринъта четничитѣ се намѣрили заобиколени. Преди още да усѣтятъ, аскерътъ, предвожданъ отъ коджабашията и селския аза, се упѫтва къмъ кѫщата и даже успѣва да влѣзе и въ кѫщата съ цель живи да ги залови. Поради тропота, станалъ единъ отъ тѣхъ, бившъ нашъ добъръ четникъ, увлѣченъ сетне отъ Янкова, по име Коста Чаушотъ; бѣше се събудилъ, и като вижда, че коджабашията влиза въ кѫщата, грѣмва и убива коджабашията и събужда другаритѣ си, които грабватъ оржието и се започва стрелба, която трае презъ деня до пладне. Като видѣли четничитѣ, че турцитѣ напрѣскали кѫщата съ гасъ и че вече я подпалили, Гайковъ съ 4-ма души излиза отъ вратата и ударя на щикъ, ала презъ първия редъ като миналъ, при втория редъ пада поваленъ заедно съ тримата си другари: Демиръ Кономладски (той бѣше въ най-първата чета, водена първомъ отъ Коте, сетне отъ Марко), Кузо Погоицевъ (брать на Петъръ Погончевъ) и още едно момче отъ Загоричани, — Георги. Коста Чаушотъ бѣше се изкачилъ на покрива, отъ гдето стрелялъ, и тамъ, ударенъ, пада и пламъчитѣ го обгрѣщатъ. А четникътъ Фани (Теофанъ), родомъ отъ Бобища, бившъ преносвачъ на пушки, понеже познаваше селото си, успѣлъ отъ кѫща въ кѫща да се избави. Тогава изгорѣха около четири кѫщи и арестуваха две жени. Отъ аскера паднали около 14 убити.

По тоя случай Янковъ и С-ие обвиняватъ учителя Манолъ Розовъ, че ужъ той подстрекавалъ коджабашията да ги предаде, когато Розовъ едва що бѣше излѣзълъ отъ затворъ една седмица преди туй. А и вънъ

отъ туй положително се знае, че Розовъ никакъ не е билъ замъсенъ въ тая работа.

Същия денъ бѣха заобиколени отъ войска селата Дрѣновени, Руля, Корчища, Косинецъ и Дѣмбени. Въ Косинецъ бѣхъ и азъ съ Чакаларова и съ четирима четници, но като бѣхме скрити въ едно скривалище, понеже не обискираха кжщата, не ни намѣриха. Предалъ ни бѣше Дине Кутцото отъ сѫщото село, който по-после се призна. Той после презъ време на въстанието биде убитъ отъ аскера. Той ни бѣше предалъ, защото бѣха обещани за Чакаларова 200, а за мене 100. лири.

Поради честитѣ обиски, отъ смѣтнитѣ понятия, които посѣ Янковъ съ своята агитация, и разцеплението, което предизвика, бѣ се разклатила у селяните вѣрата въ едно близко въстание. Па и честитѣ обиски докараха народа въ една апатия спрѣмо дѣлото и ржководителитѣ, така че остана да ни прибиратъ и подкрепятъ само най-добрите ни приятели и роднини, и то само въ селото Дѣмбени, като екзархийско, а сега и въ Косинецъ.

Ние видѣхме, че може всичко да се изгуби, ако върви все тѣй, че може и да загинемъ случайно, та решихме първомъ да се раздѣлимъ съ Чакаларова: той остана въ Дѣмбени, азъ отидохъ въ Смѣрдешъ, гдето имаше аскеръ, за по-сигурно. Поповъ по това време бѣше въ Жупаница съ четирима, а Митре Влашето съ петима души бѣше останалъ въ планината „между мечкитѣ“. Живѣеше подъ една плоча въ една стена; тамъ нощували мечки около тѣхъ, лошо, никой не имъ носилъ хлѣбъ. Затова Митре замина въ Долната Преспа, гдето Коте бѣше ходилъ, и тамъ тури здрави основи на организацията въ селата Тѣрново, Граждано, Орово и др., гдето до тогава нищо не бѣше направено. Тамъ Митре прекара до края на месецъ януарий. После,

въ време на въстанието, тия села бидоха съвършено изгорени. За да може да бъде по-последователенъ, Митре съ четата си предприе да унищожи прочутия Селфобегъ, който имаше чифлици въ Долня Преспа (Буковикъ, Оровникъ и др.). Митре го пресръща между Буковикъ и Лжкъ, и следъ единъ часъ бой съ другаритѣ и сеймените му, уби двама сеймени, а бега нарани тежко, а също и другаря му, пакъ единъ бегъ. Бегътъ остана живъ. Съ туй Митре се препоръча предъ селяните като народенъ деецъ.

Между туй азъ и Чакаларовъ преди да се раздѣлимъ писахме въ Битоля, какъ положението е нетърпимо, и искахме, да ни обяснятъ, да ли ще има нѣкакво движение на пролѣтъ и въобще, какво да се прави при таково положение. Отговориха ни да изпратимъ четитѣ къмъ Леринско и Воденско, а ние да заминемъ презъ Гърция и да оставимъ само нѣколцина легални хора, които да съобщаватъ въ Битоля, какъ стоятъ работитѣ. Ние на това не се съгласихме, като отговорихме, че ние тукъ сме родени, тукъ и ще умремъ, като предпочитаме да станемъ жертва на мъчното положение. Тогава отъ Битоля се получи едно окръжно до селата, въ което за настърчение се казваше, че трѣбва да имаме още малко търпение, че частътъ на борбата е наблизилъ и пр. Това се получи предъ Божикъ. Преди туй, презъ ноемврий ни писаха да имъ опредѣлимъ човѣкъ за окръжния конгресъ, който се проектираше презъ коледнитѣ празници. Ние отговорихме, че само азъ и Чакаларовъ можемъ да бѫдемъ делегати. На това не ни се отговори дълго време, и когато ние пакъ попитахме по тоя въпросъ, отговори ни се, че конгресътъ се състояль вече и безъ нась. Конгресътъ наистина се състояль въ Солунъ, но той не билъ окръженъ, нито общъ македоно-одрински конгресъ, както е трѣбвало, а е билъ

конгресъ на нѣколко градски ржководители и учители, слабо запознати отблязу съ състоянието на работитѣ. Отъ града Кукушъ е имало единъ представител, отъ цѣло Битолско пакъ единъ, и пакъ градски ржководителъ, Лозанчевъ.

Вече предъ Божикъ ни се писа отъ Битоля, съ шифъръ, да заминемъ само ние, че тая пролѣтъ нѣма да мине безъ движение. Въ следствие на това ние съ окрѣжни, понеже лично не можехме да се движимъ по селата, обяснихме на населението, че това мѫчително положение нѣма дѣлго да трае и че скоро ще достигнемъ до крайната цель.

Презъ ноемврий войската, като обискираше въ с. Статица, улови единъ бившъ Котевъ четникъ, Коле Славчето, който изказа и предаде селскитѣ пушки на брой около 30. Аскерътъ много звѣрски изтезава около 12 души селяни, които сепнѣ лежаха въ затвора въ Констуръ до амнистията презъ февруарий месецъ. Пушкитѣ бѣха складирани въ гората, за да не попаднатъ въ турски рѣзци. Но Геле Търсянски, другарь на Коте следъ Търсянската афера (19. май 1902), за да не бѫдатъ пушкитѣ у наши хора, една нощъ, като влѣзълъ въ селото, уловилъ нашитѣ хора, на които бѣха повѣрени пушкитѣ, взель отъ гората на сила пушкитѣ и ги оставилъ у Коле Славчето. Сепнѣ Коле Славчето ги предаде на турцитѣ. Геле после биде убитъ, къмъ 25. мартъ 1903 г., отъ хора, изпратени отъ Сарафова, понеже селото Арменско бѣше пропишъло отъ сѫщия тоя Геле.

Селянитѣ се окуражиха малко. Аскерътъ, уморенъ да изтезава и да прави претърсвания, посрѣ малко. Въ туй време се прѣсна слухъ презъ февруарий, че нѣкакви реформи се даватъ. Турцитѣ почнаха сами да говорятъ, че султанътъ дава правдини и пр. Чу се, че Австроия и Русия налягали за реформи, че рускиятъ царь

пратилъ пари, помошъ за бъжанцитѣ. Всичко туй съживи надеждитѣ.

Тогава много се съживиха и усилиха женските дружества, ръководени отъ селските учителки, особено въ Дъмбени и Косинецъ. Женитѣ не само че не прѣчеха на мѫжетѣ, но даже въ време на обискъ прикриваха пушки, припаси и самитѣ четници. Понеже мѫжетѣ не можеха да караулятъ, тъй като аскерътъ убиваше безцеремонно когото сварѣше нощно време, ако е мѫжъ, затова женитѣ, организирани съ десетници-жени на чело, редомъ караулѣха нощно време на край село — по 2-3 жени на всѣки край, отъ гдето се предполага, че ще дойде аскеръ, и обаждаха своевременно всичко. И презъ дена пазѣха, — мѫже и жени смысено.

Така вървѣ до срѣдата на януари 1903 г. Времето се поправи, и ние се събрахме около 12 души пакъ наедно и почнахме пакъ да обикаляме по селата. Тогава азъ съ четата на Митре за пръвъ пътъ въ с. Връбникъ турихъ основи на организацията, та поставихъ управително тѣло, членове, десетници; купиха си въ течението на единъ месецъ 30 пушки — толкова бѣха и работниците. Правихме общи събрания, въ които четѣхме окръжнитѣ отъ Битоля и съ пѣсни и „ура“ завръшвахме събранията. До тогава още „ура“ не бѣше познато и правѣше впечатление, като викахме ура и ги карахме и селянитѣ да викатъ. Сега и женитѣ и децата знаятъ ура. Замѣнихме и пѣснитѣ, които дотогава се пѣха, пѣсни на арнаутски припѣвъ, съ български военни и училищни пѣсни. И съ това много се съживяваха хората. Така до месецъ май.

На 23. февруари Смърдешкиятъ аскеръ се дигна отъ селото и отиде та се установи въ Дъмбени, гдето имаше единъ таенъ предателъ та по негови доноси често ставаха обиски. Аскерътъ най-сетне, изморенъ да ходи

по обиски въ Дъмбени, решава трайно да се настани тукъ. Дъмбенци, подкляждани отъ нась, не даваха на аскера здравитѣ кѫщи; аскерътъ се опита на сила да се установи въ по-добрите кѫщи. Поради туй стана на 24. февруарий смуть: женитѣ се сбиха съ аскеритѣ, като отидоха да ги изгонятъ отъ кѫщата, въ която бѣха за-седнали. Женитѣ именно, като искали войницитѣ да на-влѣзатъ въ кѫщи, взели да викатъ жени отъ цѣлото село, събрани отъ десетницитѣ. Искали да се явятъ при юзбашията, за да му изложатъ, защо не желаели да се установяватъ войници въ срѣдъ село, а именно, че не можели свободно да си отиватъ на вода, по работа и пр., та затова искатъ аскерътъ да бжде на края на се-лото. Войници не ги пускали при юзбашията, и взели да тласкатъ, женитѣ се противили, и една извикала: „Що ги гледате тия кучета, вземете камъне и удрете!“ Почнали женитѣ да хвърлятъ съ камъни. И тогава било заповѣдано на аскера да стреля. Така и стана, а пѣкъ на помощь на женитѣ се притичатъ нѣкои мжже, че за-хванали и тѣ да хвърлятъ камъне. Като виждатъ же-нитѣ, че отъ куршумитѣ една жена, Мисовица Влаин-ката (българка, женена за Мико Влашето) е тежко ра-нена, и Юмбрукова, жена, леко ранена въ главата; едно момче тѣй също леко ранено и др., уплашени отстъпиха. На другия денъ отъ цѣлото село — мжже, жени и деца — около 300 души тръгватъ да се оплакватъ въ Битоля. Тукъ рускиятъ консулъ ги изруга, като имъ каза, че докато не изгонятъ четитѣ, които криятъ, нѣма милостъ за тѣхъ. „И нашиятъ царь ще остави турския царь да ви изколе“ — казалъ той. Учителътъ отъ с. Дъмбени, Кириакъ Търповски, му отговорилъ: „Ние никога нѣма да предаваме четитѣ, защото ние всички сме комити“. Отъ тукъ отиватъ при австрийския консулъ, който по-лю-безно ги посрещналъ, посъвѣталъ ги, да не си преда-

ватъ пушкитѣ, защото само съ тѣхъ щѣли да могатъ да се освободятъ, и най-сетне имъ далъ два наполеона за пжть".

Аскерътъ остана въ Дъмбени. Дойде комисия въ Дъмбени, обвини нѣкои аскери, защото сѫ стреляли, и изпратиха после правителственъ докторъ, който излѣкува раненитѣ. — Селянитѣ на пукъ не клаха никакъвъ добитъкъ, нищо не даваха, и затова аскерътъ бѣше принуденъ всичко да си набавя отъ Костуръ.

XVII.

Помирение между екзархисти и гъркомани. Борисъ Сарафовъ съ четата си пристига въ Костурско.

2. май.

Въ следствае на агитацията, която бѣше захваната отъ по-рано, и въ следствие на арестуванията на много костурчани въ Гърция, гонението на българитѣ, спѣнкитѣ за пренасяне оржжие, поведението на владиката и пр., много се усили агитацията, за да се отцепятъ селата отъ патриаршията. На 24. февруари се срещунахме съ Кокарева отъ Ресенско и съ него отидохме въ Смърдешъ, тъкмо следъ дигането на аскера, за да подигнемъ духа на населението, отпадналъ поради дългото стояне на войската въ селото.

Въ едно събрание на 28. февруари се реши, да се помирятъ екзархисти и гръкомани, които повече отъ 12 години помежду си враждуватъ. Екзархиститѣ нѣмаха черкви, черкуваха се въ училищата; нѣмаха камбана и пр. и пр. Борбата бѣше много ожесточена. Помирението стана въ смисълъ: гъркоманитѣ отварятъ черквата и за екзархиститѣ та редомъ да се черкуватъ, а така сѫщо и свещеницитѣ имъ да служатъ въ черквата. Мъртъвците екзархисти да се опѣватъ въ черква. А пъкъ и дветѣ партии се нагрѣбватъ да изплатятъ селския дългъ, който бѣше повече отъ 500—600 лири. 28. февруари

въ споменъ на това помирение се отпразнува като паметенъ денъ.

Подиръ това съединение около две седмици цѣлото село призна екзархията. По Смърдешъ се поведоха и другатѣ села; повечето отъ тѣхъ подадоха заявления до правителството, че ще признаватъ екзархията. Това ставаше презъ мартъ, и тогава станаха екзархийски и Косинецъ, Смърдешъ, Въмбелъ, Върбникъ, Жупанища, Апоскелъ, Габрешъ, Конюмлади, Бабчуръ и др.

Свърхъ всичко туй дохожда къмъ 17. мартъ Сарафовъ съ четата си. Самото име на Сарафова бѣ достатъчно да въодушеви селянитѣ и да ги накара да се изпълнятъ съ надежди, толкозъ повече, че се потвърдяваше нашето съобщение, че въстание ще има. Па и туй, че заминалиятѣ на чужбина костурци по наша покана (по заповѣдь отъ Битоля) взеха на тѣлпи да се връщатъ, вече увѣри хората, че сериозно се готови борба. Трѣбва да кажа, че Давидовъ дохожда презъ декемврий до с. Мокрени, отъ гдето писа на Чакаларова да дойде да се срещнатъ, но срещата не можа да стане, понеже тогава бѣше мжично да се движки човѣкъ та отъ тамъ Давидовъ, безъ да може да се види съ насъ, замина презъ Арменско за Преспата и Ресенско.

Енергичниятъ тонъ и живостта на Сарафова много подействуваха върху селянитѣ, и тѣ върваха въ сполучата на цѣлото. Сарафовъ говорѣше и на женитѣ, че тѣ не трѣбва да охкатъ за мжжетѣ си, че не трѣбва да ги спиратъ въ работата имъ и пр. Всички викаха ура! възхитени до нѣмай-кѫде. Само съ това въодушевление, което царуваше тогава, може да се обясни, защо всичкитѣ околни на Смърдешъ села бѣха се дигнали да помогнатъ на Смърдешъ въ боя, който стана, когато бѣше Сарафовъ тамъ, както ви го е описалъ Ив. Поповъ¹⁾.

¹⁾ Вижъ въ споменитѣ на Ив. Поповъ за това страшно премеждие на селото Смърдешъ.

Още на 16. февруари въ Апоскелъ стана едно събрание на центровитъ водители, въ което се обмисли, какъ да се подготви въстанието и какво ё да се върши презъ първия денъ на въстанието. Има и спазенъ протоколъ отъ това събрание. Духътъ се усили следъ амнистията, че се освободиха много добри сили, между които бѣха и Попъ Трайковъ и Мих. Николовъ, затворенъ подиръ Янковитъ гюрултии. Попъ Трайковъ тъкмо бѣ станалъ постояненъ ржководителъ четникъ, бѣхме му облѣкли четнишки дрехи, и на другия денъ — на 28. февруари стана реченото сражение въ Смърдешъ.

Следъ като мина тая афера и бѣхме раздѣлили четитъ, заминахме съ Сарафова въ Смилево на конгреса — 3. априлий.

Подиръ настъръ ржководителите на четитъ Попъ Трайковъ и Манолъ Розовъ, който бѣ станалъ нелегаленъ (до тогава учителъ въ родното си село Бобища), се залавяха сериозно да подготвятъ населението за борбата като обикалятъ селата, сформираватъ селските чети, взиматъ ги на упражнения и пр. — Поповъ си водѣше своя чета.

XVIII.

Смилевскиятъ конгресъ.

Той бѣше свиканъ отъ Битолското началство повече по настояването на Сарафова. При обясненията, които станаха по предстоящето въстание и по размѣнените по туй мисли, видѣ се, че организацията слабо е подготвила въстанието не само въ Битолско, но още повече въ другата част на Македония. Почти наполовина отъ присѫтстващите се изказа, че никакъ не сѫ подгответи за въстание, и когато стана въпросъ да се обясни, защо преди да се вземе мнението на отдѣлните районни ржководители се взело решение въ Со-

лунския конгресъ за въстание, Лозанчевъ не можа да даде прѣмъ и сѫщественъ отговоръ. Той главно се основаваше върху туй, че въ писмата на отдѣлни районни водители се изтъквала нетърпимостъта на положението. Затова Лозанчевъ счель за излишно да свика окръженъ конгресъ. Когато нѣкои отъ присѫтствуващите категорично заявиха, че нѣма да взематъ участие въ планираното въстание, защото не искали да водятъ народа на касапница (тѣ бѣха: Петър Ацевъ, район. войвода въ Прилепско, Никола Петровъ — въ Мориховско и др. нѣкои), Лозанчевъ каза: „Господа, и да не искамъ азъ да се подига въстание, большинството въ конгреса пакъ щѣше да ми го наложи.“ Като видѣ Сарафовъ при тѣзи спорове, че въстанието е много прибързано, а пъкъ знаеше, че въ нѣкои мѣста не можеше да се спре, тъй като и турцитѣ бѣха взели всички мѣрки, за да парализиратъ действията на комититѣ, обърна се къмъ Лозанчева, другаритѣ му пъкъ и къмъ Груева и имъ каза: „Това се вижда, че народътъ не е подготвенъ за борба, и грѣхътъ да ви е на душата, че ще опропастимъ народа. Ето до това положение докарахте, като държахте хората въ неизвестностъ по вашите дѣла и вашата подготовка. Знайте, че въстанието е прибързано, и то по-скоро е едно престъпление, отколкото дѣло за сполучка. При все че е така, ние сега вече не можемъ да се върнемъ назадъ, — чужденците сѫ дошли вече отъ чужбина, агитацията е вече усилена и за това ние сме принудени да го приемемъ, да подкараме усилено подготовката, защото иначе ще ни прибератъ и пушкитѣ и срамно ще свършимъ“.

На това отгоре Груевъ (председателъ на конгреса) възрази: „Бе хора, не си губете времето да разрешавате въпроса, ще ли има въстание, защото той е решенъ — бит-тѣ давасъ. Сега говорете по въстание-

то, какъ да го правимъ и кога, не по денъ и по време". Следъ това вече по речения въпросъ дебатът се прекратиха. Тогава се обърнаха и тъзи, които не бъха съгласни и никакъ не бъха подгответи, поискаха наставления, какво да направятъ, за да подгответъ и тъ колкото се може районите си. Следъ това си заминахме. Изпускамъ тукъ други подробности за Смилевския конгресъ, понеже Ви ги е разказалъ Слав. Арсовъ.

Стана мъстенъ конгресъ въ Дъмбени, гдео се съобщиха нѣкои отъ решенията на конгреса, и вторъ мъстенъ конгресъ въ Блаца. Всички съмѣтхаха, че въстанието скоро ще бѫде, и за туй усилваха приготовленията. Между туй стана Смърдешката нещастна афера, която тежко повлия на населението.

XIX.

Изгарянето на Смърдешъ. Турските жестокости въ Смърдешъ и околните села. Тежките последствия за дѣлото.

Сражение съ турците при с. Желево.

3 май.

Това бѣше на 8. срещу 9. май. По това време ние бѣхме къмъ Блаца, за да направимъ втория мъстенъ конгресъ, който и стана. Чакаларовъ и Попъ Трайковъ заедно съ четирма, дошли отъ Гърция, бѣха се върнали обратно отъ Блаца за Дъмбени. Това бѣше на 8. май. Къмъ пладне видѣли отъ Дъмбенските караули, че около 150—200 души войска се движела отъ пътя за св. Недѣля по пътя къмъ Косинецъ. А пѣкъ орачи нѣкои съобщили на четата въ Дъмбени, че войската има и два топа. Чакаларовъ и Попъ Трайковъ се разпоредили да известятъ въ Косинецъ и Смърдешъ, да се взематъ мѣрки, и ако е четата (центровата чета) тамъ, да излѣзе въ гората, и селяните да бѫдатъ прибрани, за да не стане нѣкакъвъ обискъ и откритъ пушките. Тъкмо, когато получили известието, центровата чета, Смърдешката, била

въ селото си, водена отъ Дично Андоновъ, и тъкмо е била събрала селянитѣ, за да се уредятъ селските чети. Проектирани бѣха въ Смърдешъ три чети по 50 души всѣка. Известили на войводата и той се разпоредилъ да поставятъ отдѣленъ караулъ, за да продължатъ работата си. И селянитѣ, спокойни, гледали си работата. Часть и половина преди мръкване дотърчалъ говедарътъ откъмъ Косинския путь и известява, че аскерътъ наближава. Войводата съ трима отъ четниците излиза отъ селото и презъ Пещеровския трапъ се отправя за планината. Аскерътъ преди да наближи селото, се разпредѣля на две части, едната заема върха „Шестъ“ (на Спасовденъ на тоя върхъ излизатъ хората, играятъ хоро и бератъ здравецъ), а другата ударя откъмъ джадето, за да обхване долната страна на селото. Войводата, още не успѣлъ да достигне до планината, билъ съгледанъ отъ аскера на върха Шестъ и му отворилъ огънь. А пъкъ долната половина, съ която били топоветѣ, отъ тамъ стреляла по него и съ топоветѣ. Войводата Дично, като вижда, че пътътъ откъмъ Шестъ е заетъ, ударя къмъ чешмата „Бѣли клѣнци“ (Бѣли кладенци). На чешмата е имало вече нѣколцина турци, слѣзли итъ върха Шестъ да заловятъ позиция въ каменацитѣ откъмъ Бѣликладенци, ала момчетата ги предварили, отворили имъ огънь и ги накарали да отстъпятъ, така че пътътъ за отстъпление билъ свободенъ и вече мръкнало; тѣ хващатъ гората „Буче“ и се избавятъ. Аскерътъ, понеже до мръкване не умѣлъ да заобиколи селото, затова едната страна на селото откъмъ Брезница остана презъ нощта свободна. Нѣколко часа следъ първите гърмежи турцитѣ бѣха спрѣли да гърмятъ, а следъ полунощ почнали да гърмятъ съ залпове първенъ отъ пушки върху селото, а после и съ топоветѣ. Селянитѣ, които следъ като изминалъ войводата, се бѣха

разотишли въ къщите, не допускали, че турцитѣ ще нападатъ да горятъ селото, та нощнитѣ гърмежи, които продължавали два часа, взели ги само за подплаха, понеже и гранатитѣ (топоветѣ били горски) не направиха нѣкакви повреди. Сутринята на разсъмванието турцитѣ повториха залповетѣ съ пушки и топове и същевременно обиколиха селото и откъмъ Брезница. Не минало много време, засвири тръбата — имало е аскеръ вече до 700 души — и аскерътъ се впуска върху селото. Селянитѣ работници не могли веднага да се сътятъ, що става, понеже нѣкои отъ тяхъ били въ скривалища, пъкъ и не предприемали нищо, защото нѣмали и заповѣдь. Като навлѣзли турцитѣ въ селото отъ разни страни, почнали да чупятъ вратитѣ по къщите и да влизатъ вътре. И тенекии съ гасъ, каквите се намѣрили въ къщите и дюкянитѣ, разливали по дъските на къщите и подпалвали. Огънътъ, избухналъ едновременно отъ всички страни, биде усиленъ отъ вѣтъра, който отъ нѣколко дена силно духаше. Пламъците почнаха да обхващатъ всички къщи. Настана голѣмъ уплахъ между хората, и тѣ се разпръснаха низъ улиците. Въ това време аскерътъ и бацибозукътъ, който презъ нощта бѣше достигналъ отъ арнаутските села изъ Дѣволта, почнаха наредъ да убиватъ, кой съ пушка, кой съ съкира, кой съ камъни. Догдето селянитѣ отревѣять и се посъбератъ, за да взематъ мѣрки, почти цѣлото село бѣше въ пламъци. Изъ къщите не може да се излиза отъ димъ, пламъци и отъ бацибозука и аскера, които не щадѣха никого. Жени на тѣлпи бѣха се събрали на нѣколко пункта, за да могатъ взаимно да се пазятъ и по-лесно да се отърваватъ. Тѣй напр. Чакаларовата сестра Зоя, везѣла знамето въ деня, когато дошла войската, и била го прибрала, отишла на сутринята да го прикрива заедно съ тетка си София въ една плевня. Като се

върнали назадъ, преоблъкли се въ селски дрехи, и понеже къщата на тетка ѝ бъше на края, тъ затуй излъзли отъ тая къща и се премъстили въ къщата на Репацовъ по къмъ сръдата на селото. Тукъ заварили около 7—8 жени, които бъгали отъ смъртъта. А когато почнало да гори селото, отъ крайните къщи дофгасали въ същата къща още и други жени, та се набрали до 20-тина жени. Като достигнали турцитъ до къщата, влъзли около 10-тина наведнажъ въ къщата, за да плячкосватъ. Съглеждатъ Чакаларовата сестра Зоя и братовчедка ѝ Динка Митрушева, дъщеря на тетка ѝ София, и право уловили женитъ и почнали да ги теглятъ съ себе си, да ги търгатъ. Тъ не се давали и викали за помощъ другите жени. Притекли се на помощъ майката на Динка и по-голъмата сестра. Извършватъ ги изъ ржцетъ имъ. Следъ това излъзли турцитъ отъ къщата, подиръ нѣколко минути пакъ се завърнали и пакъ уловили същите. Почнали да ги теглятъ за ржцетъ, пакъ упорствували и съ помощта на женитъ пакъ се изкопчили. Единъ между турцитъ защищавалъ момите и ругаялъ войници, защо да постъгатъ на честъта, ала не слушали. Тогава опитали да обезчестятъ двете моми, но имало дърва, та тъ се заловили за дървата тамъ и се оправали. Биели ги по ржцетъ, но тъ съ голъма сила се защищавали. Единъ ѝ завидѣлъ на чехлите на едната; дала си чехлите. Но и съ това не се задоволили, почнали да ѝ говорятъ мръсни думи и успѣли да я откачатъ отъ дървото и да я откаратъ на пътя. Почнали да викатъ на помощъ, и майката на Динка съ по-голъмата дъщеря се притичатъ на помощъ. Тогава съ единъ залпъ нараняватъ майката на Динка и съ единъ ножъ замахнали на Динка и ѝ отрѣзали малкия пръстъ. И тя се развикала, но въ туй време другъ гръмва и я убива на място. Други се впускатъ по Чакаларовата сестра, из-

лиза една баба, за да я защити; гръмватъ — и пада и бабата, гръмватъ и по Зоя и я ударятъ върху ржката, и тя измъчена и изляшена пада между труповете. Всичко туй става на чардака вътре въ къщата. Следът това турцитъ се дръпнали. Единъ я дигналъ, като я хваналъ за косата, но следът това я пусналъ — по-мислилъ, че е мрътва. Турцитъ си излезли. Имало една друга, легнала между труповете, за да я взематъ за мрътва, дано се избави. Следът като си отминали турцитъ, свърстила се Зоя и помогнала на тетка си, която била ранена, та успѣвашъ да се домъкнатъ върху една градинка, близна до къщата. А пъкъ турцитъ на излизане отъ къщата хванали мжжа ѝ на София и го заколоваха на пътя до къщата. И жена му, на излизане отъ къщата вижда трупа на мжжа си. Така се спасиха Чакаларовата сестра и тетка ѝ.

На друго място били събрани пакъ нѣколко жени, и турцитъ, като убивали и влизали низъ къщите да грабятъ, една отъ женитъ извикала на другарките си: „Що ги гледате тия кучета, вземете колове да ги биемъ!“ И тъкмо се опитала да грабне единъ коль, — единъ турчинъ я ударя съ съкира по темето и ѝ разцепва главата. Влизатъ турцитъ върху друга къща, обиратъ всичко и искали пари отъ женитъ. Тъкмо нѣмали и отказвали, тъкмо ги заплашвали, че ще ги убиятъ. Една млада невѣста въ отчаянието си извикала: „Удри и убий ме, но нѣма пари!“ И той гръмва и куршумътъ я пронизва подъ десната гръденца. Но тая невѣста, както и Донкината майка, сетне се исцѣриха и сѫ живи.

Въ други къщи, където се бѣха събрали нѣколко души роднини, влиза аскерътъ и безцеремонно убива три етърви, които падатъ на чардака, сетне една невѣста, дъщеря на едната отъ убитите, две момичета пакъ отъ същата къща, — едното 8-годишно момиче,

а другото 12-годишно, и едно момче на 11 години, — 7 трупа от семействето на Дульови: Гаковица, Василийца и Кръстовица Дульови; София — невестата, Мара, Динка и Сотиръ. Единъ старецъ на 80 години, като горѣла кѫщата, излѣзъль съ едно двегодишно внуче на ржце. Турцитѣ му искали пари, той нѣмалъ. Взели да го колятъ, той пъкъ взелъ да казва: „колете, колете, ама московецътъ ето го задъ България!“. — „Московецътъ ли?!“ И гръмватъ та убили и него и детенцето. Старецътъ е Дѣдо Тасето-Костанинъ.

На семейството Узунови влизатъ въ кѫщата, убиватъ домакина Наумъ, жена му, дъщеря му и малкото му дете на 12 години — счупватъ му съ куршумъ кокала на кръстчето. — Детенцето биде изцѣreno после въ болницата въ Битоля.

На нѣкои сѫ отрѣзали ушиятѣ, за да дадатъ пари, — и после сѫ бивали избивани. Други сѫ клани съ сѣкири. Имало е между бashiбозука дори ѹ 12 годишни деца, които пъкъ съ камъни убивали нѣкои. Има убити отъ падналитѣ, догоряващи стрѣхи, когато бѣгали по улицитѣ. Има и изгорени живи, а и убититѣ после сѫ изгорѣли отчасть, на половина и пр. Една жена, ударена право въ корема съ граната, Христовица Чолакова, червата ѹ разпрѣснати — и при все туй 24 часа се е мѫчила и викала за помощъ. Нѣкои се удушили въ скривалищата, понеже паднала стрѣхата преди да излѣзатъ. Има изгорени по лицето, ржцитѣ, но останали живи. Едно момченце, Василъ Малчовъ, 6 годишно дете, остало живо, а всички негови — майка, три баби, една негова малка братовчедка избити. Въ време на сѣчъта, понеже турцитѣ бѣха заети съ плячкосване, поголѣмата часть отъ населението успѣ да се избави, да излѣзе отъ селото. Добитъкътъ бѣше оставенъ; сетне го караха по арнаутскитѣ села разни малки турчета, които бѣха дошли съ бащитѣ си на плячка.

Майка ми и сестра ми се прибрали въ една по-горна къща, гдето бъха въ по-първото сражение на 28 мартъ плячкосали та не отишли мнозина да плячкосватъ. Лесно можали да се избавятъ, понеже е крайна махала. Всички, които бъгаха, бъгаха въ гората. Женитѣ ги пускаха. Нѣкои жени сѫ събличани по риза, ограбени, а нѣкои и съвсемъ голи оставени. Огънътъ, който трая седемъ часа, погълна цѣлото село съ изключение на 67 къщи (отъ 300). Една махала бъше цѣла останала; биглицикътъ каймакаминъ, като вижда само въ една къща споменатитѣ 7 трупа, за да не стане изследване, подпалва я, и цѣлата махала изгаря.

Всички убити сѫ около 85 души, ранени около 50 души, отъ тѣхъ много останаха сакати. Пропаднаха при изгарянето около 80 пушки и 12—13,000 патрони. Имахме около 30 кила динамитъ, но той биде спазенъ отъ една жена, и около 25 бомби се запазиха. Турцитѣ се дръпнаха предъ вечеръ. Войводата Дично биль далечъ, — $2\frac{1}{2}$ часа отъ селото, и като чулъ гърмежитѣ, изправилъ известие въ Брезница да съобщатъ на околнитѣ села, че става нѣщо въ Смърдешъ та да се притекатъ на помощъ, ако има нѣкоя чета на близу. Брезничани нищо не известили. И Въмбеляни, които всичко сѫ гледали, какво става въ Смърдешъ, изплашени, нищо не известили на селото. Едно момче отъ четниците, което останало надъ селото въ гората (не успѣло да отиде съ Дично), следъ като се дръпналъ аскерътъ, отишло въ Дъмбени, гдето известило на Чакаларова и Попъ Трайкова, че Смърдешъ е изгоренъ. Чакаларовъ веднага взима дъмбенската центрова чета, водена отъ Кършакова, и дъмбенската селка чета, и се упложили на помощъ на Смърдешъ. Въ планината пресрѣщатъ ги избѣгалитѣ семейства, и тѣ взели да ги прибиратъ на едно място. Чакъ на другия — третия денъ можаха да се

изнамърятъ и разбератъ кой живъ, кой мъртъвъ, майки оставили децата си и пр. Четигъ слъзли въ селото, за да задигнатъ неизгореното жито и да го занесатъ въ близките села Дъмбени, Габрешъ и Брезница, гдето се бъха настанили нещастните смърдешани. На другия ден, 10 май бashiбозуцитъ пакъ навлизаха въ селото, да грабятъ напакъ — около 800 души бashiбозуци — пакъ отъ Деволта. Четата отъ 15 души имъ отвори огънь и ги върна, а на другия денъ пакъ същото сториха. Мъртвитъ не бъха погребани до 3 дена, въ следствие на което се бъше умирисало цѣлото село; нѣкои тъла бъха вече на разлагане. Четата не оставаше да се погребватъ, защото чакала комисия да дойде. Тя дойде, турска комисия отъ Битоля. Комисията прегледа и — нищо. А убитите бидоха закопани, кой гдето бъше падналъ. Ужасна картина. Тукъ купчина оплакватъ умрълите, други ги закопаватъ, тукъ нѣкой копне заровени пари, дрехи, тамъ нѣкои ни кълнатъ, че сме се родили въ тѣхното село, други не могатъ си обясни, отъ где имъ дошло това нещастие, трети казватъ, че безъ това не може.

Като се свърши това, смърдешани се разпръснаха по други села — голи, боси, гладни, и станаха тежесть на околните села. Това парализира работниците, четите мъжно се прибраха по селата, защото мъжно се прехранваха. Смърдешъ като нещастие бъше голъмъ ударъ за всички околии. Уплашени, селяните не прибраха четите въ селата, за да не ги постигне участъта на Смърдешъ. И четите повече прекарваха въ горите. Ентузиазмътъ отстъпи място на отчаяние, гледаха мрачно на бъдещето — обща загриженостъ. Съ четите обикаляхме по селата. Отидохме въ Пцодери и Желево, за да накажемъ нѣкои предатели. Попъ Трайковъ и Митре отидоха въ Желево, азъ пъкъ, Чакалarovъ и Поповъ въ Пцо-

дери, но ние се върнахме. Митре и Попъ Трайковъ бъха предадени и ние се притекохме на помощь. Въ сражението падна отъ наша страни Кръсто отъ Статица, а ние убихме около 10—12 турци, между които и няколко кавалеристи, които искаха да заематъ позиции задъ гърба ни.

Разядосани турцитѣ отъ неуспѣха, (това става къмъ 22—24 май) — бъха на брой около 1500 души отъ Леринъ, аскеръ, — се впуснаха въ селата Статица, Поздивища, Кономлади, Черновища и Дръновияни, — безбожно изтезаваха и грабъха та събраха до 100 пушки отъ тия села. Въ Кономлади толкова безбожно биха Попъ Сотиръ, екзархийски свещеникъ, че месата отъ краката му бъха окапали и само кокали останаха; Христо, азата отъ Кономлади, е обѣсванъ надолу съ главата, но пакъ нищо не изказали. Понеже бъха много изтезавани, не ги затвориха, а забраха други 24 души отъ тия села и ги откараха въ Битоля, отгдето осаждени ги прѣкараха въ Диярбекиръ, отъ гдето тепърва сега — на 5 априлъ 1904 г. — бъха освободени и се връщатъ, — още сѫ на пътъ. Отъ тѣхъ има измрѣли.

Когато ставаше измѣжуването, за да можемъ да спремъ бурята, решихме да нападнемъ аскера, ала това не се изтѣлни, защото войската бѣше много и се боїхме, да не продължимъ аферата повече. А вместо това предписахме на всички села да излизатъ четитѣ да нощуватъ вънъ отъ селата по планините, за да не бѫдатъ хванати и да се принуждаватъ вследствие на изтезания да предаватъ пушките. И тази мѣрка не подхождаше за времето, защото аскерите започнаха и по планините да обикалятъ. Трѣбваше селяните или да се сражаватъ съ войската, или да бѣгатъ. Положението бѣше непоносимо. Бѣхме въ Дъмбени, къмъ 26—27 май, азъ Чакаларовъ и Попъ Трайковъ съ четитѣ на

Кършаковъ и Дично. Въ Дъмбени тъкмо тогава дойдоха отъ Гърция около 30 души четници, за да взематъ участие въ въстанието. Тѣ бѣха отъ Костурско и между тѣхъ бѣха и Нако отъ Шестеово (Янковъ го бѣше изпратилъ да пали Сетома, но не успѣлъ, — погнатъ отъ аскера минава въ Гърция. Преди да замине въ Гърция, шуреятъ му уби Стасо отъ Шестеово, другаръ на Вельо и сепаке заедно съ Нако забѣгватъ въ Гърция). Ние, понеже знаехме неговигъ дѣла, поканихме го, да го изследваме. Отредихме двама души, като имъ казахме да го доведатъ или пѣкъ, ако не дохожда, да го застрелятъ публично предъ цѣлата чета. Той отказалъ — и билъ застрелянъ всрѣдъ село предъ другаритѣ си отъ 30 души.

XX.

Сражението при Локвата и Виняри.

4 май.

Следъ това стана сражение при Локвата и Виняри (върхове на Смърдешката и Дъмбенската планина) на 31. май, въ сѫбота.

Като видѣхме че онай мѣрка не подхожда, — да бѣгатъ селяните по планините, за да спасимъ всѣкакъ пушките, докато мине аферата, решихме да приберемъ пушките отъ Косинецъ, където имаше изплашени хора, готови да предадатъ пушките, и временно да ги складираме въ гората. Отидохме вечеръта въ Косинецъ, пребрахме около педесетъ пушки — имаше още повече — и ги изнесохме въ планината. Коджабашията, пратенъ отъ селото отъ единъ гъркомански кржгъ, отива и ни предава въ Биглища. Едновременно аскеръ отъ Костуръ и Биглища, до 250 души, потегля къмъ Косинецъ. Ние денувахме на „Косинското кале“ (мѣстностъ на $\frac{3}{4}$ часа отъ Косинецъ) и забележихме аскера, узахме, че сме предадени и се дръпнахме по-навѣтре въ

планината. Бъхме 22 души. Тукъ се прибиратъ и двете Дъмбенски селски чети, едната я водѣше Динко Шиперковъ — 25 души, а другата водѣше Янето Ристовче Прешленковъ, пакъ 25 души. Прибрахме се при Локвата (езерото). Азъ бъхъ на мнение да се избѣгне сражение, но Чакаларовъ бѣше за и се съгласихме да се впуснемъ въ сражение, ако турцитѣ, следъ като претърсятъ с. Косинецъ, дойдатъ насъ да гонятъ. Сутринъта, тъкмо бъхме отъ вечеръта разположили момчетата (около 50 души) по върховете въ позиции, а другите бъха въ резерва, дойде и една друга чета около 30 души. На съмване известяватъ ни, че се забелязаль аскеръ откъмъ Смърдешката страна. Тъкмо се хранѣхме съ Попъ Трайковъ, и почнаха залпове да свирятъ отъ нашите позиции, които бъха отворили огънь на турцитѣ. Притекохме се по височините, намѣстихме още нѣколко момчета. Азъ се върнахъ назадъ да викамъ Чакаларова, да дойде на помощъ съ повече хора. Аскерътъ идѣше откъмъ Арамийската падина и Мали Богли (арнаутски думи — голъма планина). Наблизиха доста. Чакаларовъ заедно съ Лаки (Нако) Поповски, родомъ отъ Смърдешъ, лѣяръ на бомби) и около десетина души момчета дойдоха тоже. И Лаки пѣйки тръгна и се заканваше на турцитѣ къмъ позициите. Азъ останахъ въ срѣдата, за да държа връзката между позициите и резервата. Чакаларовъ отиде въ предните позиции при Дичо, а Попъ Трайковъ взе лѣвия флангъ. Турцитѣ бъха до 600 души, налегнаха здраво на позициите. Нашите силно се опрѣха. И турцитѣ, като се видѣха слаби да разбиятъ фронта, удариха въ лѣво и съ пристрѣль, следъ като убиха Търпо Цуцулевъ (роднина на Чакаларовъ и мой тетинъ), заеха височината. Това стана следъ четири часа сражение. Момчетата, които бъха тамъ, почнаха да бѣгатъ на доле, — разбръкаха се — като паднаха двама. Сетне Чакала-

ровъ, въ отстъжение пресрещнатъ самъ съ единъ другаръ отъ турци, залѣга и съ манлихерката и маузеровия револверъ убива до тридесетина турци. Лаки биде убитъ, Чакаларовиятъ братъ Георги падна раненъ и и по негово желание биде убитъ отъ едно момче. Дично, пресрещнатъ отъ турцитѣ, се самоубива, и подиръ още трима други — всичко 11 души на първите позиции. Като отстъпиха отъ първите позиции, на втората позиция бѣхъ азъ. Отъ тая позиция турцитѣ бидоха разгонени. Сражението трая 11 часа, та още трима наши падатъи, други ранени. Всичко наши убити 14 души. Турцитѣ паднаха около 220 души.

Вследствие на всичко това се прекрати търсенето на оржжие, а войската до въстанието се настани по нашите села.

XXI.

Следъ сражението при Локвата Груевъ и Сарафовъ пристигатъ.

Нека добавя, че убитиятъ въ сражението при Локвата Лаки Поповски бѣше нашиятъ лѣяръ на бомби. Той ги лѣеше първоначално въ Смѣрдешъ, и то нѣкои отъ чугунъ, а нѣкои отъ тучъ (отъ камбанитѣ, които се събраха отъ цѣло Костурско). Бомбитѣ се пълниха съ динамитъ, който донесохме отъ Гърция, и отъ частъ съ динамитъ, който донесе Сарафовъ. Лаки самъ ги пълнише. Бомбитѣ съ Сарафовия динамитъ бѣха по-добри. Бомбитѣ се лѣеха въ Смѣрдешъ до изгарянето му, а после се лѣеха въ Дѣмбени. Имахме около стотина бомби. Употребиха се около 20 бомби.

Следъ това сражение, войската, като се настани по главните села, почна на ново да измѣчва за пушки, сега въ Пополе, не въ Корещата. Въ Загоричани юзбашията много измѣчи селяните та нѣкои си предадоха

пушкитъ, а други бъха избъгали. Едно момче, което си предало пушката, изпадна въ четата на Андреевъ. Чакаларовъ и Розовъ го наказаха, — обесиха го близу до Загоричани, като написаха една бележка на гърба му, че всъки, който си предаде пушката, така ще си изплати. Майката на обесеното момче обвини юзбашията, че той е причината, че сина и обесили. Заведе се процесъ въ Костуръ, юзбашията се побоя отъ отговорностъ, спре изтезанията, и избъгалитъ селяни се прибраха въ селото. Ентузиазъмъ бъше изчезналъ. У мнозина бъше се изгубила върата за въстание. Положението бъше нетърпимо — гладуваха. Мнозина, които не можеха да платятъ данъците, ако бъгатъ, тръбва да идатъ въ четите, ако стоятъ въ селото — бой, та може въ следствие на това да се откриятъ пушки та да бждатъ наказани отъ комититъ. Нетърпимо, — взеха чужденците да роптаятъ, да си се завърнатъ наново въ странство. Така продължава юният месецъ.

Къмъ края на юният дойдоха Груевъ и Сарафовъ въ Въмбелската планина, отъ гдето се вижда и Смърдешъ. Тукъ се срещнахме съ тяхъ: азъ, Чакаларовъ Попъ Трайковъ и Розовъ. Едно малко недоразумѣние стана между насъ и Груева, който имаше едно недовѣрие къмъ костурчани. Груевъ и въ Смилево на конгреса каза, че не храни къмъ костурчани довѣрие. Груевъ тукъ твърдѣше, че Коте не билъ толкова лошъ човѣкъ, че той не е агентъ на гръцкия владика и искаше писменни доказателства, че Коте е предателъ. Азъ се разсърдихъ и стана спречкане, вследствие на което обяснения по положението на района не му се дадоха, а частно съ Сарафовъ си говорѣхме всичко.

Сарафовъ потвърди, че Коте и него е предавалъ, та не тръбва Груевъ да настоява. Стана спречкане и между Груева и Сарафова. Груевъ каза думитъ: „Коте

е светия, но вие го изопачихте съ клеветитъ си. Но понеже настоявате да се убие, съгласенъ съмъ, нека да се убие". Това бъше смъртна обида за насъ, които сме се борили съ Коте, знаехме, какъвъ е Коте, и сега единъ началникъ така да се изрази.

Груевъ и Сарафовъ заминаха, и ние съ Чакаларова и Попова заминахме за къмъ Костенерията. Около това време Кършаковъ уби коджабашията отъ Косинецъ, който ни бъде предалъ на 31, и въ Желево изгори три къщи на предателитъ, които ни бъха предали на 21.

Кършаковъ къмъ 8 юлий биде пресрещнатъ отъ Котеви хора и бъде тежко раненъ въ кръста. Той презъ цѣлото време на въстанието бъше боленъ въ Смърдешъ, женитъ го лъкуваха. Щъше да умре, но кой знае какъ уцѣлѣ.

XXII.

Илинденското въстание. Печалниятъ край. Кляшевъ и Чакаларовъ презъ Гърция дохаждатъ въ България.

5 Май.

Когото ние на 23 юлий се биехме къмъ Клисура, тогава Попъ Трайковъ се бъше помирилъ съ Коте, безъ да вземе нашето съгласие. Отишелъ при него съ 4 знамена и съ около 600 души, тържествено го простила, целунали се братски, защото презъ време на въстанието не бива да има разцепления. Попъ Трайковъ изпраща четитъ въ помашкото село Жервени, за да подканята селяните-помаци да си предадатъ оржието; тъ не направили това, и тогава отварятъ огънь на селото и го изгарятъ съвсемъ, и убиватъ нѣколцина мѫже; другите избѣгали. Отъ сжътото село бъха уловени и избити до 50 души и пр., както Ви е разказалъ Поповъ. Нѣма да Ви разказвамъ подробности по въстанието, което се прогласи на Илинденъ, 20 юлий 1903 год. — тъ сѫ Ви разказани отъ Попова. Подиръ два дена — на 26 юлий аскеръ отъ Костуръ дохажда въ Шестеово,

Войводите Вас. Чакаларовъ, Пандо Кляшевъ (седнал), Ив. Поповъ (застаналъ правъ помежду имъ).

за да прибере жервенският фамилии; тогава турцитъ изгарятъ една махала от Шестеово и 4 къщи отъ Черновища.

Когато бъхме на Шестеовския върхъ, се завърза сражение между четата на Козничевъ (Дръновската и Поздивската чети). Само единъ четникъ отъ страхъ се поврежда и умира.

Следъ като се отдълихме отъ Попова (27 августъ), останахме съ Чакаларова съ около 450 души. Денувахме въ „Орманчето“, близу до Брезница. Тамъ денувахме, аскерътъ ни съгледа, и ние се отстрихме. Слъзото въ Брезница на 29, изгорихме къщата на Стоянъ Жойковъ, за когото вече се каза, и наказахме баща му и брата му. И тъ бъха убили единъ най-добъръ работникъ отъ Брезница, Лавро Гъцовъ, а друга част отъ Котевата чета бъше убила, по внушението на гръцкия владика, работника Дине Яневъ. При изгарянето на къщата обесихме селския кметъ Георги Карола и селския пъдаринъ Доно Ютовъ, който бъше единъ отъ убийците на Лавро.

Отъ тамъ се отбихме надъ Апоскепъ, на мястостта „Дулитъ“ (дуло — вглъбнато място, дупка цилиндрична въ земята). Тукъ на другия денъ, 30 августъ, се завърза около 9-часово сражение. Около 200 души аскеръ още сутринта бъше обиколилъ селото Апоскепъ, за да предадатъ оржието. Около пладне петима селски старци съ 100 души аскеръ бъха искарани въ Костуръ, а другите войници бъха се упътили въ планината, да избератъ място, та на другия денъ да се установятъ тамъ. Като ни наблизиха, ние бързо се разположихме въ позиции и отворихме огънь, та успяхме тъзи 100-тъ души, що останаха, да ги прогонимъ. Като се чуха гърмежитъ въ Костуръ, потегли войска до 4,000 души, за да ни нападне. Друга войска около 200 души

отъ селото Тиолища, която бъше отишла да гони наши другари, Розовъ и Кузничевъ, що бъха запалили четири кжци отъ селото на предатели, и тя се упъти да ни нападне въ гърбъ откъм лъвия флангъ. Единъ часъ преди мръкване бъхме нападнати отъ три страни. Въ сражението нашите момчета напуснаха първата позиция, понеже не можаха да я удържатъ, и съ голъми мжки можахме да ги спремъ на новите позиции при чешмата „Ковачо“. Турцитѣ, окуражени, съ неимовѣрни усилия се опитваха да превзематъ позициите, но напразно. Чакаларовъ на долната позиция при „Ковачо“ успѣ да ги спре и отъ задната позиция. Тукъ употребихме четири бомби, които много изплашиха войските. Мръкна, но до единъ часъ залповете продължаваха.

Тогава се раздѣлихме съ Чакаларова. Въ сражението паднаха много турци, — казватъ, че паднали до 200 души, но въ сѫщностъ ще да сѫ паднали около 80 души. А отъ нашите двама. Ние бъхме укрепени въ позициите, а тѣ на тълпи търчаха да ги превзематъ. Озлобени отъ това сражение, на другия денъ съвършено изгориха селото Япоскепъ, около 120 кжци, и убиха 14 души селяни, между които попъ Мишо, екзархийски свещеникъ, и Лазо Лукаровъ; одраха ги на мястото на сражението и ги оставиха тамъ да се мжчатъ. Тѣ го направиха това, за да не се каже, че отъ наша страна нѣма жертви.

Чакаларовъ замина съ 120 души въ Нестрамско, за да отвлѣче вниманието на аскера, азъ съ 220 души останахъ въ Кономладско. Тукъ подиръ два дена аскерът ме загражда отъ вси страни, но избѣгнахъ сражението. Уплашени отъ мжното положение, въстанниците почнаха да ме напушкатъ и се прибраха по селата си. Това бъше къмъ началото на септември. Бъха издадени вече турски две окръжни, да се предаватъ

всички — безнаказано. Гръцкиятъ владика съ 600 души войска ходъше по Пополе и Олицкия манастиръ, да предумва семействата, да никатъ въстаниците да се предадатъ, а той ще ги защиги, — ако станатъ гъркомани. И нѣколко села се полъгаха: Апоскепъ, Габрешъ, Загоричани, Олица и др. станаха патриаршисти. После, къмъ края на септемврий, всички, които искаха да заминатъ на чужбина, тръбаше да идатъ въ гръцката митрополия, за да имъ се даде удостовърение за паспортъ. Иначе не имъ се издаваха паспорти.

Като се измъкнахъ отъ всекера, разпределихъ четата на малки части, за да се запазимъ по-лесно въ горите. Азъ съ 80 души заминахъ за Косинецъ, гдео престояхъ четири дена, и тукъ два дена гладувахме — хлебъ нѣма, жито нѣма, воденици са изгорени. И бѣха принудени жени да носятъ на гирба по два шинника жито на два-три часа растояние, за да го мелятъ, та и ние да се хранимъ.

Въ това време всекъ бѣше се установилъ: въ Клисура, Върбица, Блатица, Черешница, въ планината Вичъ въ Бабчурско, въ местностите Дулитъ, Ковачо (надъ извора Габрецки и каминитъ), въ планината Лисецъ, въ с. Руля (около липадните), въ с. Бесвина, (при чешмата „Крайковъ“) и въ с. Дъмбени.

Имаше около 25,000 до 30,000 души. Тукъ претърсиха всичките гори, дирко по дърво; избиха до 50 овци отъ едно стадо въ местността Черна гора. Тукъ гониха семействата отъ селата Кономлади, Дръновени, Поздвища и Габрешъ: рипръсаха ги, обезчестяваха ги, между които и 14 годишно момиче Дочка Никова Постолева отъ Жупаница — отъ 40-сетина турци! — та не можеше да се дигне отъ мястото си.

Въ следствие на това неподносимо положение селяните почнаха да се прибиратъ по селата и да изди-

гатъ кърпи вмѣсто бѣли байраци въ знакъ на подчиненостъ (по наставление на пашитѣ, които предвождаха войската). Въ това време почва да става предаването на оржището — общо. Това бѣше хитростъ отъ турцитѣ: да се предаватъ пушките общо, селски, за да не падне отговорността върху отдѣлни лица, та по-охотно да предаватъ оржището. Така и стана — и отидоха нѣкои селяни, почнаха да уговорятъ съ турцитѣ, какъ да се накажатъ онѣзи, които още се колебаеха да се предадатъ. Така стана въ Дѣмбени, че учительтъ Христо Цемановъ съ двама души дѣмбенци, по внушение отъ юзбашията, хващатъ една вечеръ; на 7. септемврий, пжтя на учителя Киряко Тѣрповски и го застреляватъ, понеже той мъмрѣлъ тѣзи, що се помирияваха и си предаваха оржището.

Въ това време Чакаларовъ кѫмъ 1 септемврий бѣше въ Нестрамъ, гдето изгори три кѫщи на върли гъркомани и противници на комитета. Войска отъ 200 души го срѣща въ Нестрамъ, завръзва се сражение, но войската отстъпя съ позорно бѣгство. Отъ тамъ на 3. септ. отишли по посока къмъ смѣсеното отъ гърци и турци село Тухли. Турцитѣ избѣгали въ планината, отгдето почнали да гърмятъ върху въстаниците. Последните, разядосани, изгарятъ селото — 15 турски кѫщи. Уловили една баба и едно детенце и ги предали на коджабашията грѣкъ, за да ги запази.

Съ гърци куриери тръгватъ за селото Ливадѣ (турски село). Тукъ има турци, богати бегове, и ятаци на арнаутите разбойници по християнските села. Тухляни и Ливадияни, изплашени отъ участъта на с. Тухли, излѣзли тѣй сѫщо въ планината и почнали да стрелятъ, но четниците ги прогонили и имъ изгарятъ селото. Още сѫщия денъ се упътили въстаниците пакъ къмъ арнаутското село Ленотѣй (арнаутски: Загъръ = св. Заха-

рия). И изплашенитѣ ленотѣйчани, прибрани съ тухляни и ливади, отъ една височина отворили огънъ върху въстаниците. Тогава Чакаларовъ отдѣлилъ едно отдѣление подъ началството на Коста Здрольовъ и го изпроводилъ да нападне селото Въртеникъ (пакъ арнаутско село). Арнаутите напразно се съпротивлявали — и дветѣ бидоха изгорени. Същиятъ денъ въстаниците се упътиха, пакъ сдружени, за другото арнаутско село Фуша и изгорили и него и вечеръта се прибрали въ Въртеникъ. Отъ тамъ потеглятъ къмъ селото Грамосъ и по пътя изгарятъ една водна бичкия съ около 15 хиляди дъски. Отишли подъ Грамосъ, преседѣли тамъ на 5 септемврий и тъкмо, когато изпращали едно отдѣление да имъ донесе храна отъ селото, около 150 души разярени арнаути ги нападнали. Става сражение и арнаутите били изгонени и се прибрали въ селото Грамосъ, където си заобикалятъ наши четници. Въ това време отъ едно близко арнаутско село идѣла една сила отъ 400 — 500 души арнаути, събрани отъ другите арнаутски села, за да освободи заградениятѣ. Предъ видъ на силата нашите отстѫпили по посока къмъ планината. Турцитѣ ги гонили. Чакаларовъ разпоредилъ, че се отдѣлили две крила, които ограждатъ настѫпващите арнаути и имъ откриватъ отзадъ огънъ. Арнаутите, изненадани, удрятъ да бѣгатъ, влизатъ въ селото и заедно съ хванати по пътя чорбаджии се затварятъ въ черквата. Нашите ги настигнали и заобикслили черквата съ намѣрение съ бомби и динамитъ да я бомбардиратъ. Падатъ арнаути десетина души, а отъ нашите единъ. Нерачили да момбардиратъ черквата, понеже по-видните чорбаджии бѣха вжтра въ черквата (Грамосъ е влашко село).

Вечеръта нашите отстѫпиха и заминаха на 6. септемврий въ селото Денско (влашко село). Отъ Денско

заминаха за турското с. Мирославица, и него изгориха.

После минали презъ гръцкото село Котелци и Пчелско. Чакаларовъ отиде да нападне каймакамъка „Бурбоцкъ“. Съгледвачътъ на връщане не можалъ да каже друго освенъ че нѣма аскеръ, но сега наистина дохаждатъ до 200 души аскеръ и сега и други — та Чакаларовъ се дръпва назадъ въ Костенарията и се установи задъ Жупанища.

Захваща гонидбата противъ насъ. Турцитѣ немилостиво ни преследватъ отъ 17. септември до 17. октомври. Упадъкъ, предаване на пушки, складиране на пушки. Въ Въмбелската планина въ една пещера бѣха се скрили около 18 души отъ Въмбелската селска чета, между тѣхъ нѣкои бѣха безъ пушки. Турцитѣ ги откриха и всички се самозастрелиха въжди. Само едно момче скокнало отъ пещерата и паднало ранено отъ единъ залпъ и се престорило убито. Тѣ му отрѣзвали едно ухо; турцитѣ отрѣзваха по едно ухо на убититѣ. После това момче се лѣкуваше въ Битоля заедно съ майка си, която тъй сѫщо бѣше ранена.

Тогава азъ изпратихъ около 800 души жени отъ селата въ Битоля, да се оплакватъ на консулитѣ. Не бѣха ги приели въ Битоля, тѣ останали на Кръстофоръ, гдѣ английскиятъ консулъ два пъти ги фотографиралъ.

На 17. октомври съ Чакаларова, сестра му и около 20 души минахме гръцката граница десно отъ селото Веленишъ. Чакаларовъ бѣше облѣченъ въ влашки дрехи. Минахме презъ Трикала. Момчетата ги уловиха, затвориха ги две седмици и ги пустнаха, та сега презъ Варна дойдоха въ София. Азъ и Чакаларовъ минахме презъ Арта—Левкосъ—Корфу—Триестъ—Фиуме и стигнахме въ Бѣлградъ. На 8. октомври азъ пристигнахъ въ София, а на 10. октомври 1903 г. — Чакаларовъ. Брать ми се помина въ Диярбекиръ.